

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΕΞΕΤΑΞΙΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1949

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΩΡΕΑ
ΟΡΓΑΝ. ΜΑΘΗΤ. ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΔΙΑ
ΤΗΝ ΔΑΝΕΙΣΤΙΚΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ
ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ
Αθήνα, 15/11/2023
Αρ. Πρωτ. 12345

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Ε' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΝΕΟΥ ΤΥΠΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1945

ΔΩΡΕΑ
ΜΑΘΗΤ. ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΔΙΑ ΔΑΝΕΙΣΤΙΚΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ
ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

ΑΙΘΙΟΤΙΣ

ΣΑΙΤΟΛΟΧΥ

ΔΙΑ ΤΗ Ε ΤΑΙΝ ΤΟΝ ΤΥΝΑΒΟΝ ΜΕΟΥ ΤΥΠΟΥ

ΔΩΡΕΑ
ΜΕΝΤΕ
ΑΙΑ
ΒΑΛΛΕΝΤΕ
ΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας.

Θέματα, μὲ τὰ ὅποια ἀσχολεῖται σήμερον ἡ Ψυχολογία, εἶναι π.χ. τὰ ἑξῆς: πῶς βλέπομεν τὰ χρώματα καὶ ἀκούομεν τοὺς ἤχους, πῶς λειτουργεῖ ἡ φαντασία μας, πῶς ἐνθυμούμεθα καὶ πῶς λησμονοῦμεν ὅσα διετῆρει μέχρι τινὸς ἡ μνήμη μας, τί εἶναι προσοχή, τί εἶναι συγκίνησις, πῶς διὰ τῆς νοήσεως ἀποκτῶμεν βαθμιαίως τὰς γνώσεις, πῶς ἐνεργεῖ ἡ βούλησίς μας κ. ο. κ. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι λέγονται **φαινόμενα ψυχικά**.

Φαινόμενα γενικῶς λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον καὶ γίνονται ἀντίληπτά. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φύσει τὴν περιέργειαν νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα. Τὴν ἀκριβῆ καὶ συστηματικὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην.

Τὰ φαινόμενα διακρίνομεν εἰς **φυσικά** καὶ **ψυχικά**.

Φυσικά λέγονται ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον ἢ καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἡμῶν σῶμα, ἀλλὰ ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν παντός, ὅστις ἔχει τὴν ἱκανότητα καὶ τὰ ἀνάλογα μέσα τῆς παρατηρήσεως. Ἡ πτώσις ἐνὸς λίθου ἢ ἡ ἔκλειψις ἐνὸς ἀστέρος, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἢ ἡ ἔκκρισις ἐνὸς ἀδένους εἶναι φαινόμενα φυσικά (τὰ δύο τελευταῖα λέγονται εἰδικώτερον καὶ φυσιολογικά, διότι συμβαίνουν μόνον εἰς ζῶντας ὁργανισμούς).

Ἐκτὸς τῶν φαινομένων τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια τελοῦνται μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἄμεσον ὅμως ἀντίληψιν αὐτῶν ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος τὰ αἰσθάνεται καὶ οὐδεὶς ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. Ταῦτα φαινόμενα εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά. Περὶ τῶν φαινομένων τούτων λέγομεν ὅτι διενεργοῦνται ἐν τῇ **συνειδήσει** ἡμῶν (γεγονότα τῆς συνειδήσεως). Μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συμβαίνουν τὰ γεγονότα ταῦτα, ἔχει ἄμεσον ἀντίληψιν αὐτῶν. Οἱ ἄλλοι δύνανται νὰ ἀντιληφθῶν αὐτά, ἀλλ' ἐμμέσως, διὰ τῶν διαφόρων δηλ. ἐξωτερικῶν

τρόπων (χειρονομιών, μορφασμών, κινήσεων, λόγου κτλ.), δι' ὧν ἐκφράζομεν ὅσα αἰσθανόμεθα. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὀνομάζονται **ψυχικά**.

Τὰ ψυχικά φαινόμενα ἔχουν τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα, ὅτι **ἀναφέρονται πάντοτε** εἰς ἓν ψυχικὸν ὑποκείμενον, εἰς τὸ **Ἐγώ**, ἐν τὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται. Αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ συγκινήσεις, τὰ διανοήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι προϋποθέτουν πάντοτε ἓν ἔμφυχον ὄν, ἓν ὑποκείμενον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις ἐσωτερικαί. Ἄνευ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ψυχικῆς ζωῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθοῦν. Αἱ συγκινήσεις π. χ. εἶναι πάντοτε συγκινήσεις **τινός**, καταστάσεις δηλ. ἐνὸς προσώπου, τὸ ὅποιον ζῇ μὲ αὐτὰς τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν του ζωὴν. Ὅμοίως καὶ τὰ ἄλλα ψυχικά φαινόμενα ἀναφέρονται πάντοτε πρὸς ἓν Ἐγώ, καὶ ἀποτελοῦν τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις. Ἀντιθέτως τὰ φυσικά φαινόμενα οὐδεμίαν τοιαύτην σχέσηιν παρουσιάζουν : εἶναι ἐνέργειαι καὶ καταστάσεις **ὕλικων ἀντικειμένων**.

Μὲ τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀσχολοῦνται αἱ λεγόμεναι **Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι**. Τὰ ψυχικά φαινόμενα μελετᾷ καὶ ἐρμηνεύει ἡ **Ψυχολογία**.

Σκοπὸς τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν εἶναι : α) νὰ περιγράψουν μὲ ἀκρίβειαν τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν β) ν' ἀναλύσουν τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλά καὶ νὰ κατατάξουν αὐτὰ συστηματικῶς καὶ γ) νὰ ἐξακριβώσουν τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ των σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψουν τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποκαλοῦμεν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ τῆς Ψυχολογίας ὁ σκοπὸς εἶναι τριπλοῦς : α) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὰ διάφορα ψυχικά φαινόμενα καὶ τὴν ἰδιαιτέραν ἐνὸς ἐκάστου πορείαν β) ν' ἀναλύσῃ τὰ σύνθετα εἰς ἄλλα ἀπλούστερα καὶ νὰ κατατάξῃ αὐτὰ εἰς διαφόρους κατηγορίας ἀναλόγως τῆς φύσεώς των καὶ γ) ν' ἀνεύρῃ τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων σχέσεις καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπακούουν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ ψυχικά φαινόμενα.

2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη

Εἰς παλαιότερους χρόνους ἢ περὶ τὴν ψυχὴν ἔρευνα δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ὑπάρξεως, τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἄπετέλει δηλ. ἡ Ψυχολογία μέρος τῆς Φιλοσοφίας καθόλου καὶ ὅχι χωριστὴν ἐπιστήμην.

Τὰ ζητήματα ταῦτα τῆς φιλοσοφικῆς Ψυχολογίας ἐξήτασαν συστηματικῶς τὸ πρῶτον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ψυχὴ εἶναι ὄν αὐθυπόστατον, θείας φύσεως καὶ ἀθάνατον. Αὐτὸς πρῶτος διέκρινε τὰς ψυχικὰς λειτουργίας εἰς τρία γένη: τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι καὶ σήμερον κατατάσσονται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τρεῖς κατηγορίας. Διεξοδικώτερον ἐπραγματεύθη περὶ ψυχῆς εἰς τὸ ὁμώνυμον σύγγραμμά του ὁ Ἀριστοτέλης ἐν αὐτῇ κάμνει λόγον περὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς, αἰσθήσεων, φαντασίας, νοήσεως, συναισθημάτων καὶ βουλήσεως.

Μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οἱ φιλόσοφοι κατεγίνοντο νὰ λύσουν διὰ μόνης τῆς σκέψεως τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν φύσιν καὶ τὰς λειτουργίας τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτῆς καὶ ἡ Ψυχολογία ἤρχισε νὰ υἱοθετῇ τὰς μεθόδους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, δηλ. τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα, καὶ νὰ γίνεταί ἐπιστήμη αὐτοτελής. Τὰς ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς Ψυχολογίας ἔθεσαν οἱ φυσιολόγοι Ἰωάννης Μύλλερ (Müller, 1801 — 1858) καὶ Ἑρνέστος Βέμπερ (Weber, 1795 — 1878) καὶ ὁ φυσικὸς Χέλμολτς (Helmholtz, 1821 — 1895). Γενέθλιον ὅμως ἔτος τῆς ἐπιστημονικῆς Ψυχολογίας θεωρεῖται τὸ 1860. Κατ' αὐτὸ ἐδημοσιεύθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Γουσταύου Φέχνερ (Fechner, 1801 — 1887): «Στοιχεῖα τῆς Ψυχοφυσικῆς». Ὁ Φέχνερ πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ πείραμα εἰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Φέχνερ ἔκαμε τὰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας τοῦ ὁ Γουλιέλμος Βούντ (Wundt, 1832 — 1920), ὁ πρῶτος μέγας ψυχολόγος, ὅστις τῇ 1876 ἐξέδωκε τὸ θεμελιώδες ψυχολογικὸν σύγγραμμά του: «Στοιχεῖα τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας» καὶ ἱδρύσε τῇ 1878 τὸ πρῶτον ψυχολογικὸν ἐργαστήριον ἐν Λειψίᾳ. Ἐκτοτε ἱδρύθησαν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ πεπολιτισμένα κράτη ψυχολογικὰ ἐργαστήρια καὶ πολλοὶ διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἠσχολήθησαν μὲ τὴν Ψυχολογίαν, ἦτες, ἂν καὶ νεωτάτῃ ἐπιστήμῃ, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, κατὰ τὴν μόλις τριῶν τετάρτων αἰῶνος ζωὴν της, πολύτιμα πορίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται ποικίλα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ Ψυχολογία περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Μὲ τὰ προβλήματα τῆς

φύσεως και της μετά θάνατον τύχης της ψυχής, ως και των σχέσεων μεταξύ σώματος και ψυχής, ασχολείται ή φιλοσοφική Ψυχολογία, ήτις αποτελεί μέρος της Μεταφυσικής.

3. Αί μέθοδοι τής Ψυχολογίας.

Δύο είναι αί μέθοδοι τής Ψυχολογίας ως επιστήμης: ή παρατήρησις και τò πείραμα. Διά τούτο και ή επιστημονική Ψυχολογία καλεῖται ἐμπειρική ή (ειδικῶς ἀπό τοῦ πειράματος) πειραματική.

Ἡ παρατήρησις εἶναι διττή: παρατήρησις ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ή αὐτοπαρατηρησία και παρατήρησις ἐπὶ τῶν ἄλλων ή ἑτεροπαρατηρησία. Κυριώτερα και σπουδαιότερα εἶναι ή πρώτη: ή αὐτοπαρατηρησία. Ἀφοῦ, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω (§ 1), ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔχει μόνον ὁ ἄνθρωπος, εἰς τήν συνείδησιν τοῦ ὅποιου συμβαίνουν τὰ φαινόμενα ταῦτα, μόνον ἐφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων δυνάμεθα ἀσφαλέστερον νά παρακολουθήσωμεν τήν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων και νά μελετήσωμεν τήν φύσιν και τὰς ποικιλίας τῶν. Πρώτη λοιπὸν και κυρία πηγὴ τῶν ψυχολογικῶν εἰδήσεων εἶναι ή αὐτοπαρατηρησία. Ὁ διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας μελετῶν τὰ ψυχολογικά φαινόμενα πρέπει νά ἔχῃ τήν ἀπαιτουμένην ὀξυδέρκειαν, εὐκρίνειαν και πραγματικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, νά ἔχῃ δηλ. ἰδιοφυῆαν ψυχολόγου.

Τὰ πορίσματα τῆς αὐτοπαρατηρησίας συμπληροῦμεν και διορθοῦμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ὁμοίων μας.

Τὰ ψυχικά φαινόμενα, τὰ ὅποια συμβαίνουν ἐντὸς μιᾶς ἄλλης συνείδησεως, ἀντιλαμβανόμεθα ἐμμέσως, ἥτοι διὰ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς ἐξωτερικεύσεως αὐτῶν. Ἐκ τῶν ποικίλων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν, διότι κατὰ τὸν αὐτὸν ή καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον ἐξωτερικεύομεν και ἡμεῖς τὰς ἰδικὰς μας ψυχικὰς καταστάσεις, ἀντιλαμβανόμεθα ὅσα συμβαίνουν εἰς τήν συνείδησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Διὰ νά γνωρίσῃ λοιπὸν ὁ ψυχολόγος τὰ γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ εἴου, δὲν περιορίζεται μόνον, εἰς τήν παρατήρησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ παρατηρεῖ και τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἐξωτερικεύοντες τὰς ψυχικὰς καταστάσεις και ἐνεργείας τῶν ἀποκαλύπτουν εἰς τὸν ἐρευνητὴν διαφόρους οὐσιώδεις ποικιλίας και ἰδιορρυθμίας τῆς ψυχικῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος συμπληρῶναι ή και διορθῶναι τὰς ἀρχικῶς διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἀποκτηθεῖσας γνώσεις του.

Ἐκτὸς τῆς παρατηρήσεως ἡ Ψυχολογία μεταχειρίζεται καὶ τὸ πείραμα. Διὰ τοῦ πειράματος (δὲν ἀναμένομεν νὰ συμβῶσι κατὰ τύχην, ἀλλὰ) προκαλοῦμεν κατὰ βούλησιν τὰ πρὸς μελέτην ψυχικὰ φαινόμενα, διὰ νὰ τὰ ἐρευνήσωμεν ἐπισταμένως καὶ νὰ προσδιορίσωμεν διὰ τῆς μετρούσεως μὲ ἀκρίβειαν τοὺς ὅρους των. Τὸ πείραμα λοιπὸν εἶναι τελειότερα παρατήρησις. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια μεταχειρίζομεθα καὶ διάφορα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων καθίσταται δυνατὴ ἡ μέτρησις καὶ ἡ μεθοδικὴ ἀνάλυσις τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκτυλίσσεται τὸ ὑπὸ μελέτην φαινόμενον.

Ὁ ψυχολογικὸς πειραματισμὸς γίνεται εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀνσίσχεται εὐρὺς ὀρίζων εἰς τὴν αὐτοπαρατηρησίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν ἄλλων πειραματισμὸς στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας. Βεβαίως δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῶν παντοίων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὰς στιγμὰς τοῦ πειράματος τὸ πρόσωπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ μέγα χάρισμα τοῦ λόγου, δύναται δὲ δι' αὐτοῦ νὰ διατυπώσῃ μὲ τὰς λεπτοτέρας τῶν ἀποχρώσεων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια συμβαίνει εἰς τὴν συνειδήσιν του, διὰ τοῦτο συνήθως προκαλοῦμεν τὸ πρόσωπον, ἐφ' οὗ πειραματιζόμεθα, νὰ ἀνακρίνῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἡμᾶς μετὰ τὸ πείραμα τί ἀκριβῶς ἐδοκίμασε ψυχικῶς. Κατὰ τὸν πειραματισμὸν λοιπὸν, εἴτε ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων, στηρίζομεθα κυρίως ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας.

Ὁ πειραματισμὸς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ βασανίζομεν καὶ συμπληροῦμεν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἢ διὰ τοῦ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν πειραματισμοῦ. Τὰ πρόσωπα, ἐπὶ τῶν ὁποίων πειραματίζεται ὁ ψυχολόγος, ἀγνοοῦν τὰς προθέσεις καὶ τὰς προσδοκίας του, διὰ τοῦτο καὶ αἱ μαρτυρίαι των εἶναι λίαν ἀξιόλογοι. Ἐπίσης διὰ τοῦ πειραματισμοῦ ἐπὶ πολλῶν προσώπων ἐλέγχομεν τὰς γενομένας ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ ἀποφεύγομεν ν' ἀναγάγωμεν μεμονωμένας περιπτώσεις τῆς ἀτομικῆς μὲς ψυχικῆς ζωῆς εἰς γενικὸν κανόνα.

4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας.

Ἡ Ψυχολογία ἐξετάζει τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις ὅχι μόνον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν ζώων. Ὅταν δὲ ἐρευνᾷ τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ

ανθρώπου, όχι μόνον εξετάζει τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύλον καὶ εἰς ἓν ἑκα-
στον τῶν σταδίων τῆς ἡλικίας του χωριστά, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἐξακρι-
βώσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικὰς διαφορὰς.

Ἀντικείμενον ἐπίσης τῆς Ψυχολογίας εἶναι καὶ αἱ ψυχικαὶ ἐκδη-
λώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν οἱ ἄνθρωποι, ἐν ὧσιν καὶ καθ' ὅσον
δρῶσιν ἐντὸς ομάδων ἢ ἔχουν ὀργανωθῇ εἰς κοινωνίας, ἐπαγγελματικὰς
τάξεις κτλ., ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ
ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἢτοι
ἢ γλώσσα, οἱ μῦθοι, τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα καὶ τὰ τοιαῦτα. Τέλος ἡ Ψυχο-
λογία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ κα-
νονικοῦ, δηλ. τοῦ ψυχικῶς ὑγιοῦς ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐξετάζει καὶ τὰς ψυ-
χικὰς νόσους καὶ ἀνωμαλίας.

Ἀναλόγως τοῦ ἰδιαίτερου ἀντικειμένου τῶν ἐρευνῶν τῆς ἡ Ψυχο-
λογία διαιρεῖται εἰς κλάδους. Ἐν πρώτοις διαιρεῖται : Α') εἰς **Ψυχολο-
γίαν τοῦ κανονικοῦ ψυχικοῦ βίου** καὶ Β') εἰς **Ψυχολογίαν τοῦ
ἀνωμάλου ψυχικοῦ βίου** ἀνθρώπων καὶ ζώων (Ψυχοπαθολογίαν). Ἡ
πρώτη, ἢ λεγομένη κανονικὴ Ψυχολογία, ἢ ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώ-
σεις τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου καὶ λέγεται **ἀτομικὴ Ψυχολογία** ἢ ἀσχο-
λεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται εἰς τὴν καθ' ὁ-
μάδας ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τότε λέγεται **ὁμαδικὴ Ψυχολογία**. Ἡ
ἀτομικὴ Ψυχολογία ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς κλάδους : 1) εἰς τὴν **Ψυχολο-
γίαν τοῦ ἀνθρώπου**, 2) εἰς τὴν **Ψυχολογίαν τῶν ζώων** καὶ 3) εἰς
τὴν **Συγκριτικὴν Ψυχολογίαν**, ἢ ὁποία συγκρίνει ἄνθρωπον καὶ ζῷον
καὶ διερευνᾷ τὰς μεταξὺ τῶν διαφορὰς εἰς τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς
ψυχικῆς τῶν ἐξελίξεως. Ἡ Ψυχολογία πάλιν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι : α)
Γενικὴ, ἀναφέρεται δηλαδὴ εἰς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἐνῆλικος ἀνθρώ-
που γενικῶς· β) **Εἰδική**, ὅταν ἐξετάζῃ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἰς τὰ
διάφορα στάδια τῆς ἡλικίας (Ψυχολογία τοῦ παιδός, τοῦ ἐφήβου, τοῦ
γέροντος) καὶ χωριστὰ εἰς ἑκάτερον τῶν φύλων (τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυ-
ναῖκα) καὶ γ) **τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν**, ἀσχολεῖται δηλ. μὲ τὴν δια-
πίστωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων ψυχικῶν διαφορῶν.

Καὶ ἡ ὁμαδικὴ Ψυχολογία ἄλλοτε ἐξετάζει τὰς ἰδιαίτερας ψυχικὰς
ἐκδηλώσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει τὸ ἄτομον ὅχι μεμονωμένον, ἀλλὰ
μέσα εἰς εὐρὺ ἢ περιωρισμένον πλῆθος ὁμοίων του (**Ψυχολογία τῆς
ὁμάδος**), ὡς καὶ τὰ συνθετώτερα ἐκεῖνα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου,
τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἢτοι

εξετάζει τὴν γλῶσσαν, τοὺς μύθους, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα κτλ. (Ψυχολογία τῶν λαῶν) καὶ λέγεται **κοινωνική**. Ἄλλοτε πάλιν διερευνᾷ τὰς μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορὰς καὶ λέγεται **ἐθνολογική**. Ἄλλοτε τέλος προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὰς ψυχικὰς διαφορὰς, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους τάξεις καὶ ἐπαγγελματικούς ὁμίλους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας, καὶ ὀνομάζεται **Ψυχολογία τῶν τάξεων**. Ὅθεν ἡ διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας εἰς κλάδους γίνεται κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

Α' ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

I. Ἀτομικὴ Ψυχολογία.

1. Ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου.

- α) Γενικὴ Ψυχολογία.
- β) Εἰδικὴ Ψυχολογία (Ψυχολογία τοῦ παιδίου, τοῦ ἐφήβου, τοῦ γέροντος, τοῦ ἀνδρός, τῆς γυναίκος).
- γ) Ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν.

2. Ψυχολογία τῶν ζώων.

Καὶ αὕτη διαιρεῖται εἰς γενικήν, εἰδικήν καὶ Ψυχολογίαν τῶν διαφορῶν.

3. Συγκριτικὴ Ψυχολογία.

Ἀσχολεῖται μὲ τὴν σύγκρισιν ἀνθρώπου καὶ ζώων.

II. Ὁμαδικὴ Ψυχολογία.

- 1. Κοινωνικὴ Ψυχολογία : Ἐρευνᾷ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διαδισκῶν ἐντὸς ὀργανωμένων συνόλων, κοινωνιῶν.
- 2. Ἐθνολογικὴ Ψυχολογία ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ λαῶν καὶ φυλῶν διαφορῶν.
- 3. Ψυχολογία τῶν τάξεων ἢ Ψυχολογία τῶν μεταξὺ ἀνθρώπων διαφορῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπαγγελμάτων ψυχικῶν διαφορῶν.

Β' ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΩΜΑΛΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

(ἦτοι τῶν ψυχικῶς ἀσθενῶν ἀνθρώπων)

Ἡμεῖς κατωτέρω θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας.

Ἡ γνώσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι χρησιμωτάτη εἰς πάντα ἀνεπτυγμένον ἄνθρωπον. Αἰσθανόμεθα περιέργειαν νὰ γνωρίσωμεν τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ νὰ μελετήσωμεν τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ζωὴν. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἡμᾶς ἀδιαφόρους ἡ γνώσις ἡμῶν αὐτῶν, ἡ μελέτη τοῦ ἰδίου ἡμῶν ψυχικοῦ βίου; Διὰ τῆς Ψυχολογίας θὰ γνωρίσωμεν ἐπίσης βαθύτερον τοὺς ὁμοίους μας καὶ θὰ ρυθμίσωμεν ἐπὶ τὸ ὀρθότερον καὶ σκοπιμώτερον τὴν μετὰ τῶν συνανθρώπων κοινωνικὴν μας ζωὴν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Τέχνης καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἐξωτερικεύουν τὸν ψυχικὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι τὰ ἐδημιούργησαν, καὶ τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι εὗρον εἰς αὐτὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν πνευματικῶν τῶν ἐπιδιώξεων, βαθύτερον θὰ εἰσδύσωμεν καὶ εἰς τὸ νόημα τῶν ἔργων τούτων, ὅταν ἐκ τῆς Ψυχολογίας διδαχθῶμεν πῶς νὰ ἀναλύωμεν καὶ νὰ ἐξηγῶμεν τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαίρεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ ψυχικός μας βίος ἀποτελεῖ ἓν ὀργανικὸν σύνολον, ἔχει ἐνότητα ἀδιάσπαστον. Εἰς πᾶσαν ψυχικὴν μας ἐκδήλωσιν δρῶμεν ὡς ἓν ἐνιαῖον ὅλον. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔμως ἔρευνα, διὰ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἀναγκάζεται νὰ ἀναλύσῃ τὸ ὅλον τοῦτο εἰς μικροτέρας ἐνότητες. Εἶναι μεθοδικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως νὰ ἀναλύῃ τὰ σύνθετα φαινόμενα εἰς ἀπλᾶ, διὰ νὰ συλλάβῃ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκ τῶν ἀπλῶν στοιχείων συντίθεται μία πολύπλοκος ἐνέργεια ἢ κατάστασις.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ψυχικός μας βίος ἀποτελεῖται πάντοτε ἐκ συνθέτων ψυχικῶν γεγονότων. Ἐπὶ παραδείγματι : 1) Βλέπω εἰς γειτονικὸν κήπον ἓν ὠραῖον τριαντάφυλλον καὶ σπεύδω νὰ ζητήσω τὴν ἄδειαν, διὰ νὰ τὸ κόψω. 2) Ἐνθυμούμαι ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ μὲ περιμένῃ ὁ φίλος μου εἰς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ὥρισamen διὰ συνάντησιν, καὶ σηκώνομαι, διὰ νὰ ἐτοιμασθῶ καὶ νὰ ἐξέλθω. 3) Ἐνῶ ἐργάζομαι, ἡ πτώσις ἐνὸς κεραυνοῦ μὲ ἐμβάλλει εἰς φόβον, διότι ἀναλογίζομαι ὅτι ἡ οἰκία μου δὲν προστατεύεται ἀπὸ ἀλεξικέραυνον. Αἱ φαινομενικῶς ἀπλᾶ αὐτὰ ἐνέργειαι εἶναι σύνθετοι, εἰς ἐκάστην δὲ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει πλῆθος ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα μόνον ἡ ἐπισταμένη ψυχολογικὴ ἀνάλυσις μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀφετηρία τῆς ψυχικῆς μου ἐνεργείας εἶναι ἡ ὀπτικὴ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν μοῦ δίδει τὸ τριαντάφυλλον. Τὴν ἐντύπωσιν αὐτὴν συνοδεύει ἡ συγκίνησις, ἓν συναίσθημα δηλ. εὐχάριστον, τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ἡ ὠραιότης τοῦ ἄνθους καὶ ἡ προσδοκία τοῦ ἀρώματός του. Ἐν συνεχείᾳ τελοῦνται μέσα εἰς τὴν συνειδησίμ μου διάφοροι

σκέψεις καὶ ἐν τέλει, ἐπεὶδὴ ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἀποκτήσω τὸ ὥραϊον τοῦτο τριαντάφυλλον εἶναι μεγάλη, λαμβάνω τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιδιώξω τὴν ἀπόκτησίν του.

Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν μία ἀνάμνησις διακόπτει τὸν ροῦν τῶν σκέψεών μου, αἱ ὁποῖαι ἐμμέσως ἀνέσυσσαν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς συνειδήσεώς μου. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη προκαλεῖ τὴν ἀνησυχίαν, ἐν συναισθημα δηλ. δυσάρεστον : μήπως ἀργήσω καὶ δὲν φανῶ συνεπῆς εἰς τὴν δοθεῖσαν συν-έντευξιν, καὶ μὲ κινεῖ εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ σπεύσω νὰ προλάβω.

Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν ὁ κρότος τοῦ κεραυνοῦ, μία ἐντύπωσις δηλ. ἀκουστική, μὲ τὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ περὶ τῶν ἐνδεχομένων συνεπειῶν, μὲ ἐμβάλλει εἰς φόβον, εἰς ἐν συναισθημα δηλ. Πιθανὸν νὰ μὴ προβῶ εἰς καμμίαν ἐνέργειαν, ἐὰν βεβαίως ὁ φόβος μου παρέλθῃ μετ' ὀλίγον. Ἐὰν ὅμως τὸ συναισθημα τοῦτο κυριαρχήσῃ εἰς τὴν συνειδήσίν μου, ἐπεὶδὴ δέλω νὰ σωθῶ, θὰ λάβω τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσω καταφύγιον εἰς μέρος ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνον.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ συνήθη ψυχικὰ γεγονότα εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. ἐξ ἄλλων ἀπλουστέρων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἀναλύσωμεν, ἐὰν ἐπιμείνωμεν. Ἀποδεικνύεται ἀκόμη ὅτι στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις καὶ τὰ διανοήματα, τὰ συναισθήματα, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἀποφάσεις. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατατάσσομεν εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν πρώτην περιλαμβάνονται αἱ ἐντυπώσεις, αἱ ἀναμνήσεις, αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας καὶ τὰ διανοήματα. Ὅλα μαζί τὰ ὀνομάζομεν φαινόμενα γνωστικά, διότι κύριον γνώρισμα ἔχουν ὅτι δι' αὐτῶν ἀποκτᾶται, προάγεται καὶ θεμελιώνεται ἡ γνώσις τοῦ περιστοιχιζόντος ἡμᾶς κόσμου καὶ ἡμῶν αὐτῶν. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν περιλαμβάνονται τὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὴν τρίτην τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως (τάσεις, ὁρμαί, ἐπιθυμίαι). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ψυχολογία διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα κεφάλαια : τὸ Γνωστικόν, τὸ Συναισθητικόν καὶ τὸ Βουλευτικόν.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ βιβλίου τούτου ἐξετάζονται τὰ γνωστικά, εἰς τὸ δεύτερον τὰ συναισθητικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΓΕΝΕΣΙΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ

Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐντύπωσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν ψυχικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ σύνθετον καὶ δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς ἄλλα ἀπλᾶ. Ὡς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων: βλέπω ἐν ἐρυθρὸν τριαντάφυλλον ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ κήπου. Ἡ ὀπτική αὕτη ἐντύπωσις εἶναι σύνθετος, ἐν πρώτοις διότι δὲν βλέπω τὸ τριαντάφυλλον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀντικείμενα (ἄνθη, δένδρα κτλ.). Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσω τὸ ἄνθος καὶ περιορίσω ἐπ' αὐτοῦ μόνον τὸ βλέμμα μου, πάλιν ἔχω μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν μου σύνθετον ψυχικὸν γεγονός: αἰσθάνομαι τὸ χρῶμά του, τὸ σχῆμά του, ἔχω ἀντίληψιν τοῦ μεγέθους του καὶ τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία μὲ χωρίζει ἀπ' αὐτό. Ἐὰν λοιπὸν ἀφαιρέσωμεν τὰς συναφεῖς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἄνθους ὀπτικὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, περιορισθῶμεν δὲ εἰς μόνην τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο μόνον καὶ ἀναλύσωμεν αὐτὴν ἐπισταμέως, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ ἐντύπωσις αὕτη σύγκειται ἐξ ἀπλῶν στοιχείων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὀνομάζομεν αἰσθήματα. Τὸ αἶσθημα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος εἶναι π.χ. τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν. Βεβαίως δὲ δυνάμεθα εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἔχωμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ἐν μόνον ἀπλοῦν αἶσθημα. Πάντοτε αἰσθανόμεθα πολλὰ ταυτοχρόνως, διότι πολλὰ ταυτοχρόνως αἰσθήματα ἀποτελοῦν μίαν εἴτε ὀπτικήν, εἴτε ἀκουστικήν, εἴτε γευστικήν κλπ. ἐντύπωσιν. Τὸ ἀπλοῦν αἶσθημα εἶναι προῖον ἀφαιρέσεως. Ἀλλὰ, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, καὶ ἡ σύνθεσις τῶν αἰσθημάτων, ἡ ἐντύπωσις, δὲν ἀπαντᾷ μόνη μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν. Πάντοτε συνοδεύεται ὑπὸ συναισθητικῶν φαινομένων ἢ καὶ βουλευτικῶν. Μόνον διὰ τῆς σκέψεως ἀναλύομεν τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἰς ἀπλούστερα φαινόμενα καὶ ταῦτα εἰς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καθὼς εἶναι τὰ αἰσθήματα.

Αισθήματα λοιπόν ονομάζομεν τὰ ἀπλῶ ἐποπτικά (διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰσαγόμενα) στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἡ ἐντύπωσις.

Τὰ αἰσθήματα εἶναι τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῶν ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον καὶ γνωρίζομεν αὐτόν.

Διὰ τὰ παραχθῆ ἕν αἶσθημα εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι ἀνάγκη: α) ἐρεθισμός τις νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα· β) ὁ ἐρεθισμός οὗτος νὰ διεγείρῃ τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον αἶσθημα αἰσθητήρια νεῦρα καὶ γ) ἡ διεγερσις νὰ μεταδοθῇ διὰ τῶν νεύρων τούτων εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐρεθισμοὶ λέγονται αἱ αἰτίαι, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν διεγερσιν τῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Οἱ ἐρεθισμοὶ εἶναι ἄλλοτε ἐξωτερικοί, προέρχονται δηλ. ἀπὸ τὸν περιστοιχίζοντα ἡμᾶς κόσμον, ἄλλοτε ἐσωτερικοί: ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματός μας. Τὸ αἶσθημα π. χ. τῆς ὁράσεως προκαλεῖται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, ἤτοι ἀπὸ ἠλεκτρομαγνητικὰς κυμάνσεις, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ἀντιθέτως τὸ αἶσθημα τῆς πείνης προκαλεῖται ἀπὸ ἐσωτερικὸν ἐρεθισμόν, προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ στομάχου.

Τοὺς ἐρεθισμοὺς ἐπίσης διακρίνομεν εἰς εἰδικούς καὶ γενικούς. Εἰδικοὶ λέγονται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιδροῦν εἰδικῶς ἐπὶ ἑνὸς μόνον αἰσθητηρίου ὀργάνου· π. χ. αἱ ἠλεκτρομαγνητικαὶ κυμάνσεις ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, τὰ ἡχητικὰ κύματα ἐπὶ τῶν ὠτῶν κ.ο.κ. Γενικοί, ὅσοι δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· π. χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν παράγει αἶσθημα φωτός, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἶσθημα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου τῆς γεύσεως αἶσθημα γεύσεως.

Τὰ αἰσθήματα διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ποῖόν καὶ κατὰ τὴν ἰσχὺν ἣ ἔντασιν. Ποῖόν τοῦ αἰσθήματος ὀνομάζεται τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον αὐτοῦ. Τὸ ἐρυθρὸν π. χ. ἢ τὸ πράσινον ἢ τὸ κυανοῦν ἔχουν ἰδιαίτερον περιεχόμενον· ὁμοίως τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὰ ἄλλα αἰσθήματα. Ταῦτα λοιπὸν διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ποῖόν. Αἰσθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ (π. χ. φωτός, πι-

κροῦ, θερμοῦ κτλ.) εἶναι ἄλλοτε μὲν ἰσχυρά, ἄλλοτε δὲ ἀσθενή. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ μεταξύ των διαφορὰ εἶναι διαφορὰ κατὰ τὴν ἔντασιν.

Τὸ ποιὸν τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι τὸ προκαλοῦν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων νευρῶν, τὰ ὅποια διεγείρονται ὑπὸ τῶν ἐρεθισμῶν, καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν οἰκείων τμημάτων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὰ ὅποια ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νευρῶν. Ἐκαστον δηλ. αἰσθητήριον νευρὸν καὶ τμήμα τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος εἶναι οὕτω πῶς φύσει κατεσκευασμένον, ὥστε νὰ ἀντιδρᾷ εἰς ὠρισμένους ἐρεθισμοὺς καθ' ὠρισμένον τρόπον, οὕτω δὲ νὰ προκαλῇ αἰσθήματα ἰδιαίτερου περιεχομένου (ποιοῦ).

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν ἐρεθισμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκαλοῦνται. Ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐρεθισμὸς, τόσον καὶ ἡ ἔντασις τοῦ παραγομένου αἰσθήματος εἶναι μεγαλυτέρα.

2. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Παλαιότερον διεκρίνοντο πέντε μόνον αἰσθήσεις: ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἀφή. Αἱ νεώτεροι δὲ μὲν ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ἔχομεν πολὺ περισσοτέρας αἰσθήσεις. Τὰς αἰσθήσεις δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο μεγάλα συστήματα: εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμενον ἐσωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς.

Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τρεῖς κατηγορίας αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ δεκτῶν: 1) Τοὺς δέκτας τοῦ δέρματος (ὄργανα θερμοκρασίας, πίεσεως καὶ πόνου). 2) Τοὺς δέκτας χημικῶν ἐρεθισμῶν (ὄργανα ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως) καὶ 3) τοὺς δέκτας κυμάνσεων (ὄργανα ἀκοῆς καὶ ὀράσεως). Ἐκ τῶν ὀργάνων τούτων οἱ μὲν δέκται τῶν κυμάνσεων δέχονται ἐρεθισμοὺς ἐξ ἀποστάσεως, τὰ δὲ ὄργανα τῆς πίεσεως, τοῦ πόνου καὶ τῆς γεύσεως δέχονται ἐρεθισμοὺς ἐξ ἐπαφῆς. Τὰ ὄργανα τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς ὀσφρήσεως δέχονται ἐρεθισμοὺς καὶ ἐξ ἀποστάσεως καὶ ἐξ ἐπαφῆς.

Τὸ δεύτερον σύστημα περιλαμβάνει κυρίως δύο ομάδας δεκτῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦν ἡ μυϊκὴ αἴσθησις καὶ ἡ ὀργανικὴ. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο κατατάσσεται ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἰσορροπίας (στατική αἴσθησις), τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς.

Ὅθεν διακρίνομεν δέκα εἶδη αἰσθημάτων κατὰ τὸ ἐξῆς σχῆμα :

Α' Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

1) Θερμοκρασίας. 2) Πιέσεως. 3) Πόνου.

4) Ὅσφρητικά. 5) Γευστικά.

6) Ἀκουστικά. 7) Ὀπτικά.

Β' Αἰσθήματα προκαλούμενα ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

8) Ὅργανικά. 9) Μυϊκά. 10) Στατικά.

3. Αἰσθήματα Θερμοκρασίας, Πιέσεως καὶ Πόνου

Ἡ παλαιότερα Ψυχολογία ὠμίλει περὶ μιᾶς μόνον δερμικῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀφῆς. Αἱ νεώτεραι ὁμῶς ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι τέσσαρα αἰσθητήρια ὄργανα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖται δι' ἰδίων νεύρων, εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ δέρματος : τὰ ὄργανα τῶν αἰσθημάτων τῆς θερμότητος, τοῦ ψύχους, τῆς πιέσεως καὶ τοῦ πόνου. Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι ἰδιαίτερα καὶ χωριστὰ ἀπ' ἀλλήλων σημεῖα τοῦ δέρματος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπολήγουν τὰ εἰδικὰ δι' ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰδῶν τῶν αἰσθημάτων νεῦρα. Τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθιζόμενα προκαλοῦν τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὴν φύσιν τῶν αἰσθημάτων. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ διάταξις τῶν σημείων τούτων εἶναι διάφορα εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος. Εἰς ἄλλας εἶναι πυκνότερα καὶ εἰς ἄλλας ἀραιότερα.

Ἐὰν ἐγγίσωμεν δι' αἰχμῆς μυλυβδοκόνδylου διαφόρους θέσεις τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, παρατηροῦμεν ὅτι εἰς ὠρισμένα σημεῖα ἔχομεν αἴφνης αἴσθημα ψύχους. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἠγγίσσαμεν σημεῖον, ὅπου ἀπολήγει τὸ εἰδικὸν διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους νεῦρον. Ἐὰν ἐπαναλάβωμεν τὸ πείραμα διὰ μεταλλίνης αἰχμῆς θερμῆς, θὰ ἀνακαλύψωμεν ἐπὶ τοῦ δέρματος ἄλλα σημεῖα, ὅπου ἡ θερμότης γίνεται ἰδιαιτέρως αἰσθητή. Εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἀπολήγει τὸ εἰ-

δικὸν διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος νεῦρον. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι δέκται διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους καὶ ἄλλοι διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος. Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων. Τὰ διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψύχους σημεῖα τοῦ δέρματος εἶναι πολυπληθέστερα. Ἐπὶ ἐνὸς τετραγωνικοῦ ἑκατοστομέτρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ἀντιστοιχοῦν κατὰ μέσον ὄρον 12—13 διὰ τὸ ψῦχος καὶ μόνον 1—2 διὰ τὴν θερμότητα. Τὰ πρῶτα εὐρίσκονται ἄλλωστε πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιδερμίδα, ἐνῶ τὰ ἄλλα κεῖνται βαθύτερον. Τόσον ὁ μέγας ἀριθμὸς, ὅσον καὶ ἡ θέσις τῶν σημείων, τῶν προοριζομένων διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψύχους, ἐξηγοῦν διατί εἴμεθα περισσότερον εὐαίσθητοι εἰς τὸ ψῦχος παρὰ εἰς τὴν θερμότητα. Ἡ εὐαίσθησις αὕτη ἔχει τὴν βιολογικὴν τῆς σκοπιμότητα. Χρησιμεύει εἰς τὴν μεγαλυτέραν προφύλαξιν τοῦ ὁργανισμοῦ, διότι τὸ ψῦχος δύναται νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν ἐπιβλαβέστερον τῆς θερμότητος.

Αἰσθήματα πίεσεως ἔχομεν, ὅταν ἐφάπτονται τοῦ δέρματος μας διάφορα ἀντικείμενα. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὀνομάζονται αἰσθήματα ἀφῆς ἢ ἀπτικά, ὅταν εἶναι ἀσθενέστατα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως μανθάνομεν ἔαν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐγγίζομεν ἢ ψηλαφοῦμεν, εἶναι ὀξὺ ἢ ἀμβλὺ, λεῖον ἢ τραχύ, σκληρόν ἢ μαλακόν. Ὁργανα τῆς αἰσθήσεως ταύτης εἶναι τὰ λεγόμενα ἀπτικά χωρία τοῦ δέρματος, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῆς πίεσεως. Τὰ χωρία ταῦτα εἶναι ἄλλοι μὲν πυκνότερα, καθὼς ἐπὶ τῆς ἔσω ἐπιφανείας τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν, ἄλλοι δὲ ἀραιότερα, π.χ. ἐπὶ τῆς ράχεως. Εἰς τὰ τριχωτὰ μέρη εὐρίσκονται πλησίον τῶν θυλάκων τῶν τριχῶν. Παρ' ἐκάστην τρίχα εὐρίσκεται καὶ ἓν ἀπτικὸν σημεῖον. Τὰ ἀπτικά χωρία ἐρεθίζονται διὰ τῆς μηχανικῆς πίεσεως, ἡ ὁποία γίνεται ἐπὶ τοῦ δέρματος.

Ἡ ἔντασις τῶν αἰσθημάτων τῆς πίεσεως ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος, τῆς δεχομένης τὸν ἐρεθισμόν. Ὅταν ὅμως ἡ δεχομένη τὸν ἐρεθισμόν ἐπιφάνεια εἶναι ἐξωτερικῶς μεγάλη, δὲν ἔχομεν αἴσθημα πίεσεως, διότι τότε δὲν παραμορφώνεται τὸ δέρμα, καθὼς συμβαίνει κατὰ τὸν ἐρεθι-

σμὸν μικροτέρων ἐπιφανειῶν. Οὕτω λ.χ. ἐξηγεῖται διατί εἰς τὸ λουτρὸν δὲν αἰσθανόμεθα τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος. Μικρὰς ἐντάσεως αἰσθήματα πίεσεως δὲν διατηροῦνται ἐπὶ μακρόν, ἔστω καὶ ἂν ἐξακολουθῇ ἀκόμη ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμός. Διὰ τοῦτο ἐξοικειούμεθα ταχέως καὶ δὲν αἰσθανόμεθα, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν πίεσιν τῶν ἐνδυμάτων μας. Ἰσχυρὰ ὅμως αἰσθήματα πίεσεως διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Περιέργως δὲ ἐξακολουθοῦμεν νὰ αἰσθανώμεθα αὐτὰ καὶ ἀφοῦ ἀκόμη παύσῃ ἐνεργῶν ὁ ἐρεθισμός, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς τὰ εἶχε προκαλέσει.

Ἀρχικῶς ὑπετίθετο ὅτι ὁ πόνος δὲν εἶναι ἴδιον αἶσθημα, ἀλλὰ δυσάρεστον συναίσθημα προκαλούμενον ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθήματα μεγάλης ἐντάσεως, ἰδίως δὲ ἀπὸ ἰσχυρὰ αἰσθήματα πίεσεως. Παρατηρήθη ὅμως ὅτι εἰς τὰς παθολογικὰς περιπτώσεις τῆς ἀναλγησίας ἢ ἀναισθησίας γίνεται μὲν αἰσθητὴ ἡ πίεσις, ὅχι ὅμως καὶ ὁ πόνος, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι πολὺ ἰσχυρός. Ἐξ ἄλλου ἡ φυσιολογία ἀνεκάλυπεν ἐπὶ τοῦ δέρματος σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπέχουν θέσιν αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ πόνου. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι διάφορα ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται αἰσθητὴ ἡ πίεσις ἢ ἡ θερμοκρασία. Ὅταν καὶ ἐλαφρῶς ἀκόμη κεντήσωμεν διὰ βελόνης ἢ τριχὸς ἵππου τὰ σημεῖα αὐτά, ἔχομεν αἶσθημα πόνου, ἐνῶ ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι ἀσθενής. Ἀντιθέτως δὲν προκαλεῖται αἶσθημα πόνου, ὅταν κεντήσωμεν διὰ βελόνης σημεῖον προοριζόμενον διὰ τὴν αἴσθησιν ψύχους ἢ θερμότητος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν μόνον τὸ ἀντίστοιχον αἶσθημα θερμοκρασίας.

Τὰ σημεῖα τοῦ πόνου εἶναι ἐπὶ τοῦ δέρματος πολυπληθέστερα ὅλων τῶν ἄλλων. Ἐπὶ ἐπιφανείας ἑνὸς τετρ. ἑκατοστομέτρου ὑπολογίζεται ὅτι ὑπάρχουν κατὰ μέσον ὄρον 100. Τὸ πλῆθος τῶν προσφέρει μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ διεγείρωνται βραδύτερον τῶν ἄλλων (ἐπὶ ταυτοχρόνου ἐρεθισμοῦ προκαλεῖται κατὰ σειρὰν πρῶτον αἶσθημα πίεσεως, ἔπειτα ψύχους, κατόπιν θερμότητος καὶ τελευταῖον πόνου), διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα συχνότατα τοιαῦτα αἰσθήματα.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου εἶναι μηχανικοί, θερμαντικοί, χημικοί καὶ ἠλεκτρικοί. Τοὺς πόνους

διακρίνομεν εἰς ὀξεῖς καὶ ἀμβλεῖς. Ἰδιὸν τῶν αἰσθημάτων τούτων εἶναι ὅτι καὶ ἐπὶ μικρᾶς ἐντάσεως συνοδεύονται ὑπὸ συναισθήματος δυσαρεσκείας. Δὲν τὰ παρακολουθεῖ ὁμως ἡ δυσαρέσκεια πάντοτε καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐλαφραὶ νύξεις δὲν προκαλοῦν δυσαρέσκειαν, δύνανται μάλιστα νὰ εἶναι καὶ εὐάρεστοι. Ὅταν ἐξ ἄλλου ἀναμένωμεν ἔντασιν ἢ ὕφεσιν τοῦ πόνου, δύνανται τὸ αἶσθημα τοῦτο νὰ προκαλῇ πότε μεγαλυτέραν καὶ πότε μικροτέραν δυσαρέσκειαν.

Σημειωτέον ὅτι ὁ πόνος προκαλεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα τοῦ σώματος καὶ εἰς παθολογικὰς καταστάσεις γίνεται ὀξύτερος. Ἡ ἔντασις τοῦ ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρεθιζομένων νευρικῶν ἰνῶν.

4. Αἰσθήματα γεύσεως καὶ ὀσφρησεως

Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὀσφρησις λέγονται αἰσθήσεις χημικαί, διότι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα αὐτῶν ἐρεθίζονται διὰ χημικῶν ἐρεθισμῶν (δέκται χημοπαθητικοί).

Αἰσθήματα γεύσεως παράγονται, ὅταν ἐντὸς τοῦ στόματος διαλύωνται διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι διαλυταί. Τὰ ὄργανα τῆς γεύσεως εὐρίσκονται κυρίως ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ὁλόκληρος ὁμως ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς γευστικούς ἐρεθισμούς. Ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν παρουσιάζουν ἡ ἄκρα τῆς γλώσσης, τὰ πλάγια αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων τὸ ὀπίσθεν μέρος τῆς ἐπιφανείας τῆς. Καὶ ἡ κάτω ὁμως ἐπιφάνεια τῆς γλώσσης καὶ ὁ φάρυγξ καὶ ἄλλα μέρη τοῦ στόματος δύνανται νὰ δεχθοῦν γευστικούς ἐρεθισμούς. Ὅργανα αἰσθητήρια τῆς γεύσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι γευστικαὶ κάλυκες (ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν), αἱ εὐρίσκόμεναι εἰς τὰς ἐντομάς, αἱ ὁποῖαι περιβάλλουν τὰς θηλάς τῆς γλώσσης. Αἱ κάλυκες αὗται ἔχουν σχῆμα ὠοειδές καὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἐπιμήκων κυττάρων. Εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ὑπάρχει κοίλωμα ἀβαθές, διὰ τοῦ ὁποῖου εἰσέρχονται αἱ διαλυόμεναι διὰ τοῦ σιέλου οὐσίαι καὶ ἐρεθίζουν τὰ γευστικὰ κύτταρα τῶν καλύκων, ὅπου καταλήγουν τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν γεῦσιν αἰσθητήρια νεῦρα. Μὲ τὰ νεῦρα αὐτὰ ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται εἰς τὸ οἶκεϊον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου.

Δὲν εἶναι κυρίως αἰσθήματα γεύσεως ὅσα συνήθως ὀνομάζομεν οὕτω. Μετὰ τῶν κυρίως αἰσθημάτων τῆς γεύσεως ἔχομεν ταυτοχρόνως καὶ αἰσθήματα πίεσεως, θερμοκρασίας καὶ ὀσφρήσεως καὶ διὰ τοῦτο συγχέομεν αὐτὰ μετὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως. "Ο,τι συχνὰ ὀνομάζομεν γεῦσιν ἐνός ἀντικειμένου εἶναι συνήθως προϊόν ὀσφρήσεως. Διὰ τοῦτο, ὅταν κλείωμεν τὴν ρίνα κατὰ τὴν κατάποσιν, παύει ἡ ἀηδὴς γεῦσις μερικῶν οὐσιῶν.

Τέσσαρες εἶναι κυρίως αἱ ποιότητες τῆς γεύσεως: τὸ γλυκὺ, τὸ πικρὸν, τὸ ὀξύ καὶ τὸ ἀλμυρὸν. Κατὰ τὴν μείξιν αὐτῶν διακρίνομεν ἕκαστον τῶν συντελεστῶν, καθὼς συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκούωμεν ταυτοχρόνως δύο ἤχους. Μόνον τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἀλμυρὸν φαίνεται ὅτι ἀναμειγνυόμενα δύνανται νὰ γεννήσουν ἴδιον γευστικὸν αἶσθημα, τὸ αἶσθημα τοῦ «ἀηδοῦς».

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπάρχουν ἴδιαι νευρικαὶ ἴνες δι' ἕκαστον τῶν θεμελιωδῶν τούτων γευστικῶν αἰσθημάτων. Τοῦτο ὑποθέτομεν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν γίνονται αἱ ποιότητες αὗται ἐξ ἴσου αἰσθηταὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς γλώσσης. Τὸ γλυκὺ εἶναι λίαν αἰσθητὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς γλώσσης, τὸ πικρὸν εἰς τὸ ὀπίσθιον ἄνω μέρος αὐτῆς, τὸ ἀλμυρὸν εἰς τὰ πρόσθια μέρη τῶν χειλέων καὶ τὸ ὀξύ εἰς τὰ πλάγια. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι εἰς μὲν τὴν κορυφὴν τῆς γλώσσης παράγουν τὸ αἶσθημα τοῦ γλυκέος, εἰς δὲ τὸ ὀπίσθεν μέρος αὐτῆς τὸ αἶσθημα τοῦ πικροῦ.

Αἰσθήματα ὀσφρήσεως παράγονται, ὅταν τὰ ἐκτοξευόμενα σωμάτια τῶν ἐξαερουμένων οὐσιῶν διεγείρουν τὸ ὀσφρητικὸν νεῦρον, τὸ ὁποῖον ἀπολήγει εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός. Τὸ νεῦρον τοῦτο μεταβιβάζει τὴν διέγερσιν εἰς τὸ οἰκτεῖον κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ὀσφρητικὴ χώρα εἶναι πολὺ μικρά. Εὐρίσκεται εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ἐσωτερικῶν κοιλοτήτων τῆς ρινός. Εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ρινός ὑπάρχουν καὶ αἰσθητικαὶ ἴνες, διὰ τῶν ὁποίων παράγονται αἰσθήματα ἀφῆς, θερμοκρασίας καὶ γαργαλισμοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα ταῦτα συνάπτονται μετὰ τῶν κυρίως ὀσφρητικῶν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ γευστικά, τὰ ὀσφρητικὰ αἰσθήματα

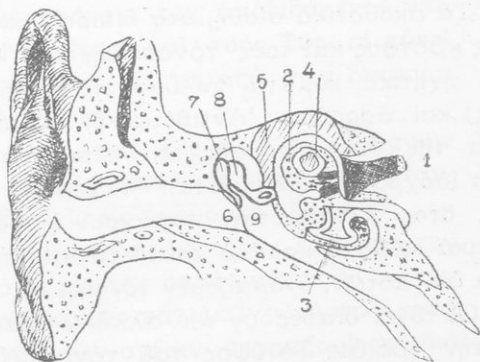
εἶναι πολλά καὶ ποικίλα. Δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ τὰ κατατάξωμεν εἰς σαφῶς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων ποιότητας. Συνήθως διακρίνομεν ὁσμὰς εὐώδεις (εὐαρέστους) καὶ δυσώδεις (δυσαρέστους) καὶ τὰς ὀνομάζομεν μὲ τὸ ὄνομα τῶν ἀντικειμένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται : ὁσμή ρόδου, κανέλας, αἰθέρος, βενζίνης κτλ.

Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις εἶναι αἰσθήσεις σημαντικαὶ διὰ τὴν ζωὴν. Δὲν χρησιμεύουν εἰς ἡμᾶς μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν τροφῶν καὶ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος πρὸς προστασίαν τοῦ ὀργανισμοῦ μας ἀπὸ τῶν ἐπιβλαβῶν διὰ τὴν ὑγίαν οὐσιῶν.

5. ΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς, τὸ οὖς, εἶναι ὄργανον λίαν περίπλοκον. Σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν. Τὸ ἔξω οὖς ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ πτερυγίου καὶ τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου, ὁ ὁποῖος κατα-

λήγει εἰς τὴν μεμβράνην τοῦ τυμπάνου. Τὸ μέσον οὖς εἶναι κοιλότης συγκοινωνοῦσα μετὰ τοῦ στόματος καὶ πλήρης ἀέρος· ἐν αὐτῇ ὑπάρχουν τέσσαρα ὀστάρια (σφυρα, ἄκμων, φακοειδές, ἀναβολεύς). Καὶ τὸ ἔσω οὖς, τὸ ὁποῖον λέγεται λαβύρινθος καὶ πληροῦται ὑγροῦ, καλουμένου λέμφου, περιλαμ-

Σχ. 1. Τὸ οὖς

1. Ἀκουστικὸν νεῦρον. 2. Εἰς τῶν ἡμικυκλίων-σωλήνων. 3. Ὁ κοχλίας μετὰ τοῦ ἔσω λέμφου.
4. Ἐξω λέμφος. 5. Λαβύρινθος. 6. Τύμπανον.
7. Σφυρα. 8. Ἀκμων. 9. Ἀναβολεύς.

βάnei τοὺς ἡμικυκλίους σωλήνας, τὰ κυστίδια καὶ τὸν ὑμενῶδη κοχλίαν. Ἐκ τούτων μόνον ὁ κοχλίας (ὀνομασθεὶς οὖτως ἐκ τοῦ σχήματός του) χρησιμεύει εἰς τὴν ἀκοήν. Εἰς τὸ

έσωτερικόν τοῦ κοχλίου ὑπάρχει λεπτοτάτη μεμβράνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ κυρίως ὄργανον τῆς ἀκοῆς. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ κυττάρων, μετὰ τῶν ὁποίων συνάπτεται τὸ εἰδικόν διὰ τὴν ἀκοὴν αἰσθητήριον νεῦρον (Σχ. 1ον).

Τὰ ἡχοῦντα σώματα θέτουν τὸν ἀέρα εἰς παλμικὴν κίνησιν. Αἱ παλμικαὶ δονήσεις τοῦ ἀέρος, τὰ λεγόμενα ἡχητικὰ κύματα, εἶναι οἱ ἐρεθισμοί, οἱ ὅποιοι προκαλοῦν ἀκουστικὰ αἰσθήματα. Διὰ τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου τὰ κύματα αὐτὰ φθάνουν μέχρι τῆς μεμβράνης τοῦ τυμπάνου, τὴν ὁποίαν θέτουν εἰς παλμικὴν κίνησιν. Ἡ κίνησις αὕτη μεταδίδεται διὰ τῶν ὀστέων τοῦ μέσου ὠτὸς εἰς τὸ ὕγρὸν τὸ πληροῦν τὸν λαβύρινθον. Οὕτω αἱ δονήσεις φθάνουν μέχρι τοῦ κοχλίου καὶ διὰ τοῦ εἰδικοῦ ὀργάνου τῆς ἀκοῆς, τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὸ έσωτερικόν τοῦ κοχλίου, διεγείρουν τὸ ἀκουστικόν νεῦρον, τὸ ὅποιον μεταβιβάζει τὴν διέγερσιν εἰς τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα τῆς ἀκοῆς, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τοὺς κροταφικοὺς λοβούς.

Τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας : τοὺς κρότους καὶ τοὺς τόνους (ἤχους). Οἱ κρότοι παράγονται ἀπὸ ἡχητικὰ κύματα πολύμορφα (διαφόρου μήκους καὶ πλάτους) καὶ ἄρρυθμα. Ἀντιθέτως οἱ τόνοι παράγονται ἀπὸ κύματα τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ περιοδικὰ (ἐπαναλαμβανόμενα κατὰ ἰσόχρονα διαστήματα). Αἱ χορδαὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ὅταν πλήττονται, παράγουν ὁμοιόμορφα καὶ περιοδικὰ ἡχητικὰ κύματα καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα, τὰ προκαλούμενα ὑπ' αὐτῶν, ὀνομάζομεν τόνους.

Οἱ τόνοι διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ ὕψος, τὴν ἰσχύν καὶ τὴν χροιάν. Τὸ ὕψος τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1". "Ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1", τόσον ὑψηλότερος (ὀξύτερος) εἶναι ὁ παραγόμενος τόνος. Τὸ κατώτατον ὄριον διὰ τὸν ἀκουστικὸν ἐρεθισμόν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν 15 δονήσεων κατὰ 1", τὸ δὲ ἀνώτατον 20000 (κατ' ἄλλους ψυχολόγους 50000). "Ὅταν αἱ παλμικαὶ κινήσεις εἶναι ὀλιγώτεραι τῶν 15, οὐδεὶς τόνος ἀκούεται, ἄνω δὲ τῶν 20000 (ἢ 50000) προκαλοῦν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν καὶ βλάβην εἰς τὴν ἀκοήν.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν ἡχητικῶν κυμάτων. Ὅσον ἰσχυρότερον πλήττομεν μίαν χορδὴν, τόσον μεγαλύτερον πλάτος ἔχουν αἱ παραγόμεναι παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος καὶ ἐπομένως τόσον μεγαλύτεραν ἰσχύν ἔχει τὸ ἐκ τοῦ ἐρεθισμοῦ τούτου προκαλούμενον ἀκουστικὸν αἶσθημα.

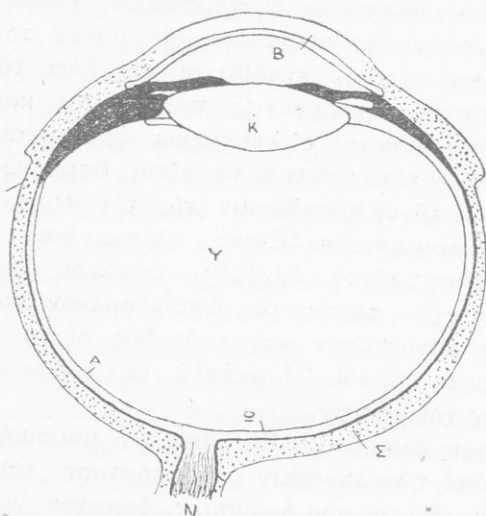
Ἡ χορὰ τοῦ τόνου ὀφείλεται εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἔντασιν τῶν λεγομένων συνοδευτικῶν ἢ ἁρμονικῶν τόνων. Ὅταν πλήττωμεν μίαν χορδὴν, δὲν παράγεται εἰς μόνον τόνος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ παλμικὴ κίνησις μεταδίδεται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἡχοῦντος σώματος, ταυτοχρόνως παράγονται καὶ ἄλλοι πολλοί, ἀσθενέστατοι βεβαίως, οἱ λεγόμενοι ἁρμονικοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κύριον τόνον, ὅστις καλεῖται θεμελιώδης. Οἱ συνοδευτικοὶ οὗτοι τόνοι προσδίδουν εἰς τὸν θεμελιώδη τόνον τὴν ἰδιαιτέραν του χορᾶν. Ἐνεκα τούτου διακρίνεται εὐκόλως εἰς ὠρισμένους τόνους ἐγγύρδου ὀργάνου ἀπὸ τὸν αὐτὸν εἰς ὕψος καὶ ἰσχύν τόνον, τὸν ἀποδιδόμενον ὑπὸ πνευστοῦ ὀργάνου : δὲν συνοδεύουν καὶ τοὺς δύο οἱ αὐτοὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ ἔντασιν ἁρμονικοί. Ἡ μεταξύ των διαφορὰ λέγεται διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν χορᾶν.

Ἡ ἀκοὴ εἶναι αἶσθησις ἀναλυτικὴ. Εἰς μίαν π.χ. μουσικὴν συναυλίαν παράγονται ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ὀρχήστρας ταυτοχρόνως διάφοροι τόνοι. Ἐν τούτοις ἀκούομεν ἕκαστον χωριστὰ καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σαφῶς τὸν ἕνα ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Δυσκολίαν παρουσιάζει εἰς τὴν ἀκοὴν μόνον ἡ διάκρισις τόνων, τῶν ὁποίων οἱ ἀριθμοὶ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ δεύτερον λεπτὸν ἔχουν μεταξύ των σχέσιν ἐκφραζομένην διὰ μικρῶν ἀκεραίων, ὅπως εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν λεγομένην εἰς τὴν μουσικὴν ὀγδόην (ἡ σχέσις των εἶναι 1 : 2), πέμπτην (2 : 3) καὶ τετάρτην (3 : 4). Τούτους ἀκούομεν στενῶς ἡνωμένους. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁμιλοῦμεν περὶ συγχωνεύσεως τῶν τόνων.

6. ΟΠΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως. Αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὁράσεως εἶναι ὁ ὀφθαλμός. Ὁ ὀφθαλμὸς ὁμοιάζει πρὸς σκο-

τεινόν φωτογραφικόν θάλαμον. Εἶναι δὲ οὕτω πως κατεσκευασμένος, ὥστε νὰ ἐπιτελῇ ἀνάλογον ἔργον : αἱ φωτειναὶ ἀκτῖνες, αἱ ἐκπεμπόμεναι ὑπὸ τῶν ἑξῶ τοῦ ὀφθαλμοῦ εὐρισκομένων ἀντικειμένων, εἰσερχόμεναι διὰ τῆς κόρης διαθλώνται ὑπὸ τοῦ κρυσταλλώδους φακοῦ, ὅστις εἶναι ἀμφίκυρτος καὶ διαφανής (ἡ θέσις του εἶναι ὀπισθεν τοῦ κυκλικοῦ διαφράγματος τοῦ ὀνομαζομένου Ἰρις), ὡς καὶ τῶν ἄλλων διαθλαστικῶν μέ-

Σχ. 2. Σχηματικὴ παράστασις τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Σ=Σκληρωτικὸς χιτῶν. Α=Ἀμφιβληστροειδὴς χιτῶν. Ω=Ὡχρὰ κηλὶς. Ν=Ὀπτικόν νεῦρον. Υ=Υελῶδες ὕγρὸν. Κ=Κρυσταλλώδης φακός. Β=Κερατοειδὴς χιτῶν.

σων τοῦ ὀφθαλμοῦ, κυρίως τοῦ ὑελώδους ὕγρου (τὸ ὁποῖον πληροῖ τὸν ὀπισθεν τῆς Ἰριδος θάλαμον) καὶ οὕτω σχηματίζονται τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος. Ὁ ἀμφιβληστροειδὴς χιτῶν, ὅστις εἶναι λεπτὴ μεμβρὰνα ἀπλουμένη εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς εὐαισθήτου εἰς τὸ φῶς φωτογραφικῆς πλακὸς (Σχ. 2ον). Ὁταν ἐξετάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ μικροσκοπίου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν νευρικῶν στιβάδων. Ἐκ τούτων ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι διεγείρονται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτός, εἶναι ἄθροισμα νευρικῶν κυττάρων με ἰδιαιτέραν μορφήν. Αἱ ἀποφυάδες των δηλ. ἀπολήγουν εἰς μικρότερα σωματὰ διάφορα κατὰ τὸ σχῆμα, τὰ λεγόμενα ραβδία καὶ κωνία. Πιθανῶς εἰς τὰ σωματὰ ταῦτα προκαλοῦνται διὰ τοῦ φωτός χημικαὶ μεταβολαί, ὁ ἐρεθισμὸς δὲ οὕτως μεταβιβάζεται ἐξ αὐ-

τῶν εἰς τὰς ἴνας τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, μετὰ τοῦ ὁποίου τὰ ραβδία καὶ κωνία συνδέονται δι' ἄλλων νευρικῶν κυττάρων. Διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἡ διέγερσις μεταδίδεται εἰς τὰ εἰδικὰ διὰ τὴν ὄρασιν ἐγκεφαλικά κέντρα. Οὕτω παράγονται τὰ ὀπτικά αἰσθήματα.

Ὁλη ἡ ἔκτασις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς δὲν παρουσιάζει τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν εἰς τοὺς ὀπτικοὺς ἐρεθισμοὺς. Μεγίστην εὐαισθησίαν ἔχει ὁ ἀμφιβληστροειδὴς εἰς εἰδικὴν θέσιν πλησίον τοῦ ὀπισθοῦ πόλου τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ θέσις αὕτη ὀνομάζεται ὠχρὰ κηλὶς, ἔχει ἔκτασιν 1-2 χιλιοστ. καὶ ἀποτελεῖται σχεδὸν μόνον ἐκ κωνίων. Εἶναι ἡ θέσις τῆς σαφεστάτης ὁράσεως. Διὰ τοῦτο περιστρέφωμεν ἐκάστοτε οὕτω πῶς τοὺς βολβούς τῶν ὀφθαλμῶν, ὥστε τὰ εἶδωλα τῶν ἀντικειμένων νὰ σχηματισθοῦν ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ὠχρᾶς κηλίδος. Τότε βλέπομεν αὐτὰ μετὰ μεγάλης σαφηνείας.

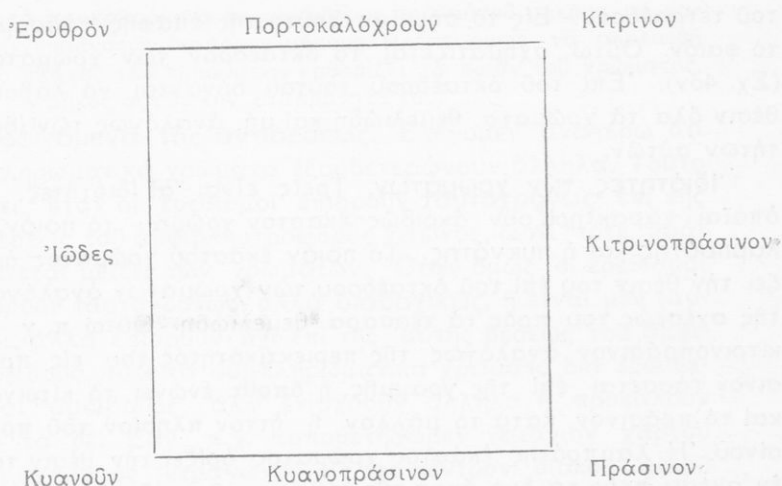
Τὰ χρώματα. Εἰδικὸς διὰ τὴν ὄρασιν ἐρεθισμὸς εἶναι αἱ ἡλεκτρομαγνητικαὶ κυμάνσεις. Ἀναλόγως τοῦ μήκους τῶν αἱ κυμάνσεις αὗται προκαλοῦν αἰσθήματα διαφόρων χρωμάτων. Τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ἰδιότης τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ ποιότης τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦνται διὰ τῶν ἡλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων. Αἱ κυμάνσεις αὗται ἐκπέμπονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων καὶ διερχόμεναι διὰ τῆς κόρης ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ. Τὰ ἀντικείμενα τὰ εὐρισκόμενα εἰς τελείως ἀφώτιστον χώρον δὲν ἔχουν χρῶμα. Φαίνονται εἰς ἡμᾶς μέλανα. Τὸ μέλαν δὲν εἶναι αἰσθημα χρώματος, ἀλλὰ στέρησις παντὸς τοιοῦτου αἰσθήματος. Ὅταν πέσῃ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τὸ ἥλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, τότε «ἀποκτοῦν» χρῶμα. Συμβαίνει δηλ. τότε τὸ ἐξῆς: Διὰ τοῦ φωτὸς ἐπιχέονται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις. Τὰ σώματα ἀναλόγως τῆς φύσεώς των ἄλλας μὲν τῶν κυμάνσεων τούτων ἀπορροφοῦν, ἄλλας δὲ ἐκπέμπουν. Αἱ ἐκπεμπόμεναι κυμάνσεις ἀναλόγως τοῦ μήκους τῶν προκαλοῦν τὸ αἰσθημα ὀρισμένου χρώματος. Εἰς μῆκος κύματος 700 μ. μ. ἀντιστοιχεῖ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, 580 μ. μ. τὸ κίτρινον, 500 μ. μ. τὸ πράσινον, 480 μ. μ. τὸ κυανοῦν κ.ο.κ. Κυμάνσεις μῆκους ἄνω τῶν 750 μ. μ. καὶ κάτω τῶν 330 μ. μ. δὲν ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Ὅταν ἐν σώμα ἐκπέμπῃ πάσας τὰς ἡλεκτρικὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας φωτιζόμενον δέχεται, τότε προκαλεῖ τὸ αἰσθημα τοῦ λευκοῦ. Τὸ λευκὸν εἶναι σύνθεσις ὅλων τῶν χρωμάτων (τὸ ἥλιακὸν φῶς ἀναλυόμενον διὰ τοῦ πρίσματος ἀποδεικνύεται περιέχον ὅλα τὰ χρώματα). Ἀντιθέτως ὅταν ἐν σώμα ἀπορροφᾷ πάσας τὰς ἡλεκτρικὰς κυμάνσεις καὶ οὐδεμίαν ἐκπέμπῃ, εἶναι ὥς νὰ μὴ φωτίζεται. Δίδει λοιπὸν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐντύ-

πωσιν τοῦ μέλανος. Τούτου ἕνεκα τὸ μέλαν, τὸ λευκὸν καὶ τὸ ἐκ τῆς ἀναμειξεῶς των προκαλούμενον φαιὸν μὲ ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τοῦ ὀνομάζονται οὐδέτεροι χρωματισμοί.

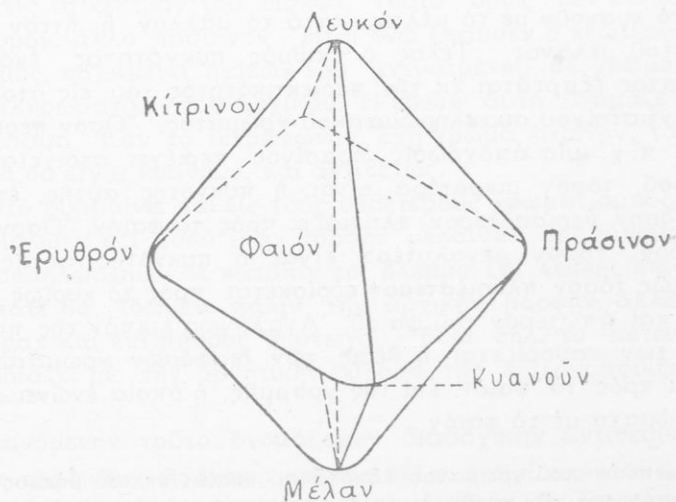
Διακρίνομεν τέσσαρα θεμελιώδη χρώματα : τὸ ἐρυθρόν, τὸ κίτρινον, τὸ πράσινον καὶ τὸ κυανοῦν. Ὀνομάζομεν αὐτὰ θεμελιώδη, διότι ἐκ τῆς ἀναμειξεῶς των προκύπτουν πάντα τὰ λοιπὰ. Διὰ τῆς ἀναμειξεως ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου παράγεται τὸ χρυσοειδὲς (πορτοκαλί), ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰώδες· διὰ τῆς ἀναμειξεως κυανοῦ καὶ πρασίνου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κυανοπρασίνου· διὰ τῆς ἀναμειξεως πρασίνου καὶ κιτρίνου αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις τοῦ κιτρινοπρασίνου ⁽¹⁾. Ἐρυθρόν καὶ πράσινον, ὡσαύτως κίτρινον καὶ κυανοῦν ἀναμειγνύμενα δὲν δίδουν ἄλλα χρώματα, ἀλλὰ τὸ οὐδέτερον φαιόν. Διὰ τοῦτο τὰ χρώματα αὐτὰ ὀνομάζονται συμπληρωματικά· ἀναμειγνύμενα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Συμπληρωματικὸν τοῦ ἐρυθροῦ εἶναι τὸ πράσινον καὶ τάνάπαλιν τοῦ πρασίνου τὸ ἐρυθρόν. Συμπληρωματικὸν τοῦ κιτρίνου εἶναι τὸ κυανοῦν καὶ τάνάπαλιν τοῦ κυανοῦ τὸ κίτρινον.

Γραφικῶς παριστῶμεν τὰ χρώματα διὰ τετραέδρου (Σχ. 3ον), εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ὁποίου τοποθετοῦμεν τὰ τέσσαρα θεμελιώδη χρώματα κατὰ τρόπον ὅμως, ὥστε ἀπέναντι ἀλλήλων διαγωνίως νὰ εὐρίσκονται τὰ ζεύγη τῶν συμπληρωματικῶν. Τοὺς οὐδετέρους χρωματισμοὺς παριστῶμεν δι' εὐθείας γραμμῆς, εἰς τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας τοποθετοῦμεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν καὶ εἰς τὸ μέσον τὸ φαιόν. Ἐπειδὴ τὸ φαιόν παράγεται καὶ δι' ἀναμειξεως τῶν συμπληρωματικῶν χρωμάτων, δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν εὐθείαν γραμμὴν τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν μετὰ τοῦ τετραέδρου τῶν χρωμάτων, οὕτως ὥστε ἡ γραμμὴ νὰ διέρχεται διὰ τοῦ κεντρικοῦ σημείου

(1) Ἐνταῦθα δὲν ἐννοοῦμεν ἀνάμειξιν χρωστικῶν οὐσιῶν, ἀλλὰ ἀνάμειξιν τῶν χρωμάτων ὡς αἰσθημάτων. Τὰ χρώματα ὡς αἰσθήματα ἀναμειγνύονται κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον : Καλύπτομεν τὴν ἐπιφάνειαν κυκλικοῦ δίσκου κατὰ τὸ ἥμισυ μὲ χάρτην χρώματος λ. χ. ἐρυθροῦ καὶ κατὰ τὸ ἄλλο ἥμισυ μὲ χάρτην χρώματος π. χ. κιτρίνου. Ὄταν περιστρέψωμεν ταχέως τὸν δίσκον δι' εἰδικὸν μηχανήματος, θὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν χρώματος χρυσοειδοῦς.

Σχ. 3. Τετράεδρον χρωμάτων.

Σχ. 4. Όκτάεδρον τών χρωμάτων.

τοῦ τετραέδρου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐπαφῆς τάσσομεν τὸ φαιόν. Οὕτω σχηματίζεται τὸ ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων (Σχ. 4ον). Ἐπὶ τοῦ ὀκταέδρου τούτου δύνανται νὰ λάβουν θέσιν ὄλα τὰ χρώματα, θεμελιώδη καὶ μὴ, ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν.

Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων. Τρεῖς εἶναι αἱ ἰδιότητες, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν ἀκριβῶς ἕκαστον χρῶμα: τὸ ποῖόν, ἡ λαμπρότης καὶ ἡ πυκνότης. Τὸ ποῖόν ἐκάστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐπὶ τοῦ ὀκταέδρου τῶν χρωμάτων ἀναλόγως τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ τέσσαρα θεμελιώδη. Οὕτω π. χ. τὸ κιτρινοπράσινον ἀναλόγως τῆς περιεκτικότητός του εἰς πρᾶσινον τάσσεται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει τὸ κίτρινον καὶ τὸ πρᾶσινον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ πρασίνου. Ἡ λαμπρότης ἐκάστου χρώματος ὀρίζει τὴν θέσιν του ἐν σχέσει πρὸς τὰ δύο ἄκρα τῆς εὐθείας τῶν οὐδετέρων χρωματισμῶν, πρὸς τὸ λευκὸν δηλ. καὶ τὸ μέλαν. Π. χ. τὸ ἀνοικτὸν ἐρυθρὸν τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία συνδέει τὸ ἐρυθρὸν μετὰ τοῦ λευκοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ λευκοῦ. Τὸ βαθὺ κυανοῦν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἣτις συνδέει τὸ κυανοῦν μὲ τὸ μέλαν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησίον τοῦ μέλανος. Τέλος ὁ βαθμὸς πυκνότητος ἐκάστου χρώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς περιεκτικότητός του εἰς στοιχεῖα τοῦ ἀντιστοιχοῦ συμπληρωματικοῦ χρώματος. Ὅσον περισσότερον π. χ. μία ἀπόχρωσις πρασίνου περιέχει στοιχεῖα τοῦ ἐρυθροῦ, τόσον μικρότερα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς, ἐπομένως τόσον περισσότερον πλησιάζει πρὸς τὸ φαιόν. Ὅσον ὀλιγώτερον, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ πυκνότης αὐτῆς καὶ συνεπῶς τόσον πλησιέστερον εὐρίσκεται πρὸς τὸ κυρίως πρᾶσινον καὶ ἀπώτερον τοῦ φαιοῦ. Ἀναλόγως λοιπὸν τῆς πυκνότητός των καθορίζεται ἡ θέσις τῶν διαφόρων χρωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸ φαιόν ἐπὶ τῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει αὐτὰ τὰ χρώματα μὲ τὸ φαιόν.

Τὸ ποῖόν τοῦ χρώματος ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ μήκους τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα. Ἡ λαμπρότης ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ πλάτους τῶν κυμάνσεων. Ἡ δὲ πυκνότης ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθαρότητος αὐτῶν. Καθαρὰ εἶναι τὰ

χρώματα τὰ προκαλούμενα ἐκ κυμάνσεως τοῦ αὐτοῦ μήκους, μὴ καθαρὰ δὲ ἐκ κυμάνσεων διαφόρου μήκους. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ τὸ πλάτος τῶν κυμάνσεων καθορίζει τὸ ποιὸν τοῦ χρώματος, ὅπως καὶ τὸ μήκος αὐτῶν τὴν λαμπρότητά του.

Τὰ φαινόμενα τῆς ἀντιθέσεως. Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ συμπληρωματικὰ χρώματα ἐξουδετερώνουν ἄλληλα. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ ἐπιδροῦν ταυτοχρόνως ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, διότι τότε πράγματι γίνεται μείξις τῶν χρωμάτων. Ὅταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ δὲν ἐπιδροῦν ταυτοχρόνως, ἀλλὰ διαδοχικῶς, ἢ εἶναι μὲν ταυτόχρονοι, ἀλλὰ ἐπιδροῦν ὄχι ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τότε τὰ συμπληρωματικὰ χρώματα δὲν ἐξουδετεροῦνται ἀμοιβαίως, ἀλλ' ἐνισχύουν ἄλληλα ἢ προκαλοῦν τὰ μὲν τὰ δέ. Ἐὰν π.χ. τοποθετήσωμεν τεμάχιον χάρτου ἐρυθροῦ σχήματος τετραγώνου εἰς τὸ κέντρον δίσκου φαιοῦ καὶ ἀτενίσωμεν αὐτὸ ἐπὶ 20'' - 30'', εἴτα δὲ ἀπομακρύνωμεν τὸ ἐρυθρὸν τετράγωνον, ἐξακολουθήσωμεν ὅμως νὰ ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ φαιοῦ δίσκου, τότε θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν ἀκόμῃ τὸ τετράγωνον εἰς τὸ κέντρον τοῦ δίσκου, τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πλέον ἐρυθρόν, ἀλλὰ πράσινον. Ἦτοι ἐνῶ ἔπαυσεν ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμός, παραμένει ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου μὲ χρῶμα ὅμως συμπληρωματικὸν τοῦ ἀρχικοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη ὀνομάζεται μετεῖκασμα. Ἐὰν τὸ τετράγωνον ἔχῃ χρῶμα κίτρινον, τὸ μετεῖκασμα θὰ εἶναι κυανοῦν, καὶ ἀντιθέτως.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς οὐδετέρους χρωματισμούς. Ἐὰν ἀτενίσωμεν ἐπὶ πολὺ μίαν μορφήν μέλαιναν ἐπὶ βάθους λευκοῦ, προσηλώσωμεν δὲ κατόπιν τὸ βλέμμα ἐπὶ λευκῆς ἐπιφανείας, τότε θὰ ἴδωμεν πάλιν τὴν ἀρχικὴν μορφήν, ἀλλὰ φωτεινότεραν καὶ ἐπὶ βάθους σκοτεινοῦ. Ἐδῶ δηλ. τὸ μετεῖκασμα ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀρνητικὴν εἰκόνα τῆς φωτογραφικῆς πλακός.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν διαδοχικὴν ἀντίθεσιν.

Ἐκτὸς τῆς διαδοχικῆς ἔχομεν καὶ δύο ἄλλας ἀκόμῃ περιπτώσεις ἀντιθέσεως : τὴν λεγομένην σύγχρονον καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς λαμπρότητας. Ἐὰν λ.χ. τοποθετήσωμεν εἰς τὸ κέντρον δίσκου ἐρυθροῦ τεμάχιον χάρτου φαιοῦ χρώματος, καλύψωμεν δὲ τὸν δίσκον διὰ λεπτο-

τάτου διαφανοῦς χάρτου (διὰ τὸ μὴ φαίνεται καθαρὸν τὸ περίγραμμα), θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ φαιὸς χάρτης προσλαμβάνει εὐθὺς πρασί- νην ἀπόχρωσιν. Ἐπὶ πρασίνου δίσκου ἢ ἀπόχρωσις αὕτη θὰ εἶναι ἐρυθρά, ἐπὶ κιτρίνου κυανῇ καὶ ἐπὶ κυανοῦ κιτρινῇ. Τὰ διάφορα δηλ. χρώματα ἔχουν τὴν τάσιν τὴν προκαλοῦν περὶ αὐτῶν τὰ συμπληρω- ματικά των. Τοῦτο εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς συγχρόνου ἀντιθέσεως.

Ἡ ἀντίθεσις τῆς λαμπρότητος παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐξῆς περί- πτωσιν : Ἐὰν λάβωμεν δύο τεμάχια χάρτου φαιοῦ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς ἀποχρώσεως καὶ τοποθετήσωμεν τὸ ἓν ἐπὶ βάθους μέλανος καὶ τὸ ἄλλο ἐπὶ βάθους λευκοῦ, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ πρῶτον φαίνεται ἀνοικτότερον, ἐνῶ τὸ δεύτερον βαθύτερον. Ἡ μεταβολὴ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μέλαν ἢ τὸ λευκὸν τοῦ βάθους προκαλεῖ τὸ συμπληρωματικόν του χρώμα, τοῦτο δὲ ἐνοῦται μετὰ τοῦ φαιοῦ καὶ αὐξάνει ἢ μειώνει τὴν λαμπρότητά του.

Ἡ σημασία τῆς ἀντιθέσεως εἶναι μεγίστη διὰ τὴν ὄρασιν. Εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλεται ἡ σαφήνεια, μὲ τὴν ὁποίαν διαγράφεται τὸ περίγραμμα τῶν ἀντικειμένων, ἐπομένως ἡ ἱκανότης τῆς ὁράσεως τὴν ἀδιακρίνῃ σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἀχρωματοψία. Ἀχρωματοψίαν ὀνομάζομεν τὴν νόσον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν βλέπει τὰ κυρίως χρώματα. Διακρίνομεν δύο εἴδη ἀχρωματοψίας : τὴν γενικὴν καὶ τὴν μερικὴν. Κατὰ τὴν γενικὴν ὁ πάσχων βλέπει ὅλα ἀνεξαίρετως τὰ χρώματα ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ (ἀπὸ τοῦ λευκοῦ ἕως τοῦ μέλανος). Ἡ γενικὴ ἀχρωματοψία εἶναι σπανία. Συνήθης σχετικῶς εἶναι ἡ μερικὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πά- σχων δὲν βλέπει τὰς ἀποχρώσεις ἢ τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασί- νου ἢ τοῦ κυανοῦ καὶ τοῦ κιτρίνου. Ἡ πρώτη εἶναι συνηθεστέρα (4 - 5 % τῶν ἀνδρῶν πάσχουν ἐξ αὐτῆς· εἰς τὰς γυναῖκας σπανίως παρουσιάζεται) καὶ ὀνομάζεται δαλτονισμός, ἐκ τοῦ ὀνό- ματος τοῦ φυσιοδίφου Dalton (1766 - 1844), ὁ ὁποῖος τὴν περιέ- γραψεν ἀκριβῶς. Ὁ πάσχων ἐκ δαλτονισμοῦ βλέπει μὲν τὸ κι- τρινόν καὶ τὸ κυανόν, ὅχι ὅμως τὸ ἐρυθρόν καὶ τὸ πράσινον, τὰ ὁποῖα ἐκλαμβάνει ὡς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ.

7. Αἰσθήματα ὀργανικά, μυῖκα καὶ στατικά

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸ σύστημα τὸ δεχόμε- νον ἐρεθισμούς, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἐκ τοῦ ἰδίου ἡμῶν ὀρ- γανισμοῦ.

Ὅργανικά λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων λαμ-

βάνομεν γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασεως τοῦ ὀργανισμοῦ μας. Τοιαῦτα αἰσθήματα εἶναι ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα, ἡ δύναμις καὶ ἡ κόπωση, ὁ κόρος καὶ ἡ στενοχωρία (ἐκ δυσπνοίας, καρδιακῆς παθήσεως κτλ.) καὶ ἄλλα. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ πείνα, ἥτις γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὸν στόμαχον, καὶ ἡ δίψα, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἐπὶ τῆς γλώσσης, εἰς τὸν οὐρανίσκον καὶ τὸν λάρυγγα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἀξιόλογα, διότι μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν τυχόν ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ὀργάνων τοῦ σώματός μας καὶ μᾶς παρακινοῦν νὰ προνοήσωμεν περὶ αὐτῶν. Ἔχουν ἐπίσης μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν συναισθηματικὴν μας ζωὴν, ὥς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ εἰδικόν περὶ Συναισθημάτων μέρος τῆς Ψυχολογίας. Δὲν ἔχει εἰσέτι ἐξακριβωθῇ, ἐάν ὑπάρχουν εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα διὰ τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα.

Μυϊκὰ λέγονται τὰ αἰσθήματα, διὰ τῶν ὁποίων πληροφορεῖται ἡ συνείδησις τὴν θέσιν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, τὰς κινήσεις των καὶ τὴν καταβαλλομένην ὑπ' αὐτῶν ἀντίστασιν (π.χ. κατὰ τὴν ἄρσιν βάρους). Χάρις εἰς τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα δυνάμεθα μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας. Ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἰδιαιτέραν αἴσθησιν, ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἀσθενής, ὅταν δὲν βλέπῃ, κινεῖ μὲν π.χ. τὸν βραχίονά του, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφήνει τὸν βραχίονά του ἐπὶ πολὺ εἰς στενοχώρους θέσεις, τὰς ὁποίας δίδει εἰς αὐτὸν ὁ ἱατρός.

Τὰ εἰδικὰ διὰ τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα αἰσθητήρια ὄργανα ἔχουν τὴν ἔδραν των εἰς τοὺς μῦς, τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις. Ἡ σημασία τῶν αἰσθημάτων τούτων διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι μεγίστη.

Διὰ τῶν στατικῶν αἰσθημάτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, ὥς καὶ τῆς ἰσορροπίας αὐτοῦ. Αἰσθητήρια ὄργανα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι οἱ ἡμικύκλιοι σωλῆνες καὶ τὰ λιθοφόρα κυστίδια, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐσώτερον οὖς. Ἀρχικῶς ὑπετίθετο ὅτι καὶ τὰ ὄργανα αὐτὰ μαζὶ μὲ τὸν κοχλίαν ἐχρησίμευον εἰς

τὴν λειτουργίαν τῆς ἀκοῆς. Διὰ τῆς ἐξαιρέσεως ὅμως αὐτῶν ἐπὶ ζῶων καὶ ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, αἱ ὁποῖαι κατόπιν παρατηροῦνται, ἀπεδείχθη ὅτι διὰ τῶν ὀργάνων τούτων γεννῶνται τὰ στατικά αἰσθήματα καὶ λαμβάνει γνῶσιν ἡ ψυχὴ τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος. Οἱ ἡμικύκλιοι σωλῆνες (βλ. σχῆμα ὠτὸς) εἶναι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν καὶ εἶναι οὕτω πῶς τοποθετημένοι, ὥστε ν' ἀποτελοῦν τρία ἐπ' ἄλληλα κείμενα ἐπίπεδα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου. Οἱ σωλῆνες οὗτοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν. Ἀπὸ τὰ τοιχώματά των φύονται τριχίδια, τὰ ὁποῖα εἰσδύουν ἐντὸς τοῦ λέμφου. Ὅταν κινούμεθα πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ λεμφατικὸν ὑγρὸν τοῦ ὀριζοντίου σωλῆνος φέρεται λόγῳ τῆς ἀδρανείας πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πιέζει τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τριχίδια. Δι' αὐτῶν διεγείρεται εἰδικὸν αἰσθητήριον νεῦρον καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ συνειδήσις λαμβάνει γνῶσιν τῆς κινήσεως τοῦ σώματός μας, καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχωμεν κλείσει τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ φερώμεθα ὑπ' ἄλλων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τοὺς ἄλλους δύο σωλῆνας, ὅταν ἡ κίνησις γίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἢ πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω.

Τῶν λιθοφόρων κυστιδίων ἡ λειτουργία εἶναι πιθανώτατα ἡ ἐξῆς : Μέσα εἰς ἕκαστον κυστιδίον ὑπάρχει στερεὸν σωματίον, τὸ ὁποῖον καλεῖται ὠτόλιθος καὶ στηρίζεται πάλιν ἐπὶ τριχιδίων. Αἱ κινήσεις τῆς κεφαλῆς μεταβάλλουν τὴν θέσιν τῶν ὠτολίων ἐν σχέσει πρὸς τὰ τριχίδια καὶ προκαλοῦν δι' αὐτῶν τὴν ἀντίστοιχον νευρικὴν διέγερσιν. Ἡ διέγερσις, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ τοὺς προκαλοῦντας τὰ στατικά αἰσθήματα ἐρεθισμοὺς, μεταβιβάζεται διὰ τῶν εἰδικῶν νεύρων εἰς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, ὅπου εὐρίσκονται τὰ κέντρα τὰ ρυθμίζοντα τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος.

8. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΡΕΘΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ. ΝΟΜΟΙ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ

Ἡ προσαρμογὴ. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐρεθισμῶν καὶ αἰσθημάτων κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα πορίσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται μερικὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὡς καὶ ἡ στάσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἀπὲ-

ναντι τοῦ περιβάλλοντος. Ἐν πρώτοις διεπιστώθη ὅτι αἱ αἰσθήσεις μας λειτουργοῦν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνονται τελειότερον τὸ ἐν κινήσει καὶ μεταβολῇ εὐρισκόμενον ἢ τὸ ἀκίνητον καὶ ἀναλλοίωτον. Ὅταν λ. χ. αἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων σχηματίζονται ὄχι εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἦτοι εἰς τὴν θέσιν τῆς σαφεστάτης ὁράσεως), ἀλλ' εἰς τὴν περφέρειαν, μένουν δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀκίνητα, δυσκολευόμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὸ μέγεθος καὶ νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἀπόστασιν αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ὅταν τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκονται ἐν κινήσει, δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν αὐτὰ σαφῶς καὶ εὐκόλως, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς περιφερικῆς ὁράσεως. Ὡστε μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς (ἡ θέσις τῆς σαφεστάτης ὁράσεως) προορίζεται διὰ τὴν ἀντίληψιν ἀκινήτων, ἐνῶ ὁλόκληρος ἔχει τὴν ιδιότητα ν' ἀντιδρᾷ εἰς ἐρεθισμοὺς προερχομένους ἀπὸ κινουμένης μορφάς. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ διὰ τὰς ἄλλας μεταβολάς. Ὅταν, ἐπὶ παραδειγματι, προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ἡ ὁποία φωτίζεται σταθερῶς καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι βαθμιαίως ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ διαφοραὶ λαμπρότητος καὶ χρωμάτων. Τὸ σκοτεινὸν φωτίζεται, τὸ λαμπρὸν ἀντιθέτως γίνεται σκοτεινὸν καὶ τὰ χρώματα τείνουν πρὸς τὸ φαιόν. Ἦτοι ὁ ὀφθαλμὸς ἐξοικειοῦται πλέον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτὸς καὶ δὲν ἀντιδρᾷ εἰς τὰς διαφοράς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζομεν προσαρμογὴν.

Ἡ προσαρμογὴ παρατηρεῖται ὄχι μόνον εἰς τὴν ὄρασιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις· περισσότερον εἰς τὰς αἰσθήσεις τῆς θερμότητος καὶ τῆς πιέσεως καὶ εἰς τὴν ὄσφρησιν, ἐλάχιστα δὲ εἰς τὴν ἀκοήν. Ὅταν εἰσερχώμεθα εἰς δωμάτιον κλειστόν, αἰσθανόμεθα ἀμέσως ὠρισμένην ὁσμὴν. Ἐὰν ὅμως παραμείνωμεν εἰς αὐτὸ ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, δὲν αἰσθανόμεθα πλέον τίποτε. Ἐγένετο ἤδη ἡ προσαρμογὴ τῆς ὄσφρήσεως.

Λόγῳ τῆς προσαρμογῆς τὸ σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον χάνει βαθμιαίως τὴν ἀξίαν του διὰ τὴν συνειδησιν, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ νέον καὶ διάφορον γίνεται αἰσθητὸν μὲ ἐξαιρετικὴν

ἔντασιν. Ἡ βιολογικὴ σκοπιμότης τοῦ φαινόμενου τούτου εἶναι προφανής· ὁ ὀργανισμὸς ἔχει μεγίστην ἀνάγκην νὰ ἀντιλαμβάνεται πάραυτα τὸ νέον καὶ ἀπροσδόκητον, διότι ἐξ αὐτῶν ἀπειλεῖται συνήθως ἡ ὑπαρξίς του, ἐνῶ τὸ παλαιὸν καὶ ἀναλλοίωτον δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, ἐπειδὴ δὲν δύνανται πλέον νὰ ἀποτελέσουν κίνδυνον δι' αὐτόν.

Ὁ Νόμος τοῦ Weber. Ὅταν εὕρισκώμεθα εἰς δωμάτιον φωτιζόμενον δι' ἐνὸς κηρίου, ἀνάψωμεν δὲ ἐν ἀκόμῃ κηρίον, ἀμέσως θὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν διαφορὰν εἰς τὸν φωτισμόν. Ἐὰν ὅμως τὸ δωμάτιον φωτίζεται δι' ἑκατὸν κηρίων, προστεθῇ δὲ εἰς αὐτὰ ἀκόμῃ ἓν, μολοντί ἀριθμητικῶς ἡ ἔντασις τοῦ φωτισμοῦ ἠὺξήθη εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τόσον, ὅσον καὶ εἰς τὴν προηγουμένην, δὲν θὰ αἰσθανθῶμεν οὐδεμίαν διαφορὰν. Ὅμοίως τοὺς ἀστέρας βλέπομεν μὲν εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, ὅχι ὅμως καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐνῶ ἡ ἀκτινοβολία των παραμένει ἡ αὐτή. Τὸν ρυθμικὸν κτύπον τοῦ ὥρολογίου ἀκούομεν μόνον ἐν σιγῇ· ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατῇ θόρυβος, δὲν διακρίνομεν πλέον αὐτὸν κ.ο.κ. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων αὐτῶν συμπεραίνομεν ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ αὖξισ τῆς ἐντάσεως ἐνὸς ἐρεθισμοῦ ἄλλοτε γίνεται αἰσθητή, ἄλλοτε ὅχι. Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀπέδειξεν ὅτι ὅσον ἰσχυρότερος εἶναι ὁ ἐρεθισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐπιδρᾷ ἐπὶ ἐνὸς αἰσθητηρίου ὀργάνου, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ αὖξηθῇ, διὰ νὰ γίνῃ αἰσθητή ἡ διαφορὰ εἰς τὴν συνειδησιν. Ἐὰν εἰς τὰ 100 κηρία προσθέσωμεν ἀντὶ ἐνὸς 10, εἰς τὰ χίλια 100 κ.ο.κ., θὰ ἀντιληφθῶμεν ἀμέσως τὴν διαφορὰν τοῦ φωτισμοῦ. Ὅθεν ἡ αὖξισ τῆς ἰσχύος ἐνὸς ἐρεδισμοῦ, διὰ νὰ προκαλέσῃ αἰσθητὴν αὖξισιν τῆς ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος, πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐρεδισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον προστίθεται. Τὸν νόμον τοῦτον διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ φυσιολόγος Ἑρνέστος Weber καὶ διὰ τοῦτο φέρει εἰς τὴν Ψυχολογίαν τὸ ὄνομά του.

Νεώτεραι πειραματικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι ὁ νόμος αὐτὸς δὲν ἔχει ἀπόλυτον κῦρος. Ἰσχύει ἐν πρώτοις διὰ τὰ αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, βάρους, πίεσεως καὶ κινήσεων. Ἀντιθέτως ἡ ἐφαρμογὴ του εἰς τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν

φαίνεται αμφίβολος. Ἐξ ἄλλου οἱ ἄκρως ἀσθενεῖς, ὥς καὶ οἱ ἐκτάκτως ἰσχυροὶ ἐρεθισμοὶ δὲν ρυθμίζονται συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον. Ἀπεδείχθη τέλος ὅτι ἡ ἀναλογία, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ νόμος, δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ὅλας τὰς αἰσθήσεις. Πάντως ὁ νόμος τοῦ Weber ἔχει μεγάλην σημασίαν. Δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται, ὅτι τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμόζουν τὴν εὐαίσθησιν τῶν πρὸς τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν. Εἶναι πολὺ εὐαίσθητα ἀπέναντι τῶν ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν καὶ ὀλιγώτερον εὐαίσθητα ἀπέναντι τῶν ἰσχυρῶν. Ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρὸς, πρέπει νὰ αὐξηθῇ κατὰ πολὺ, διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ διαφορὰ, ἐνῶ ἐπὶ ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν καὶ μικρὰ μόνον αὐξήσις προκαλεῖ αἰσθητὴν διαφορὰν εἰς τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.

Διὰ τοῦ νόμου τοῦ Weber ἐξηγεῖται διατὶ ὅλοι οἱ ἄκροαταὶ μιᾶς συναυλίας ἀκούουν μουσικῶς τὴν αὐτὴν μελωδίαν ἀνεξαρτήτως τῆς θέσεώς των ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Ὅσον ἀπομακρύνεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν, τόσον ἀσθενέστεροι γίνονται διὰ τὴν ἀκοήν του οἱ ἐρεθισμοί, ἀλλὰ τὰ πηλίκα τῶν ἐντάσεων παραμένουν πάντοτε τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν μεταβάλλεται ἡ μορφή των ἐκτελουμένων μουσικῶν ἔργων : ὅλοι οἱ ἄκροαταὶ ἀκούουν τὴν αὐτὴν μελωδίαν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον, ἐνῶ διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ φωτισμοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας αὐξομειώνεται ἡ ἔντασις τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολοῦν τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ἡμεῖς ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν τὰ «αὐτὰ» ἀντικείμενα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὰ πηλίκα τῶν ἐντάσεων παραμένουν σταθερῶς τὰ αὐτά. Καὶ εἰς τὸν νόμον λοιπὸν τοῦ Weber φαίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει τὸν ψυχικὸν μας ὁργανισμόν. Ἀντιδρῶμεν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ εὐκόλος ἀναγνώρισις τῶν πραγμάτων. Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν πραγμάτων ὁ ὁργανισμὸς δύναται νὰ λαμβάνῃ ἀπέναντι αὐτῶν τὴν βιολογικῶς συμφέρουσαν στάσιν καὶ νὰ ἀμύνεται εὐστόχως κατὰ τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων.

Ὁ Νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων. Εἰδόμεν ἄνωτέρω ὅτι ἕκαστον αἰσθητήριον ὄργανον εἶναι ἰδιαιτέρως

εὐαίσθητον εἰς ὠρισμένον εἶδος ἐρεθισμῶν, ἐνῶ εἰς ἄλλους ἐρεθισμοὺς ἢ δὲν ἀντιδρᾷ καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐλάχιστα ἀντιδρᾷ. Π. χ. τὸ αἰσθητήριον τῆς ὁράσεως δέχεται ἰδιαιτέρως τὸν ἐρεθισμόν τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων, τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς τὸν ἐρεθισμόν τῶν παλμικῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος κ.ο.κ. Ἐκτὸς ὅμως τῶν εἰδικῶν τούτων ἐρεθισμῶν ὑπάρχουν καὶ οἱ γενικοὶ ἐρεθισμοί, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ πολλῶν αἰσθητηρίων, ὡς π.χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις τὸ ποιὸν τοῦ προκαλουμένου αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου, τὸ ὅποιον δέχεται τὸν ἐρεθισμόν, καὶ ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκείου μέρους τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὅποιον ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων. Π.χ. ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἐρεθίζεται ὄχι μόνον διὰ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, ἀλλὰ καὶ διὰ πίεσεως καὶ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Πάντοτε ὅμως προκαλοῦνται διὰ τῶν ἐρεθισμῶν τούτων μόνον ὀπτικά αἰσθήματα. Ἡ λεγομένη χορδὴ τοῦ τυμπάνου, ἡ ὁποία διέρχεται ὀπισθεν αὐτοῦ, περιλαμβάνει μερικὰς ἴνας τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως. Ἀποκοπτομένης τῆς χορδῆς (ὅποτε δὲν φθάνει πλέον τὸ νεῦρον μέχρι τῆς γλώσσης), ἐὰν ἐρεθίσωμεν τὸ ἄκρον αὐτῆς διὰ πίεσεως ἢ δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, γέννᾳται αἴσθημα γεύσεως ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον προκαλεῖ ἐπὶ τῆς γλώσσης ὄξινος οὐσία. Ἐὰν ἐπίσης ἐρεθίσωμεν δι' αἰχμηροῦ ἀντικειμένου θερμοῦ (θερμοκρασίας 35°) σημεῖον ψύχους ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι κατεσπαρμένα εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, θὰ γεννηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν αἴσθημα ὄχι θερμότητος, ἀλλὰ ψύχους. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων συνάγομεν ὅτι διάφοροι ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοί, ὅταν ἐπιδρῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον, προκαλοῦν πάντοτε τὰ αὐτὰ κατὰ ποιὸν αἰσθήματα. Καὶ ἀντιθέτως ὁ αὐτὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρῶν ἐπὶ διάφορα αἰσθητήρια προκαλεῖ διάφορα κατὰ ποιὸν αἰσθήματα. Π.χ. τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν προκαλεῖ ὀπτικά αἰσθήματα, ἐπὶ τοῦ δέρματος αἰσθήματα ἀφῆς, ἐπὶ τοῦ νεύρου τῆς γεύσεως αἰσθήματα γεύσεως. Τὸν νόμον τοῦτον, ὁ ὅποιος ὀνομάζεται νόμος τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, διετύπωσε πρῶτος ὁ φυσιολόγος Ἰωάννης Müller.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

1. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ἡ παράστασις. Ὅταν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἓν βιβλίον, ἢ εἰκὼν αὐτοῦ σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰ αἰσθητήριά μας ὄργανα. Αὐτὴν τὴν εἰκόνα θὰ ὀνομάσωμεν προσωρινῶς ἄμεσον ἐντύπωσιν (κατωτέρω θὰ μελετήσωμεν ἀκριβέστερον τὸν σχηματισμὸν τῆς καὶ θὰ τὴν ὀνομάσωμεν μὲ τὸ κύριον ἐπιστημονικὸν ὄνομά της), διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος αἰσθημάτων, ἥτοι ψυχικῶν στοιχείων, τὰ ὅποια γεννῶνται εἰς τὴν συνείδησιν διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Εἰκόνα ὅμως τοῦ βιβλίου τούτου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὅταν τὸ ἀντικείμενον δὲν εὐρίσκεται ἐνώπιόν μας ἢ ὅταν κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς. Πάλιν εἶναι ὡς νὰ «βλέπωμεν» τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ τινος ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου : τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, ὁ ὄγκος τοῦ κλπ. διαγράφονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς εἰς τὴν εἰκόνα του, ἢ ὅποια σχηματίζεται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου γεννᾶται ὄχι διὰ διεγέρσεως τῶν περιφερικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, διότι πράγματι οὐδεὶς ἐξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρᾷ τότε ἐπ' αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων, τὰ ὅποια ἀφ' ἐαυτῶν δύνανται νὰ γεννοῦν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰκόνας ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, αἱ ὅποια ἄλλοτε προεκλήθησαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Τὰς εἰκόνας αὐτάς ὀνομάζομεν παραστάσεις. Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς παραστάσεως εἶναι, ὅτι γεννᾶται δι' ἀπ' εὐθείας διεγέρσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων ἄνευ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Τὰ ἐποπτικά στοιχεία, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται αἱ παραστάσεις, εἶναι πάντοτε γνωστά εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ὀπτικάς παραστάσεις καὶ ὁ πάσχων ἐξ ἀχρωματοψίας ὡς πρὸς τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον ἔχει παραστάσεις μὲ ὅλα τὰ ἄλλα

χρώματα ἐκτὸς τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ πρασίνου, τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄμεσον ἐντύπωσιν διὰ τῆς ὁράσεως.

Ἔχομεν δύο εἴδη παραστάσεων : τὰς ἐξ ἀναμνήσεως καὶ τὰς ἐκ φαντασίας. Αἱ ἐξ ἀναμνήσεως ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα πραγματικά, τῶν ὁποίων ἐντύπωσιν ἀπεκτήσαμεν ἄλλοτε. Αἱ ἐκ φαντασίας ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα φανταστικά. Τὰ στοιχεῖα (δηλ. ἡ ὕλη) καὶ τῶν ἐκ φαντασίας παραστάσεων εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν στοιχείων τούτων, ἥτοι ἡ μορφή τῆς εἰκόνος, εἶναι δημιουργημὰ τῆς ἰδικῆς μας ψυχικῆς ἐνεργείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συγκεκροτημένα οὐδέποτε ἐγνώρισamen ὡς ἐντύπωσιν τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ἡ εἰκὼν λ.χ. ἑνὸς ἀποθανόντος συγγενοῦς, ἡ ὁποία διατηρεῖται μέσα εἰς τὴν συνειδησίμ μας, εἶναι παράστασις ἐξ ἀναμνήσεως. Ἡ νέα μελωδία, ἡ ὁποία αἰφνης σχηματίζεται ὡς ἀκουστικὴ εἰκὼν μέσα εἰς τὴν συνειδησίμ ἑνὸς μουσικοσυνθέτου, εἶναι παράστασις ἐκ φαντασίας. Τοὺς ἐπὶ μέρους ἤχους γνωρίζει ἤδη ὁ μουσικοσυνθέτης ἐξ ἀκουστικῶν ἐντυπώσεων· τὸ νέον εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἤχων τούτων εἰς πρωτότυπον μουσικὴν φράσιν.

Τὰς παραστάσεις ὀνομάζομεν ἐκ τῆς αἰσθήσεως, διὰ τῆς ὁποίας γεννῶνται οἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις. Ἔχομεν λοιπὸν παραστάσεις ὀπτικές, ἀκουστικές, κινητικές (ἐκ τῆς μυϊκῆς αἰσθήσεως). Ἡ παράστασις τοῦ ἐκλιπόντος συγγενοῦς εἶναι ὀπτικὴ, ἡ παράστασις τῆς μελωδίας ἀκουστικὴ. Κινητικαὶ εἶναι π.χ. αἱ παραστάσεις τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ γράψωμεν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμούς, διότι ἐμάθομεν τὴν γραφὴν τῶν δι' ἐπανειλημμένων ἀσκήσεων ἀντιγραφῆς. Ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν διὰ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν κατὰ τὴν ἄσκησιν. Ὁσφρητικά, δερμικά καὶ παραστάσεις γεύσεως σπανιώτατα παρατηροῦνται, τουλάχιστον εἰς τὸν ὥριμον ἄνθρωπον. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον : προϊόντος τῆς ἡλικίας αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ἐξυπηρετοῦνται κυρίως διὰ τῆς ὀπτικῆς, τῆς ἀκουστικῆς καὶ τῆς μυϊκῆς αἰσθήσεως καὶ διὰ τοῦτο καλλιεργοῦμεν μόνον τὰς ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων παραστάσεις.

Παράστασις καὶ ἄμεσος ἐντύπωσις. Αἱ συνήθεις παρα-

στάσεις διαφέρουν τῶν ἀμέσων ἐντυπώσεων : α) Κατὰ τὴν ἔντασιν καὶ ζωνρότητα. Αἱ ἐντυπώσεις εἶναι ἐντονώτεραι καὶ ζωνρότεραι, ἀντιθέτως αἱ παραστάσεις εἶναι ἀμυδρότεραι καὶ ἀσθενέστεραι. Δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ζωνρότητα καὶ δύναμιν ἢ ἐπερχομένη εἰς τὴν συνείδησίν μου παράστασις μιᾶς μελωδίας ἢ ἐνὸς τοπίου, ὅσῃν καὶ ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν εἶχον, ὅτε ἤκουον τὴν μουσικὴν ἢ ἔβλεπον τὸ τοπίον τοῦτο. β) Κατὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν σαφήνειαν. Αἱ παραστάσεις συγκρινόμεναι πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐντυπώσεις εἶναι ἐλλιπέστεραι καὶ ἀσαφέστεραι. Παρουσιάζουν συνήθως κενά, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐντυπώσεις. Ἡ παράστασις ἐνὸς σπανίου ζώου, τὸ ὁποῖον πρὸ καιροῦ ἀπεθαύμασα εἰς τὸν ζωολογικὸν κήπον, ἔχει κάποιαν ἀοριστίαν καὶ κυρίως χάσματα (εἰς ὠρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπρόσεξα ἴσως ὅσον ἔπρεπε), ἐνῶ ἡ διὰ προσοχῆς ἄμεσος ἐντύπωσις ἔχει ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν. γ) Κατὰ τὴν σταθερότητα. Αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις παραμένουν εἰς τὴν συνείδησιν ἐπὶ περισσότερον χρόνον, εἶναι εὐσταθέστεραι τῶν παραστάσεων. Ἐν ὅσῳ παρατηρῶ τὸ ἐπὶ τοῦ γραφείου μου ὥρολόγιον, ἔχω διαρκῶς ἄμεσον ἐντύπωσιν αὐτοῦ. Ὅταν κλείσω τοὺς ὀφθαλμούς, ἔχω διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασίν του, ἀλλὰ ταχέως ἢ εἰκὼν αὕτη γίνεται ἀσαφεστέρα καὶ ἐξαφανίζεται, διὰ τὴν διαδεχθῆ ἄλλῃ παράστασις κ. ο. κ.

Αἱ ἀνωτέρω διαφοραὶ δὲν ἰσχύουν ἀπολύτως. Ἡ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ἐνίοτε αἱ παραστάσεις ἔχουν ἴσην πρὸς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις ἔντασιν, σαφήνειαν καὶ σταθερότητα. Λόγῳ προδιαθέσεως καὶ ἀσκήσεως τύποι τινὲς ἀνθρώπων ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεις μεγίστης ζωνρότητος καὶ ἀρτιότητος. Ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα Γάλλου ζωγράφου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν μόνον ὥραν συναναστρέφετο μετὰ τινος καὶ παρητήρει τὸ πρόσωπόν του, ἠδύνατο κατόπιν νὰ ζωγραφίσῃ ἀπὸ μνήμης εἰκόνα του μεγίστης ἀκρίβειας· τοιαύτας προσωπογραφίας ἐξέτελει περὶ τὰς 300 κατ' ἔτος. Μερικοὶ μάλιστα ψυχολόγοι ἀπέδειξαν πειραματικῶς ὅτι τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζουν ἐντόνους καὶ σαφεῖς ὀπτικὰς παραστάσεις ἔχουν πολλοὶ ἄνθρω-

ποι κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν (11—15 ἐτῶν). Τοὺς τύπους τούτους ὀνομάζουν εἰδητικούς. Ὁ εἰδητικὸς ἔχει τόσον ζωηράς καὶ σαφεῖς ὀπτικές ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεις, ὥστε δύναται νὰ περιγράψῃ σύνθετα ἀντικείμενα ἢ περιπλόκους σκηνάς, τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις τοῦ διατηρεῖ τὰς εἰκόνας, μὲ μεγαλυτέραν ἐνίοτε ἀκρίβειαν καὶ ζωηρότητα παρὰ ἂν εἶχε πράγματι πρὸ αὐτοῦ τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα ἢ γεγονότα καὶ παρετῆρει αὐτὰ μετὰ προσοχῆς.

Εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εὐκόλως διακρίνομεν τὰς παραστάσεις ἀπὸ τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις: εἰς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις ἔχομεν σαφῶς τὴν συναίσθησιν, ὅτι ὑπάρχει ἐνώπιόν μας πραγματικὸν τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἡ ψυχικὴ εἰκὼν. Ἡ γνῶσις αὐτῇ ψυχολογικῶς ἀναλυομένη ἀποδεικνύεται ὅτι ὀφείλεται εἰς τὴν συσχέτισιν τῶν ἐντυπώσεων διὰ στοιχειώδους τινὸς διανοητικῆς λειτουργίας (σκέψεως) καὶ εἰς ἐρμηνείαν τῆς σχέσεως αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, ἐπομένως εἰς μίαν ἐπεξεργασίαν τῶν προϊόντων τῶν αἰσθήσεων ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις δὲν δύναται νὰ διακριθῇ τῆς παραστάσεως, ὅταν εἶναι ἀσθενής· καθὼς καὶ ἡ παράστασις, ὅταν εἶναι ἔντονος καὶ σαφής, δὲν δύναται νὰ διακριθῇ τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως. Ἐὰν π. χ. ὁ κρότος, τὸν ὁποῖον μοῦ ἐφάνη ὅτι ἤκουσα αὐτὴν τὴν στιγμὴν, εἶναι πραγματικὸς ἢ φανταστικὸς, ἂν δηλ. εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἔχω μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μου ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, δύναμαι νὰ βεβαιωθῶ μόνον ἐκ τῆς συνεχείας, ἥτοι ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπακολουθήσουν. Διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν γεγονότων τούτων πρὸς τὸ ἀμφισβητούμενον ἀποφαίνομαι, ἂν ὄντως ἐπρόκειτο περὶ πραγματικοῦ κρότου ἢ ὄχι. Διότι ἡ πείρα μὲ ἔχει διδάξει ὅτι ὁ πραγματικὸς κρότος ἔχει ὠρισμένας ἀκλουθίας, σειρὰν δηλ. ἐπομένων ἐντυπώσεων, ἐνῶ ὁ φανταστικὸς ὡς παράστασις στερεῖται αὐτῆς τῆς συνεχείας. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μανθάνομεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας νὰ διαστέλλωμεν τὰς φανταστικὰς εἰκόνας τοῦ ὀνείρου (εἶναι παραστάσεις καὶ αὗται) ἀπὸ τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις. Οὕτω βαθμηδὸν ἀποκτῶμεν τὸ μέτρον, διὰ τοῦ ὁποῖου αὐτομάτως διακρίνομεν τὴν παράστασιν ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν καὶ δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἀπατηθῶμεν.

Τὰ αἰσθήματα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραστάσεων. Ἐνεκα τῆς ψυχολογικῆς ὁμοιότητος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις πρὸς τὰς ἀντιστοίχους παραστάσεις, δύνανται νὰ συνείρωνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως αἱ μὲν μετὰ τῶν δὲ καὶ νὰ συγχωνεύονται εἰς εἰκόνας, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντυπώσεων εἶναι λίαν περιωρισμένος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ

πληθος τῶν ἀναμειγνυομένων παραστάσεων. "Όταν λ.χ. παρατηροῦμεν γνωστά ἀντικείμενα, ἐλάχιστα εἶναι τὰ στοιχεῖα αὐτῶν, τὰ ὅποια ὄντως βλέπομεν. Κατὰ τὸ πλεῖστον συμπληροῦμεν τὴν εἰκόνα διὰ παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως. Διὰ τοῦτο εὐκόλως δυνάμεθα ν' ἀπατηθῶμεν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηγοῦνται πολλοὶ πλάναι. Ἐνίοτε πάλιν μόλις ἀντικρύσσωμεν ἓν ἀντικείμενον, ἢ γνωστὴ ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων παράστασις τοῦ ταχέως ἐπανερχομένη εἰς τὴν συνειδησίν μας διορθώνει τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν θὰ ἐσχηματίζομεν ἐξ ἀμέσσου ἐντυπώσεως, καὶ ἔτσι βλέπομεν τὸ ἀντικείμενον ὄχι καθὼς ὄντως παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν, ἀλλὰ καθὼς ἔχομεν συνηθίσει νὰ τὸ βλέπωμεν. Ἐνῷ π. χ. ὅσον ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἓν ἀντικείμενον, τόσον σμικρύνεται κατὰ λόγον τῆς ἀποστάσεως τὸ εἶδωλον, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἡμεῖς (εἰς ὄχι πολὺ μεγάλην βεβαίως ἀπόστασιν) ἐξακολουθοῦμεν νὰ τὸ βλέπωμεν μὲ τὸ γνωστὸν ἐκ τοῦ πλησίον μέγεθος τοῦ. Ὅμοιως ἐξακολουθοῦμεν νὰ βλέπωμεν γνωστά μας ἀντικείμενα μὲ τὸ αὐτὸ χρῶμα καὶ ὅταν ἀκόμη πρὸς στιγμὴν αὐξηθῇ ἢ ἐλαττωθῇ ὁ φωτισμός των, ἐνῷ θὰ ἔπρεπε συμφῶνως πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ ὀργάνου τῆς ὁράσεως νὰ μεταβληθῇ μετὰ τοῦ φωτισμοῦ καὶ ὁ χρωματισμός των. Ἡ χιών π. χ. φαίνεται πάντοτε λευκὴ καὶ ὁ ἄνθραξ μέλας ὑπὸ οἰονδήποτε φωτισμόν.

Ἐποπτεία. Ὡς πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν αἱ παραστάσεις παρουσιάζουν διαφόρους βαθμούς. Ἄλλαι εἶναι ἀμυδρότεραι καὶ ἐλλιπέστεραι, ἄλλαι ἀντιθέτως ἐναργέστεραι καὶ ἀρτιώτεραι (ἄνευ χασμάτων). Διὰ τὸν σχηματισμόν ἐναργῶν καὶ ἀρτίων παραστάσεων ὅροι ἀπαραίτητοι εἶναι ἡ ψυχικὴ ὠριμότης, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἄσκησις. Τὰς ἐναργεῖς καὶ ἀρτίας παραστάσεις ὀνομάζομεν ἐποπτείας. Ἀναλόγως τῆς προελεύσεως των διαιροῦμεν τὰς ἐποπτείας εἰς δύο εἶδη : τὰς κατ' αἴσθησιν καὶ τὰς κατὰ φαντασίαν (ἢ πνευματικάς). Ὅταν περιεργασθῶ μετὰ προσοχῆς τὸν Παρθενῶνα, δύναμαι νὰ ἔχω παράστασιν αὐτοῦ σαφῇ καὶ ἀκριβῇ, ἥτοι ἐποπτεῖαν. Αὕτη εἶναι κατ' αἴσθησιν. Ἐποπτεῖαν δύναμαι ν' ἀποκτήσω καὶ τῆς

πυραμίδος τοῦ Χέοπος, χωρίς νά ἐπισκεφθῶ τὸ Κάιρον, διὰ τῆς ἀναγνώσεως δηλ. λεπτομερῶν περιγραφῶν. Αὕτη εἶναι κατὰ φαντασίαν. Τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἔχομεν ἐποπτείας κατὰ φαντασίαν. Εἰς τὸν σχηματισμὸν κατὰ φαντασίαν ἐποπτεῶν πολύτιμον βοήθειαν παρέχουν παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καὶ ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἐξ ἀντικειμένων συναφῶν. Διὰ γνωστῶν στοιχείων σχηματίζομεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγνώστου.

2. ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

Μεταξὺ τῶν ἀτόμων παρατηροῦνται μεγάλαι διαφοραὶ ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὴν σαφήνειαν τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας διατηροῦν μέσα εἰς τὴν συνειδησίν των, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἵτινες παίζουν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ψυχικὴν των ζωὴν.

Αἱ διαφοραὶ αὗται ὀφείλονται κυρίως εἰς φυσικὴν προδιαθεσιν, κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον εἰς μακρὰν ἄσκησιν.

Αἱ παραστάσεις, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, διακρίνονται ἀναλόγως τῆς αἰσθήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχουν τὴν προέλευσιν αἱ ἀντίστοιχοι ἐντυπώσεις, εἰς ὀπτικές, ἀκουστικές κ.ο.κ.

Ἔχει λοιπὸν παρατηρηθῇ ὅτι ἄλλοι τῶν ἀνθρώπων διατηροῦν σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς κατὰ προτίμησιν τὰς ὀπτικές, ἄλλοι τὰς ἀκουστικές καὶ ἄλλοι τὰς κινητικές (μουσικὰς) παραστάσεις. Τοὺς πρώτους ὀνομάζομεν τύπους ὀπτικούς, τοὺς δευτέρους ἀκουστικούς καὶ τοὺς τρίτους κινητικούς τύπους. Ἄλλους παραστατικούς τύπους δὲν διακρίνομεν, ἀφοῦ αἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων προερχόμεναι παραστάσεις εἶναι σπάνιαι, διότι ἐλάχιστα καλλιεργοῦνται ὑπὸ τοῦ ὅπωςδήποτε πεπολιτισμένου ἀνθρώπου.

Ὅσοι ἀνήκουν εἰς τὸν ὀπτικόν, παραστατικὸν τύπον διατηροῦν ζωηρὰς καὶ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνειδησίν των μὲ εὐκολίαν καὶ σταθερότητα τὰς ὀπτικές παραστάσεις. Ὑπάρχουν ρήτορες, οἱ ὅποιοι δύνανται ν' ἀπαγγέλλουν ἀπὸ στήθους μακροὺς λόγους, χωρὶς νά μεταχειρίζωνται τὰ σημειώσεις των, διότι ἀναγινώσκουν τρόπον τινὰ νοερῶς τὰ χειρόγραφα, τῶν ὁποίων διατηροῦν εὐκρινεῖς τὰς ὀπτικές παρα-

στάσεις. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν κατατάσσονται καὶ οἱ λεγόμενοι ὀπτικοὶ ἀριθμομνήμονες, ὡς ἦτο ὁ ὀνομαστός Ἑλλην ἀριθμομνήμων Περικλῆς Διαμάντης : ἔβλεπεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς σειρὰν πολυψηφίων ἀριθμῶν καὶ κλείων ἔπειτα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ διαφόρους ἀριθμητικὰς πράξεις ἐπ' αὐτῶν, διότι ἐξηκολούθει νὰ βλέπῃ τρόπον τινὰ αὐτοὺς εὐκρινέστατα ἐπὶ νοητοῦ πίνακος.

Τὴν ἰδίαν ἱκανότητα περὶ τὰς ἀκουστικὰς παραστάσεις ἔχουν οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν ἀκουστικὸν παραστατικὸν τύπον. Λέγεται περὶ τοῦ Μόζαρτ, ὅτι εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν ἤκουε δις μόνον μίαν δυσκολωτάτην ἐκκλησιαστικὴν μελωδίαν (ὀκτάφωνον) καὶ κατόπιν ἀντέγραφεν αὐτὴν ἀπὸ μνήμης. Ἀκουστικοὶ τύποι εἶναι ὅσοι δύνανται εὐκόλως νὰ ἀπομνημονεύσουν κείμενον εἰς πεζὸν ἢ στίχους, ἀκούοντες αὐτὸ ἀπαγγελλόμενον ὑπ' ἄλλου. Παράδειγμα ἀκουστικοῦ ἀριθμομνήμονος ἦτο ὁ Ἰταλὸς Inaudi, ὁ ὁποῖος ἤρκει μόνον νὰ ἀκούσῃ σειρὰν ἀριθμῶν πολυψηφίων, διὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν μνήμην του καὶ νὰ ἐκτελέσῃ ἐπ' αὐτῶν δυσκόλους ἀριθμητικὰς πράξεις μὲ ἀκρίβειαν. Ἡ θέα τῶν ἀριθμῶν ἀντὶ νὰ διευκολύνῃ, ἐδυσκόλευε τὴν μνήμην του.

Οἱ ἀνήκοντες τέλος εἰς τὸν κινητικὸν παραστατικὸν τύπον διατηροῦν κατὰ προτίμησιν τὰς κινητικὰς (μουϊκὰς) παραστάσεις, ἥτοι τὰς παραστάσεις τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος (χειρῶν, ποδῶν κτλ.) καὶ ἰδίᾳ τῶν γλωσσικῶν ὀργάνων (ἐκμάθησις λέξεων). Σχοινοβάται καὶ χορευταί, πιανίσται καὶ δακτυλογράφοι εἰς αὐτὸν τὸν τύπον κατατάσσονται. Ὁ κινητικὸς τύπος διὰ νὰ ἀποστηθίσῃ ἔν κείμενον, πρέπει νὰ τὸ ἀπαγγεῖλῃ μεγαλοφώνως· τότε αἱ παραστάσεις τῶν κινήσεων τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων ἐγχαράσσονται εἰς τὴν συνείδησίν του. Ὅταν ἀναπολῇ, δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ ὁμοίᾳς ἐλαφρὰς κινήσεις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· δι' αὐτῶν τρόπον τινὰ ἐνθυμεῖται. Καὶ οἱ τυφλοὶ, οἱ ὁποῖοι ἀπτικῶς καὶ κινητικῶς λαμβάνουν γνῶσιν τοῦ κόσμου, εἰς αὐτὸν τὸν παραστατικὸν τύπον ἀνήκουν. Ὡς γνωστὸν οἱ τυφλοὶ μανθάνουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικῆς ἀπτικῆς μεθόδου, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν δύνανται καὶ ἐπιστημονικῶς νὰ καταρτισθοῦν ἄριστα.

Σημειωτέον ότι οί καθαρά άμιγείς παραστατικοί τύποι είναι σπανιώτατοι. Οί πλείστοι άνθρωποι άνήκουν εις μεικτούς τύπους και είναι συνήθως ως προς μέν τάς παραστάσεις τών λέξεων άκουστικοί - κινητικοί, ως προς δέ τάς παραστάσεις τών πραγμάτων όπτικοί.

3. ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Εάν δια τής αυτοπαρατηρησίας παρακολουθήσωμεν την σειράν τών παραστάσεων μας, ή πορεία των έκ πρώτης όψεως θά μάς φανή τυχαία και αύθαίρετος. "Όταν λ.χ. στοχαζώμεθα ή, ως λέγομεν άλληγορικώς, όνειρευώμεθα με άνοικτούς όφθαλμούς, ή μία παράστασις διαδέχεται μέσα εις την συνείδησίν μας την άλλην χωρίς καταφανή άλληλουχίαν. Μετ' όλίγον ή παράστασις, ή όποία μάς άπασχολεί, φαίνεται εις ήμάς τελείως άσχετος προς τάς προηγηθείσας και άποροϋμεν πώς έφθάσαμεν εις αυτήν τόσον μακράν εύρισκόμεθα από την άφειτηρίαν τών διαλογισμών μας. Έν τούτοις προσεκτική παρατήρησις και μεθοδική άνάλυσις απέδειξαν ότι ή διαδοχική σειρά τών παραστάσεων δέν είναι, όσον φαίνεται, τυχαία και αύθαίρετος. Απ' έναντίας διέπεται υπό νόμων. Τούς νόμους τούτους έξηκρίβωσε και διετύπωσε τό πρώτον ό "Αριστοτέλης.

Ούδέν έντός τής συνειδήσεώς μας ύπάρχει μεμονωμένον και άνευ άλληλουχίας μετά τών λοιπών στοιχείων τής ψυχικής μας ζωής. Αί παραστάσεις κατά την σειράν, καθ' ήν σχηματίζονται, συμπλέκονται μετ' άλλήλων και άποκτοϋν άμοιβαίας σχέσεις, δεσμούς στερεούς. Εϋθύς ως ή μία έκ δύο συνδεθεισών άλλοτε παραστάσεων (ή μιās άμέσου έντυπώσεως και μιās παραστάσεως) επανέλθη εις την συνείδησιν από οίανδήποτε άφορμήν, άμέσως και άνευ ιδιαιτέρας έκ μέρους μας προσπάθειας άνακαλείται και ή άλλη. Τήν σύνδεσιν τών παραστάσεων όνομάζομεν συνειρμόν, τό δέ φαινόμενον τής άμοιβαίας τών ανακλήσεως εις την συνείδησιν : άνάπλασιν τών παραστάσεων. Η άνάπλασις άποκαλύπτει την ύπαρξιν συνειρμού, διότι μόνον συνδεδεμένοι μετ' άλλήλων παραστάσεις έχουν την ιδιότητα νά άνακαλοϋν άλλήλας εις την συνείδησιν. Διά τούτο και τά δύο αύτά φαινόμενα καλοϋμεν συν-

ήθως συνειρμούς, τοὺς δὲ νόμους, οἱ ὅποιοι τὰ διέπουν: νόμους τοῦ συνειρμοῦ.

Ἀναφέρονται τέσσαρες νόμοι τοῦ συνειρμοῦ: 1) ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος, 2) ὁ τῆς ἀντιθέσεως, 3) ὁ τῆς συναφείας ἐν χώρῳ καὶ 4) ὁ τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος μίᾳ ἄμεσος ἐντύπωσις ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν συνείδησιν ὁμοίας κατὰ τὸ περιεχόμενον παραστάσεις. Ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις τοῦ ἐπὶ τοῦ γραφείου ὥρολογίου μου ἀναπλάττει τὴν γνωστὴν ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων παράστασιν τοῦ καὶ ἐπειδὴ αὕτη συγχωνεύεται μετὰ τῆς ἐντυπώσεως, ἀδυνατῶ ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἀντιληφθῶ τὰς τυχόν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐπελθούσας μεταβολάς. Ἡ παράστασις τοῦ ὥρολογίου δύναται νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν συνείδησιν καὶ παραστάσεις ἄλλων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων, π.χ. τοῦ ὥρολογίου τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ σχολείου, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἔχει πολλὰ στοιχεῖα κοινά. Ἡ ὁμοιότης εἶναι εἰς τινὰς περιπτώσεις ἀπλὴ ἀναλογία· ἡ ἐντύπωσις ἐνὸς ἵπταμένου πελαργοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν ἀεροπλάνου, ἡ ἐντύπωσις ἐξ ἐνὸς μελωδικοῦ ᾠσματος τὴν παράστασιν τῆς ἀηδόνος. Εἰς συνειρμούς τοιοῦτου εἶδους ὀφείλονται αἱ ἀλληγορίαι καὶ αἱ εἰκονικαὶ ἐκφράσεις τοῦ ποιητικοῦ λόγου: τὰ ὠριμα στάχια κυματίζουν, οἱ ἱτιᾶς κλίνουν πένθιμα τὸ κεφάλι, ροδίζει ἡ ἀνατολή, τὸ μάτι ἀστράφτει κλπ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιθέσεως μίᾳ ἄμεσος ἐντύπωσις ἢ παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν συνείδησιν παράστασιν ἀντιθέτου περιεχομένου. Ἡ ἐντύπωσις μέλανος πέπλου ἀνακαλεῖ πολλάκις τὴν παράστασιν λευκοῦ, παραστάσεις ζωῆς ἀνακαλοῦν παραστάσεις θανάτου, ὁ πλοῦτος φέρει εἰς τὸν νοῦν μας τὴν πενίαν κ.ο.κ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς συναφείας ἐν χώρῳ, ὅταν τὰ ἀντικείμενα δύο ἀμέσων ἐντυπώσεων ἔχουν πρὸς ἄλληλα τοπικὴν συνάφειαν, ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἐνὸς ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν τοῦ ἄλλου. Ὅταν βλέπω τὴν πλατεῖαν, ὅπου ἄλλοτε παρέστην μάρτυς ἐνὸς τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος, ἐπανέρχε-

ται εἰς τὴν συνείδησίν μου ἢ παράστασις ἐκείνης τῆς σκηνῆς. Ἀναπολῶ τὴν εἴσοδον τῆς πατρικῆς μου οἰκίας καὶ εὐθὺς ἀναπλάσσεται ἡ παράστασις μιᾶς παρακειμένης κρήνης κ.ο.κ. Ἡ ἐν χώρῳ γειτνιάσις τῶν ἀντικειμένων τῶν δύο τούτων παραστάσεων εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποῖαν ἡ μία ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην.

Τέλος κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ, ὅταν δύο ἄμεσοι ἐντυπώσεις σχηματισθοῦν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς, ἥτοι ἡ μία ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην, τότε ἡ πρώτη ἐντύπωσις ἢ ἡ ἀντίστοιχος παράστασις, ἐπανερχομένη ἐξ οἰασθήποτε ἀφορμῆς, ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἀντίστοιχον τῆς ἄλλης παράστασιν. Ὅταν π.χ. βλέπω ἄστραπὴν, ἀναμένω τὸν κεραυνόν· ἡ ὁσμὴ ἐνὸς φαγητοῦ φέρει εἰς τὸν νοῦν μου ἐστρωμένην τράπεζαν· γνωστὴ φωνὴ ἀκουομένη εἰς τὸ σκότος ἀνσκαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ὀπτικήν παράστασιν τοῦ προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδω τὴν φωνήν. Ὁ ἀμοιβαῖος σύνδεσμος τῶν ψυχικῶν τούτων εἰκόνων καὶ ἐπομένως ἡ τάσις ἐκατέρας νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην ὀφείλεται εἰς τὴν χρονικὴν τῶν ἀλληλουχίαν, ἥτοι εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἀμφοτέρας εἴχομεν, ἄλλοτε εἰς τὴν συνείδησίν μας ταυτοχρόνως ἢ τὴν μίαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην.

Ἡ νεωτέρα Ψυχολογία δὲν ἀποδίδει καὶ εἰς τοὺς τέσσαρας νόμους τοῦ συνειρμοῦ τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Θεμελιώδεις θεωρεῖ τὸν νόμον τῆς ἐν χρόνῳ ἀλληλουχίας καὶ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος. Τοὺς ἄλλους δύο θεωρεῖ παραγώγους. Πράγματι ὁ νόμος τῆς ἐν χώρῳ συναφείας εὐκόλως δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν νόμον τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ, διότι αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τοπικῶς πλησίον ἀλλήλων, σχηματίζονται ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς. Ἐὰν λοιπὸν ἡ παράστασις τῆς σκηνῆς τοῦ τροχιοδρομικοῦ δυστυχήματος ἀνακαλῇται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τῆς πλατείας, ὅπου τοῦτο συνέβη, τοῦτο γίνεται, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δυστυχήματος αἱ δύο αὐταὶ ἐντυπώσεις ἐσχηματίσθησαν ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς καὶ λόγῳ τῆς χρονικῆς ταύτης ἀλληλουχίας τῶν συνεδέθησαν

θησαν άμοιβαίως. Καί ό νόμος τής αντίθέσεως δύναται νά άναχθῇ έν μέρει μέν εις τόν νόμον τής έν χρόνῳ άλληλουχίας, έν μέρει δέ εις τόν νόμον τής όμοιότητος. "Όπου εις τήν Φύσιν παρουσιάζονται 'όμοι' αντίθεσεις (όρος καί πεδιάς, στερεόν καί υγρόν κτλ.), συνήθως προκαλοῦν εις ἡμᾶς ζωήραν έντύπωσιν καί συνδέονται έπί τῇ βάσει τοῦ νόμου τής έν χρόνῳ άλληλουχίας δια' συνειρμοῦ. Δια' τοῦτο καί άναπλάσσονται άμοιβαίως. Έξ άλλου ἡ αντίθεσις προϋποθέτει, κατά κανόνα, τήν όμοιότητα εις τινά στοιχεῖα: τὸ λευκόν καί τὸ μέλαν εἶναι άμφότερα χρωματισμοί οὐδέτεροι· καί ὁ πένης καί ὁ πλούσιος εἶναι άνθρωποι κ. ο. κ. Συνεπῶς ἡ άνάπλασις εις αὐτάς τάς περιπτώσεις δύναται νά έξηγηθῇ καί δια' τοῦ νόμου τής όμοιότητος.

Ἄλλὰ καί οἱ δύο οὔτοι θεμελιώδεις νόμοι τοῦ συνειρμοῦ, ὁ τής έν χρόνῳ άλληλουχίας καί ὁ τής όμοιότητος, δύνανται νά θεωρηθοῦν μερικαί περιπτώσεις ένός γενικωτέρου νόμου, τόν ὁποῖον διατυποῦμεν ὡς έξης: Τά περιεχόμενα τής συνειδήσεως, με' τήν σειρὰν κατά τήν ὁποίαν σχηματίζονται, περιπλέκονται εις συνθέσεις, εις σύνολα δηλ., τών ὁποίων τά στοιχεῖα άποκοτῶν τοιαύτην έσωτερικήν άλληλουχίαν, ὥστε, ὅταν άργότερον έν μέρος τοῦ ὅλου έπανελεθῇ δι' οἰονδήποτε λόγον εις τήν συνείδησιν, ἔχει τήν τάσιν νά άνακαλῇ καί τά άλλα. Οὔτος εἶναι ὁ γενικός νόμος τοῦ συνειρμοῦ.

4. ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Μόνος ὁ γενικός νόμος τοῦ συνειρμοῦ δέν δύναται νά έξηγήσῃ τελείως τήν πορείαν τών παραστάσεων μας. Έκαστον τών άντικειμένων τοῦ περιστοιχιζόντος ἡμᾶς κόσμου ἔχει ὑπό πολλὰς καί ποικίλας περιστάσεις ὑποπέσει εις τήν άντίληψίν μας. Εἰς έκάστην περίπτωσιν ἡ έντύπωσις αὐτοῦ ἔχει μέσα εις τήν συνειδησίμ μας συνδεθῇ ὃχι μετὰ μιᾶς, αλλά μεθ' ὀλοκλήρου πλήθους έντυπώσεων καί παραστάσεων ποικίλου περιεχομένου. Συμφώνως λοιπόν πρὸς τόν γενικόν νόμον τοῦ συνειρμοῦ, ὅταν ἡ ψυχική εἰκὼν τοῦ άντικειμένου σχηματισθῇ έξ οἰασδήποτε άφορμῆς μέσα εις τήν συνείδησίμ μας έκ νέου (εἴτε πάλιν ὡς άμεσος έντύπωσις, εἴτε ὡς παράστασις), θά ἔχη τήν τάσιν νά άνακαλέσῃ μίαν πρὸς μίαν ὅλας τάς παραστάσεις, μετὰ τών ὁποίων ἔχει συνειρμικῶς ένωθῇ.

Ἐν τούτοις ἡ παρατήρησις μᾶς διδάσκει : 1) ὅτι μόνον περιωρισμένος ἀριθμὸς τῶν παραστάσεων τούτων ἀναπλάσσεται, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲν ἐμφανίζονται κἂν εἰς τὴν συνειδησιν· καὶ 2) ὅτι αἱ ἀναπλασσομένης δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ πάντοτε· εἶναι διάφοροι εἰς διαφόρους περιστάσεις. Γίνεται λοιπὸν ἐν ἡμῖν λανθανόντως ἐπιλογὴ τις μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας ἄλλοτε ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνειδησιν αἱ μὲν, ἄλλοτε αἱ δέ, Π.χ. ἡ ἐντύπωσις τῆς δεῖνα πλατείας ἔχει διὰ συνειρμῶν συνδεθῇ μετὰ πλήθους ψυχικῶν εἰκόνων, μεθ' ὧν ταυτοχρόνως ἡ ἀλληλοδιαδόχως ἔχει κατ' ἐπανάληψιν σχηματισθῇ ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μου : δηλ. μετὰ τῶν ἐντυπώσεων τῶν διαφόρων πέριξ αὐτῆς καταστημάτων, τοῦ ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον ὀρθοῦται εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς, τῶν πρασιῶν, αἵτινες κοσμοῦν αὐτήν, καὶ τέλος μετὰ τῆς ἐντυπώσεως τῆς θλιβερᾶς σκηνῆς τοῦ τροchioδρομικοῦ δυστυχήματος, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξα κάποτε μάρτυς. Ὅλαι αἱ παραστάσεις αὗται δύνανται νὰ ἀναπλασθοῦν, ὅταν μακρὰν τῆς γενετείρας μου εὐρισκόμενος ἐπαναφέρω δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τὴν συνειδησίν μου τὴν παράστασιν τῆς πλατείας. Ἐν τούτοις ἄλλοτε ἀναπλάσσεται μετ' αὐτῆς μόνον ἡ σκηνὴ τοῦ δυστυχήματος, ἐνῶ αἱ ἄλλαι δὲν ἀναφαίνονται διόλου ἢ ἀνακαλοῦνται μὲν, ἀλλ' ἀμυδρότατα καὶ ἔπειτα ἐξαφανίζονται ἀμέσως, ἄλλοτε πάλιν ἀναπλάσσεται μόνη ἡ εἰκὼν τοῦ ἀγάλματος ἢ τῶν πέριξ πρασιῶν κ.ο.κ. Εἰς ἐκάστην λοιπὸν περίστασιν γίνεται μέσα εἰς τὴν συνειδησίν μου ἐπιλογὴ μὲ διάφορον βάσιν προτιμήσεως καὶ ἐπομένως μὲ διάφορον ἀποτέλεσμα.

Ἡ Ψυχολογία ἐμελέτησε τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἐπιλογὴ αὕτη, ὡς καὶ τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι καθορίζουν τὸν τρόπον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπλάσεως. Καὶ ἀπέδειξεν ὅτι οἱ κύριοι παράγοντες εἶναι δύο : 1) Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν μας· καὶ 2) Ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς ὁλόκληρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν.

1. Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν. Ἐκ τῶν δεσμῶν, διὰ τῶν ὁποίων συνδέονται πρὸς ἀλλήλας αἱ ἄμεσοι ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἄλλοι εἶναι ἰσχυροὶ καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς. Κατὰ

τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως προτιμῶμεν ἐκείνας τὰς ψυχικὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι συνέχονται διὰ τοῦ ἰσχυροτέρου συνειρμοῦ πρὸς τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν, ἡ ὁποία γίνεται ἀφαιτηρία. Ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται :

α) Ἐκ τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποίαν καταβάλλομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων. Ὅταν μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκω τοὺς στίχους ἐνὸς ποιήματος, ὁ μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων συνειρμὸς γίνεται ἰσχυρότερος καὶ ἐπομένως εὐκολώτερον κατόπιν ἀναπλάσσομεν τὰς ψυχικὰς ταύτας εἰκόνας. Καθ' ὃν χρόνον ἀναγινώσκω, ἡ ψυχὴ μου δέχεται ἴσως καὶ ἄλλας ἐντυπώσεις, ἐπεὶδὴ ὅμως ἔχω προσηλώσει τὴν προσοχήν μου εἰς τὸ ποίημα, αἱ ἐντυπώσεις αὗται δὲν ἀποκτοῦν δεσμοὺς ἰσχυροὺς μὲ τὰς παραστάσεις μου καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι κατόπιν νὰ τὰς ἀναπλάσω.

β) Ἐκ τῶν συναισθημάτων, ἥτοι τῶν συγκινήσεων, αἱ ὁποῖαι ταυτοχρόνως προκαλοῦνται εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐξ ὁλοκλήρου σειρᾶς ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων ἐκείναι ἀποκτοῦν πρὸς ἀλλήλας ἰσχυροτέρους δεσμούς, αἱ ὁποῖαι συνεκίνησαν βαθύτερον τὴν ψυχὴν μας. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἠκούσαμεν κατὰ τινα συναναστροφὴν, ἐκείνους συγκρατοῦμεν διαρκέστερον καὶ ἀναπλάσσομεν εὐκολώτερον, οἱ ὁποῖοι ἢ ἐχαροποίησαν ἢ ἔθλιψαν ἡμᾶς. Οἱ ἀδιάφοροι λησμονοῦνται. Παραστάσεις εὐχάριστοι διατηροῦνται συνήθως περισσότερον τῶν δυσαρέστων.

Ἐκτὸς τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ συναισθήματος, ἡ ἰσχὺς τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ὄρων, τοὺς ὁποίους ἐπισταμένως διηρεύνησεν ἡ πειραματικὴ Ψυχολογία. Ἐδῶ θὰ ἀναφέρωμεν τὰ σπουδαιότερα πορίσματα τῆς ἐρεῦνης.

γ) Ἐκ δύο συνειρμῶν τῆς αὐτῆς ἰσχύος, ἀλλὰ διαφόρου ἡλικίας, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ παλαιότερος ἐξασθενεῖ ὀλιγώτερον τοῦ νεωτέρου. Αἱ παλαιότεραι ἀναμνήσεις διατηροῦνται ἰσχυρότερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς προσφάτους, ὅταν βεβαίως εἶναι καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ τῆς αὐτῆς ἰσχύος. Ἡ πορεία τῆς λήθης εἶναι γοργὴ διὰ τὸ ἄμεσον, βραδυτέρα δὲ διὰ τὸ ἀπώτερον παρελθόν.

Συναφὲς πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς :

Διὰ τῶν αὐτῶν ἐπαναλήψεων παλαιοὶ συνειρμοὶ ἰσχυροποιοῦνται περισσότερο τῶν νέων. Ἐὰς ὑποθέσωμεν ὅτι εἵχομεν ἀπομνημονεύσει κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἓν ποίημα ἐκ πέντε τετραστίχων· πρὸ ἔτους δὲ εἵχομεν ἀπομνημονεύσει ἄλλο ποίημα ἐκ πέντε πάλιν τετραστίχων. Σήμερον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀναπλάσωμεν ἀμφοτέρα. Ἐὰν ὅμως ἀναγνώσωμεν δις ἢ τρίς καὶ τὰ δύο ποιήματα, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τινὰς ἡμέρας δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἀπὸ στήθους τὸ παλαιὸν εὐκολώτερον τοῦ νέου.

δ) Ἐὰν μεταξὺ δύο ψυχικῶν εἰκόνων Α καὶ Β ὑφίσταται συνειρμός, ὁ συνειρμός οὗτος δυσχεραίνει τὴν σύνδεσιν τῆς Α μετ' ἄλλης παραστάσεως, ἐπὶ παραδείγματι τῆς Γ. Ἐὰν ὅμως διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων ἐπιμείνωμεν νὰ συνδεθῶν συνειρμικῶς αἱ Α καὶ Γ, τότε ὁ μεταξὺ Α καὶ Β δεσμός βαθμιαίως ἐξασθενεῖ. Ἐχομεν π.χ. συνηθίσει νὰ γράφωμεν ἐσφαλμένως : ἰσχυρώτερον. Ὁ συνειρμός οὗτος μᾶς ἐμποδίζει νὰ γράψωμεν τὸ ὀρθόν : ἰσχυρότερον, ὅταν μᾶς ὑποδειχθῇ τὸ λάθος. Διὰ τοῦτο ἐξακολουθοῦμεν νὰ γράφωμεν τὸ ἐσφαλμένον. Ἐὰν ὅμως διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως ἐπιμείνωμεν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸν νέον συνειρμόν, ὁ παλαιὸς ἐξασθενεῖ καὶ βαθμιαίως ἐξαλείφεται.

ε) Ἐντονος πνευματικῇ ἐργασίᾳ ἀμέσως μόλις ἐσχηματίσθησαν ἐν τῇ συνειδήσει μας συνειρμοὶ τινες, ἐξασθενεῖ αὐτοὺς καὶ ἐπομένως δυσχεραίνει τὴν μάθησιν. Ἐμάθομεν π.χ. τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ τινος θεωρήματος· κατόπιν ἄνευ διακοπῆς τῆς ἐργασίας ἐξακολουθοῦμεν τὴν μελέτην π.χ. ἑνὸς μεγάλου δυσκόλου κεφαλαίου τῆς Ἱστορίας. Ὅταν τελειώσωμεν, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν ἐνθυμούμεθα πλέον τὴν ἀπόδειξιν τοῦ θεωρήματος, διότι οἱ συνειρμοὶ ἐκεῖνοι ἐξησθένησαν. Ἐὰν ὅμως μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ θεωρήματος ἀφήσωμεν νὰ παρέλθῃ χρονικόν τι διάστημα, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι αἰσθητῶς διάφορον. Ἡ ἀνάπαυλα παρέχει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς σχηματισθέντας συνειρμούς νὰ γίνουν ἰσχυρότεροι καὶ εὐσταθέστεροι.

ς) Ἐμμετρον κείμενον δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύσωμεν πολὺ εὐκολώτερον ἢ πεζὸν ἴσου ἀριθμοῦ στίχων. Ὁ ρυθμός

(τὸ μέτρον) χρησιμεύει ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξύ τῶν παραστάσεων καὶ ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς αὐτῶν. Διὰ τοῦ ρυθμοῦ συνδέονται αἱ λέξεις εἰς **συμπλέγματα**, εἰς μεγάλας δηλ. ἐνότητας, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε, μόλις ἡ παράστασις τῆς πρώτης ἀναπλασθῇ εἰς τὴν συνείδησιν, εὐχερῶς ἀνακαλεῖ διαδοχικῶς ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀλληλουχία τοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐσχηματίσθη διὰ τοῦ ρυθμοῦ, ὁμοιάζει πρὸς σταθεράν ἱεραρχίαν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ παραβιάσωμεν: μόνον ἀναχωροῦντες ἐκ τοῦ πρώτου στίχου, ὅχι καὶ ἐξ οἴουδ' ἕποτε ἄλλου ἢ ἐκ τοῦ τέλους, δυνάμεθα νὰ ἀπαγγείλωμεν ἄνευ σφάλματος ὁλόκληρον στροφὴν ποιήματος.

Ἡ σημασία τῶν συμπλεγμάτων εἶναι διὰ τὴν μάθησιν μεγίστη. Δύσκολοι κανόνες τῆς Γραμματικῆς ἢ τοῦ Συντακτικοῦ ἀπομνημονεύονται εὐκόλως, ὅταν διατυπωθῶν ἐμμέτρως.

ζ) Καὶ τὸ νόημα μὲ τὴν στενὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς σειρὰν παραστάσεων, συνδέει αὐτάς εἰς συμπαγὴ συμπλέγματα, εὐρύτερα μάλιστα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα σχηματίζονται διὰ τοῦ ρυθμοῦ, καὶ ἐπομένως ἰσχυροποιεῖ τοὺς συνειρμούς καὶ διευκολύνει τὴν ἀνάπλασιν. Ἀπομνημονεύομεν εὐχερῶς σελίδα ὁλόκληρον, ὅταν συλλάβωμεν τὸ νόημα τοῦ περιεχομένου, ἐνῶ ἀντιθέτως δυσκολώτατα διατηροῦμεν καὶ ὀλίγας ἀκόμη γραμμάς, ὅταν ἀποτελοῦνται ἐκ λέξεων ἄνευ σημασίας. Διότι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν αἱ παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν συμπλέγματα.

2. Ἡ σχέση τῶν συνειρμῶν πρὸς ὁλόκληρον τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν εἶναι ὁ ἕτερος τῶν δύο κυρίων παραγόντων, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν ἐν τῇ συνειδήσει τελουμένην ἐπιλογὴν μεταξύ τῶν ὑπὸ ἀνάπλασιν παραστάσεων. α) Ἐν πρώτοις ἀναλόγως τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀπασχολοῦν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ, προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐκεῖνοι οἱ συνειρμοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὰς περισσοτέρας καὶ στενωτέρας σχέσεις πρὸς τὸ θέμα ἢ τὸ ἀντικείμενον τῶν διανοημάτων μας. Οὕτω π.χ. ὅταν μὲ ἀπασχολῇ ἡ ὀλίγον πρότερον μὲ ἀπησχόλησε τὸ θέμα τῆς τελειοποιήσεως τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων κατὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἡ θέα τοῦ πελαργοῦ ἀνα-

καλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τοῦ ἀεροπλά-
νου. Ἐὰν ἀντιθέτως αὐτὴν τὴν στιγμὴν συζητῶ διὰ τὴν σο-
φὴν σκοπιμότητα, ἢ ὁποῖα διέπει τὴν Φύσιν, ἢ θεὰ τοῦ πελαρ-
γοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μου κάτι σχετικόν, τὸ ὁποῖον
πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀνέγνωσα εἰς ἓν πανεπιστημιακὸν σύγ-
γραμμα : ὅτι οἱ πελαργοί, ὅταν ἀποδημοῦν κατὰ τὸ φθινόπω-
ρον, φέρουν ἐπὶ τῆς ράχεώς των μικρὰ ἀποδημητικὰ πτηνά,
τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ταξιδίου ἀποζημιώνουν τοὺς
εὐεργέτας των ἀπαλλάσσοντα αὐτοὺς τῶν ἐπὶ τοῦ δέρματός
των λίαν ἐνοχλητικῶν παρασίτων. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώ-
σεις προετιμήθη κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ὁ συνειρμός, ὁ ἔχων
ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ σύνολον τῶν διανοημάτων, τὰ
ὁποῖα μὲ ἀπασχολοῦν. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον πολλάκις ἡ αὐτὴ
λέξις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν διαφόρους παραστάσεις
ἀναλόγως τοῦ θέματος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁποῖου χρη-
σιμοποιεῖται. Ἄλλως π.χ. ἐξηγοῦμεν τὴν λέξιν «ἔργον», ὅταν
ἀναγινώσκωμεν αὐτὴν εἰς ἐγχειρίδιον Φυσικῆς Πειραματικῆς,
ἄλλως ὅταν τὴν συναντῶμεν εἰς σύγγραμμα οἰκονομικὸν ἢ
κοινωνιολογικὸν καὶ ἄλλως ὅταν τὴν εὕρισκωμεν εἰς βιβλίον
παιδαγωγικὸν ἢ μυθιστόρημα. Διότι εἰς ἐκάστην περίπτωσιν
προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν οἱ συναφεῖς πρὸς τὸ θέμα
συνειρμοὶ παραστάσεων.

β) Ὅχι μόνον τὸ ἀντικείμενον τῶν σκέψεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν-
γένει κρατοῦσα ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ψυχικὴ διάθεσις (τὸ ποιὸν
τῶν συναισθημάτων) ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἐπιλογῆς τῶν ὑπὸ ἀνά-
πλασιν παραστάσεων. Ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν ἀσκοῦν αἱ βίαιαι
συγκινήσεις. Ἡ ὀργὴ λ.χ., τὴν ὁποῖαν αὐτὴν τὴν στιγμὴν αἰ-
σθάνομαι ἐναντίον προσώπου, τὸ ὁποῖον μὲ προσέβαλε σκαιῶς,
ἐπιδρᾷ περιοριστικῶς ἐπὶ τῆς ροῆς τῶν παραστάσεων μου
καὶ διαγράφει ὠρισμένην τροχίαν εἰς τὴν πορείαν των, ἀπο-
κλείουσα τοὺς ἄλλους συνειρμούς : ἐν τῇ συνειδήσει μου ἀνα-
πλάσσονται σταθερῶς ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα μόνον αἱ πα-
ραστάσεις αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ ἐπεισῶδιον καὶ πρὸς τὸ πρόσω-
πον, τὸ ὁποῖον τὸ προεκάλεσε· εἶμαι τρόπον τινὰ ἐπὶ μακρὸν
αἰχμάλωτος τῆς ὀργῆς μου.

γ) Τέλος ἡ ἐπιλογὴ τῶν συνειρμῶν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν

ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν φανερῶν ἢ λανθανουσῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν διαφερόντων καὶ τῶν ὁρμῶν μας. Τὴν ἐπιμελῶς ἀποκρυπτομένην ἐπιθυμίαν φίλου, μετὰ τοῦ ὁποίου συζητοῦμεν, μαντεύομεν συχνὰ ἐκ τῶν λόγων, ἐπὶ τῶν ὁποίων διαρκῶς ἐπανέρχεται. Ὁμοίως ὁ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὰ ζητήματά της ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συνειρμῶν, οἱ ὅποιοι σχηματίζονται μέσα εἰς τὴν συνείδησίν του, προτιμᾷ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν αὐτομάτως τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν κύκλον τοῦ διαφέροντός του. Ἡ θέα π. χ. ἐνός πτηνοῦ ἀνακαλεῖ παραστάσεις σχετικὰς πρὸς τὴν ὠφέλειαν ἢ βλάβην, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρουν εἰς τὴν γεωργίαν τὰ πτηνὰ τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ καλλιτέχνης ἢ ὁ μηχανικὸς εἰς τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἀναπλάσσει ἄλλας συναφεῖς πρὸς τὰ διαφέροντά του κ.ο.κ. Ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πορείας τῶν παραστάσεων ἔχουν καὶ αἱ ὁρμαὶ, ὁ φόβος λ.χ. ἢ ἡ πεῖνα. Ὁ πεινῶν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν του κατὰ προτίμησιν παραστάσεις φαγητῶν. Ὁ βαδίζων κατὰ τὴν νύκτα εἰς σκοτεινὰ μέρη καὶ φοβούμενος κατέχεται ὑπὸ παραστάσεων τρόμου κ.ο.κ.

Ἐν γένει ἡ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἐπιλογή τῶν συνειρμῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ψυχικῆς μας καταστάσεως, ὃχι μόνον ὥς αὕτη παρουσιάζεται κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἀναπλάσεως, ἀλλὰ καὶ ὥς ἔχει διαμορφωθῇ καὶ ἐκ φύσεως καὶ ἐκ τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας ἀπὸ πολλοῦ. Ὁλόκληρος ἡ προσωπικότης μὲ τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ διαφέροντά της, μὲ τὰς συγκινήσεις καὶ τὸν κύκλον τῶν κατὰ προτίμησιν διανοημάτων καὶ τάσεών της ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι προτιμῶνται κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί ἡ πειραματικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τοῦ χαρακτηῖρος (τῶν ἰδιορρυθμιῶν καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν του) ἀποδίδει σήμερον μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν συνειρμῶν, οἱ ὅποιοι σχηματίζονται ἰσχυρότερον καὶ προτιμῶνται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀνάπλασιν. Δι' αὐτὸν ἐνίστε δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ψυχῆς.

5. ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

Τὴν ἱκανότητα τῆς ψυχῆς νὰ διατηρῇ τὰς ἐντυπώσεις ὑπὸ μορφὴν παραστάσεων καὶ νὰ ἀναπλάσῃ αὐτὰς ὀνομάζομεν μνήμην.

Ἡ ἀξία τῆς μνήμης διὰ τὸν ψυχικὸν βίον εἶναι μεγίστη. Ἄνευ τῆς μνήμης θὰ ἦτο ἀδύνατος ὅχι μόνον ἡ καθόλου πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ στοιχειώδης γνῶσις τῶν ἀντικειμένων. Εἰς πᾶσαν «γνωστικὴν» ἐκδήλωσιν αἱ ἔμμεσοι ἀπλαῖ ἐντυπώσεις πλουτίζονται καὶ συμπληροῦνται διὰ συναφῶν παραστάσεων, εἰκόνων δηλ. ψυχικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ προηγουμένης πείρας ἐγχαραχθῇ καὶ διατηρηθῇ μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Διὰ τούτων ἀποκτοῦν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων τὴν σημασίαν των. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς ἀναδιδομένους ἀτμοὺς βλέπομεν, ὅτι ὁ ζῶμος εἶναι ἀκόμη θερμός· ἀκούομεν εἰς ἀνθρώπου τινὸς τὴν φωνήν, ὅτι εἶναι ὀξύθυμος κ.ο.κ. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἡ μνήμη συμπληρώνει τὴν αἴσθησιν διὰ τῶν ἀναπλασσομένων συναφῶν παραστάσεων καὶ ἐννοοῦμεν. Διὰ τῆς μνήμης φυλάσσονται αἱ θησαυροὶ τῆς πείρας, διὰ τῆς πείρας δὲ γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἀντιδρᾷ εὐστόχως ἐνώπιον ὅχι μόνον τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων καταστάσεων. Πείραν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἔν ὃν ἄνευ μνήμης. Πᾶν νέον ἀντικείμενον, πᾶν νέον γεγονὸς θὰ ἔμενεν ἀπομεμονωμένον καὶ διὰ μίαν μόνον στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ καὶ εὐθὺς ὡς παρήρκετο, θὰ ἐξηφανίζετο πᾶν ἔχνος τῆς ἐντυπώσεώς του. Ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος τὸ ὃν τοῦτο θὰ ἴστατο ἔκπληκτον καὶ ἀμήχανον, θὰ ἐπίστευεν ὅτι βλέπει αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν. Τοιοῦτος δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ κατώτερα ζῷα, διότι καὶ αὐτὰ ἔχουν στοιχειώδη τινὰ μνήμην. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅμως πᾶν ἀντικείμενον περιβάλλεται ὑπὸ πλήθους ἀναμνήσεων, κάθε γεγονὸς ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην τοῦ πολυάριθμα ἄλλα. Ὁ κόσμος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἐκ «φυσικῶν» πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι κόσμος σημείων καὶ συμβόλων, ἥτοι περιεχομένων μετὰ σημασίας. Τὸ μάρμαρον, τὸ ὅποιον ὀρθώνεται ἐπὶ ἐνὸς τάφου, δὲν εἶναι μόνον ἓν σκλη-

ρὸν καὶ βαρὺ πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ μνημεῖον ἑνὸς νεκροῦ· μία φωτογραφία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄθροισμα ἐγχρῶμων στιγμάτων διαφόρου λαμπρότητος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἑνὸς φίλου κ.ο.κ. Σημεῖα καὶ σύμβολα γίνονται δι' ἡμᾶς τὰ ἀντικείμενα ὄχι διὰ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν, ἀλλὰ διὰ τῶν παραστάσεων, μετὰ τῶν ὁποίων συνείρονται αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις· ὄχι λοιπὸν διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς μνήμης.

Πόσον πτωχὸς καὶ χαώδης ἀποβαίνει ὁ ψυχικὸς βίος ἄνευ τῆς μνήμης ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχικὴ αὕτη ἱκανότης χάνεται λόγῳ νόσου ἢ βαθέος γήρατος. Τότε βλέπει τις ἢ ἀκούει, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμεῖται, δὲν ἐννοεῖ καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀνοήτου ἢ καὶ ἡλιθίου. Ἐν γένει ἡ νοημοσύνη ἔχει στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν μνήμην. Καὶ δύναται βεβαίως νὰ παρουσιασθῇ περίπτωσις μεγάλης μνήμης συνοδευομένης ὑπὸ ἀκρισίας, οὐδέποτε ὅμως εὐφυΐα μετὰ μνήμης ἀσθενεστάτης. Ἡ μνήμη εἶναι γενικῶς προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν παιδείαν δίδεται τοσαύτη σημασία εἰς τὴν ἄσκησιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τῆς.

Αἱ ἰδιότητες τῆς μνήμης εἶναι πέντε : α) Ἡ δύναμις τῆς ἐντυπώσεως· οὕτω ὀνομάζεται ἡ ἱκανότης, τὴν ὁποῖαν ἔχουν ἀνεπτυγμένην εἰς διαφόρους βαθμοὺς οἱ ἄνθρωποι καὶ διὰ τῆς ὁποίας σχηματίζονται καὶ ἐγχαράσσονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθέως μέσα εἰς τὴν συνείδησιν αἱ παραστάσεις. β) Ἡ διάρκεια, κατὰ τὴν ὁποῖαν διατηροῦνται αἱ παραστάσεις καὶ οἱ συνειρμοὶ αὐτῶν. Ἄλλοι ἄνθρωποι διαφυλάσσουν τὰς παραστάσεις ἐπὶ μακρόν, ἄλλοι ἐπὶ βραχύτερον χρόνον. γ) Ἡ πίστις, ἥτοι ἡ ἀκρίβεια, μετὰ τῆς ὁποίας διατηροῦνται καὶ ἀναπλάσσονται αἱ παραστάσεις. Μερικῶν ἀνθρώπων ἡ μνήμη διατηρεῖ μὲν, ἀλλὰ σημαντικῶς ἡλλοιωμένas τὰς ψυχικὰς εἰκόνας· ὅταν λοιπὸν αὗται ἀναπλάσσωνται, στεροῦνται ἀκριβείας. δ) Ἡ ἐτοιμότης, δηλ. ἡ ταχύτης, μετὰ τὴν ὁποῖαν γίνεται ἡ ἀνάπλasis τῶν παραστάσεων. ε) Ἡ εὐρύτης, ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ διαφυλάσσωνται καὶ νὰ ἀναπλάσσωνται. Σπουδαιότεραι εἶναι αἱ τρεῖς πρῶται· αἱ δύο τελευταῖαι φαίνονται παράγωγοι, διότι

στηρίζονται ἐπὶ τῶν πρώτων. Τὴν μνήμην ἑνὸς ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει, καὶ τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἀνεπτυγμένην ἐκάστην ἰδιότητα.

Αἱ ἰδιότητες τῆς μνήμης ἐξαρτῶνται ἐκ πλήθους ψυχολογικῶν ὄρων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἑξῆς : α) Ἡ προσοχή, τὸ διαφέρον καὶ ἡ ψυχικὴ διάθεσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων· ἰσχυρὰ προσοχή, σταθερὸν διαφέρον καὶ εὐχάριστος διάθεσις εὐνοοῦν τὴν μνήμην. β) Ἡ πολλαπλὴ σύνδεσις τῶν παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας· ὅσον περισσότεροι καὶ ποικιλώτεροι εἶναι οἱ δεσμοί, τοὺς ὁποῖους ἔχει μία παράστασις πρὸς ἐκείνας, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἓν συνειρμικὸν σύνολον, τόσον διαρκέστερον διατηρεῖται καὶ εὐκολώτερον ἀναπλάσσειται· φερόμεθα τρόπον τινὰ πρὸς αὐτὴν διὰ πολλῶν συνειρμικῶν ὁδῶν. γ) Ἡ κατανόησις· διὰ τοῦ νοήματος συνδέονται αἱ παραστάσεις εἰς εὐρύτερα συμπλέγματα, οὕτω δὲ διευκολύνεται ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. Καὶ δ) ἡ ἀσκήσις, ἥτοι ἡ ἐπιμελὴς καὶ μεθοδικὴ ἐπανάληψις τῶν μανθανομένων.

Τὰ εἶδη τῆς ἀπομνημονεύσεως. Κατὰ τρεῖς τρόπους δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύωμεν ὅσα μανθάνομεν.

Πρῶτον μηχανικῶς· δὲν κατανοοῦμεν δηλ. τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ προσέχομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον σειρὰν τῶν παραστάσεων (μνήμη μηχανικὴ). Οὕτω λ. χ. ἀποστηθίζομεν σειρὰς λέξεων, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν σημασίαν. Βεβαίως τὰ μανθανόμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ καί, τὸ σπουδαιότερον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν δημιουργικῶς ὑπὸ τοῦ μαθόντος. Ἐπομένως, παρὰ τὸν καταβαλλόμενον κόπον, ἡ μάθησις αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ὄχι μόνον ἐφήμερος, ἀλλὰ καὶ νεκρά.

Δεύτερον κριτικῶς· ὅταν δηλ. κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν προσέχωμεν εἰς τὸ νόημα τῶν μανθανομένων, συλλαμβάνωμεν αὐτὸ σαφῶς καὶ διατάσσωμεν τὰς παραστάσεις καὶ τὰ διανοήματα εἰς σχήματα ἀναλόγως τῆς λογικῆς τῶν ἀκολουθίας (κριτικὴ μνήμη). Οὕτω π. χ. ἀπομνημονεύομεν τὴν ἀπόδειξιν ἑνὸς γεωμετρικοῦ θεωρήματος. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτω-

σιν ἡ μάθησις εἶναι ἀσφαλὴς, σταθερὰ καὶ γόνιμος.

Κατὰ τὸν τρίτον τρόπον ἀπομνημονεύομεν, ὅταν εὐρίσκωμεν μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἐκμάθησιν ἀντικειμένων τυχαίας καὶ εὐκόλως ἀποτυπούμενας εἰς τὴν συνείδησιν σχέσεις. Ἡ τοιαύτη μνήμη λέγεται ἀγχίνους. Εἶναι δὲ χρήσιμος, ὅταν τὰ μανθανόμενα δὲν δύνανται νὰ ἀπομνημονευθοῦν κριτικῶς. Αὐτὸ λ.χ. συμβαίνει κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἱστορικῶν χρονολογιῶν ἢ ὀνομάτων καὶ σχημάτων γεωγραφικῶν· τὸ σχῆμα τῆς Ἰταλίας ἐνθυμούμεθα, ὅταν παραβάλωμεν αὐτὴν μὲ ὑπόδημα· τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων 1204, ὅταν προσέξωμεν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ βαίνουν ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπὸ τῆς μονάδος κατὰ 1 καὶ ὅτι τὴν θέσιν τοῦ 3 κατέχει τὸ 0.

Ἡ Ἀνάμνησις. Ἀνάμνησιν ὀνομάζομεν τὴν εἰς τὴν συνείδησιν ἀνάκλησιν τῶν παραστάσεων, ὅταν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναγνώριζωμεν αὐτὰς ὡς γεγονότα τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς τοποθετῶμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι. Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις εἶναι προϊόντα προσθέτου ἐπεξεργασίας τῶν παραστάσεων ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ὅταν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπάρχουν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν, τότε πλέον ὁμιλοῦμεν ὄχι γενικῶς περὶ μνήμης, ἀλλὰ εἰδικῶς περὶ ἀναμνήσεως.

Ἡ συσχέτισις τῆς ἀνακαλουμένης παραστάσεως πρὸς τὴν ἀτομικὴν μας ἱστορίαν, ἡ ἀναγνώρισις δηλ. ὅτι ἡ ψυχικὴ αὕτη εἰκὼν ἀντιπροσωπεύει ἕν γεγονὸς τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, εἶναι ἀποτέλεσμα κρίσεως, μιᾶς ψυχικῆς δηλ. λειτουργίας, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω. Δι' αὐτῆς βεβαιούμεθα ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀναπλασθεῖσα παράστασις παρουσιάζει στενὴν καὶ ὀργανικὴν ἀλληλουχίαν μὲ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν κόσμον τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, δὲν εἶναι εἰκὼν φανταστικὴ, ἀλλὰ προέκυπεν ἐξ ἀμέσου ἐντυπώσεως ἡμῶν τῶν ἰδίων κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἡ τοποθέτησις μιᾶς ἀναμνήσεως εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι γίνεται διὰ τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς μεταξὺ δύο ἄλλων ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς ὁρόσημα χρονικά. Σημεῖα προσανατολισμοῦ εἰς τὸν διαρρεῦσαντα χρόνον εἶναι αἱ ἀναμνήσεις χαρακτηριστικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς. Ταῦτα ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ

τοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀναφέροντες λοιπὸν πάλιν διὰ τῆς κρίσεως τὴν δοθεῖσαν ἀνάμνησιν πρὸς αὐτά, καθορίζομεν τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ τοποθέτησις αὕτη διευκολύνεται διὰ τοῦ συνειρμοῦ σημαντικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς μας μὲ τὴν παράστασιν μιᾶς χρονολογίας. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τοιαύτας χρονολογίας διαισθανόμεθα τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀναπολοῦμεν.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις συνήθως γίνονται ταυτοχρόνως. Τότε ἡ ἀνάμνησις εἶναι πλήρης. Ὅχι σπανίως ὅμως ἀναγνώριζομεν μὲν εὐθὺς ἀμέσως μίαν παράστασιν, ὡς γεγονὸς τῆς ἰδικῆς μας ζωῆς, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὴν χρονικὴν θέσιν τῆς μέσα εἰς τὸ παρελθόν μας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἀτελής.

6. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ἡ ψυχὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ δέχεται μόνον τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων καὶ νὰ τὰς διατηρῇ, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Ἡ ἐνέργειά τῆς συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς : ἀφ' ἑνὸς μὲν διασπᾷ τὰς ψυχικὰς εἰκόνας εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνασυγκροτεῖ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς νέας εἰκόνας, διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐδέχθη διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὴν ψυχικὴν ταύτην λειτουργίαν, τὴν τόσον διάφορον τῆς μνήμης, ὀνομάζομεν φαντασίαν καὶ τὰ προϊόντα τῆς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐξ ἀναμνήσεως εἰκόνων καλοῦμεν παραστάσεις ἐκ φαντασίας. Αἱ ἐκ φαντασίας παραστάσεις συγκρινόμεναι ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἥτοι κατὰ τὸ περιεχόμενον, πρὸς τὰς ἐξ ἀναμνήσεως δὲν περιέχουν τίποτε τὸ νέον. Τὸ νέον εἰς αὐτὰς εἶναι ἡ μορφή, ὁ πρῶτότυπος δηλ. καὶ ἄγνωστος ἐκ τῆς προηγουμένης ἐμπειρίας μας τρόπος, καθ' ὃν συνεδυσάσθησαν τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως, διὰ νὰ ἀποτελέσουν νέας ψυχικὰς εἰκόνας. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς φαντασίας.

Ἡ ὁξία τῆς φαντασίας διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγίστη. Ἄνευ αὐτῆς ὄχι μόνον δὲν θὰ ἐδημιουργοῦντο τὰ ἀριστουργήματα τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἐν γένει ὁ Πολιτισμὸς μὲ ὅλα τὰ θεωρητικὰ, τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ τὰ πρακτικὰ ἀγαθὰ του

θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξη. Αἱ πάσης φύσεως ἀνακαλύψεις, ἐφευρέσεις καὶ ἐπινοήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν τοῦ ζῶν, προϋποθέτουν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιῶν τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει νέας μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων κατορθώνει νὰ ἱκανοποιῇ σκοπιμώτερον καὶ τελειότερον καὶ τὰς βιολογικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ τὰς βαθυτέρας ἀνησυχίας τῆς ψυχῆς του. Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, προϋποθέτουν τὴν φαντασίαν. Ἡ ἀπλὴ παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναρμολογηθοῦν καὶ νὰ ὁργανωθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν καὶ νὰ προεκταθοῦν τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως εἰς μεγάλας συνθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχέεται τὸ φῶς τῆς ἐρμηνείας εἰς τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν τῶν φαινομένων. Καὶ αἱ συνθέσεις αὗται εἶναι προϊόντα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας εἶναι μεγίστη εἰς τὰς καλὰς λεγομένας τέχνας. Ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ δραματικὸς συγγραφεὺς διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦν τὰ ἔργα των. Ἡ ὕλη τῶν ἔργων τούτων ἀντλεῖται ἐκ τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἡ μορφή των ὁμῶς πηγάζει ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, δηλ. ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνου.

Ὅμοιως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἡ χρησιμότης τῆς φαντασίας εἶναι μεγάλη. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ τεχνίτης δι' αὐτῆς καταστρώνουν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν των καὶ ἐπινοοῦν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀνταποκριθοῦν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του. Βεβαίως ἡ βάσανος τῶν σχεδίων καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐκλογή ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε θὰ προτιμηθῇ, γίνεται διὰ τῆς κρίσεως. Ἡ φαντασία ὁμῶς προεκτείνουσα καὶ συμπληροῦσα τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει τὸ πλῆθος τῶν πιθανῶν συνδυασμῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων καλεῖται νὰ ἀποφανθῇ ὁ κριτικὸς στοχασμός. Ὅσον λοιπὸν γονιμωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ φαντασία, τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν συνδυασμῶν εἶναι μεγαλύτερα καὶ ἐπομένως τόσον περισσότερον διευκολύνεται καὶ

κατευθύνεται ή κρίσις εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ σκοπιμωτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί πολλὰκις ἡ ἀποτυχία δὲν ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν ἢ εἰς ἐλαττωματικὴν λειτουργίαν τῆς κρίσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν στείρότητα τῆς φαντασίας. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ πτωχὴν φαντασίαν ὁ ὀρίζων τῆς δράσεως εἶναι λίαν περιορισμένος καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ πιθανότητες τῆς ἐπιτυχίας ὀλίγαι.

Εἶδη φαντασίας. Ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια ἄλλοτε προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς θελήσεώς μας καὶ ὁδηγεῖται ὑπ' αὐτῆς πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας κτλ., καὶ τότε λέγεται **σκόπιμος**· ἄλλοτε πάλιν λειτουργεῖ ἐλευθέρως καὶ ἄνευ τῆς συνειδητῆς προαιρέσεως ἡμῶν (π.χ. εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ὀνειροπολήματα) καὶ λέγεται **αὐθόρμητος**.

Ἐξετάζοντες τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια, ὀνομάζομεν αὐτήν : 1) **προσθετικήν**, ὅταν εἰς σειρὰν ψυχικῶν εἰκόνων προσθέτῃ καὶ ἄλλα στοιχεῖα μὴ ὑπάρχοντα εἰς αὐτὰς ἀρχικῶς, τὰ ὁποῖα ἀρύεται ἐξ ἄλλων· 2) **ἀφαιρετικήν**, ἐὰν πράττῃ τὸ ἀντίθετον, ἀφαιρῇ δηλαδὴ ὠρισμένα στοιχεῖα, οὕτω δὲ ἀπλουστεύῃ τὰς ψυχικὰς εἰκόνας καὶ ἐξαίρῃ τὰ κυριώτερα αὐτῶν γνωρίσματα, καὶ 3) **συνδυαστικήν**, ὅταν καὶ ἀφαιρῇ καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀφαιρουμένων προσθέτῃ ἄλλα, διὰ τὰ φθάσῃ συνδυαστικῶς εἰς τελειότερας μορφάς. Ἡ κυρίως δημιουργικὴ φαντασία εἶναι σκόπιμος καὶ συνδυαστικὴ. Οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες γλύπτει τοῦ Δ' αἰῶνος, διὰ τὰ ἀποδώσουν τὸν τέλειον ὑπὸ ἔποψιν ἀριότητος μορφῆς τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, συνεδύαζον ἐνίοτε ὄγκους καὶ γραμμάς τοῦ ἀνδρικοῦ μὲ ἄλλα πλαστικά στοιχεῖα τοῦ γυναικείου σώματος, οὕτω δὲ ἐπετύγχανον συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον καὶ τὴν ἀνδρικήν λιτότητα καὶ δύναμιν καὶ τὴν γυναικείαν χάριν καὶ κομψότητα εἰς σπανίαν πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπίαν. Ἡ φαντασία τῶν ἄρα εἰργάζετο συνδυαστικῶς. Ἀφαιρετικὴ κυρίως εἶναι ἡ φαντασία τοῦ γεωμέτρου, ὅστις μελετᾷ τοὺς συνδυασμοὺς καὶ τὰς σχέσεις τῶν καθαρῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων, ἀφαιρῶν διὰ τῆς φαντασίας τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα δὲν τὸν ἐν-

διαφέρουν, διὰ νὰ μελετήσῃ μεθοδικῶς τὰ ἄλλα. Διὰ τῆς προσθετικῆς φαντασίας ἐργάζεται ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ νοερῶς τὰ εὐρεθέντα λείψανα ἀρχαίου μνημείου, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν προέλευσιν καὶ τὸν προορισμόν του ἢ διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν του. Τὰ προστιθέμενα στοιχεῖα παραλαμβάνει ἐξ ἄλλων παρεμφερῶν παραστάσεων. Ἡ κατανόησις ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος εὐρίσκει εἰς τὴν προσθετικὴν φαντασίαν πολύτιμον βοήθειαν. Διὰ τῶν γνωστῶν συμπληροῦμεν καὶ κατανοοῦμεν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ἐσώθησαν ἐλλιπεῖς ἱστορικαὶ εἰδήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Ὅταν βλέπω, ὁσφραίνωμαι καὶ ἐγγίζω ἓν ἄνθος καὶ λέγω : ἓν τριαντάφυλλον, ἢ ἀκούω ἓνα γνώριμον κρότον καὶ ἀναφωνῶ : κεραυνός, ἔχω ἀντίληψιν ἑνὸς ἀντικειμένου, πράγματος (τὸ ἄνθος) ἢ φαινομένου (ὁ κεραυνός). Ἐκείνην τὴν στιγμήν δὲν ἔχω πλῆθος μόνον αἰσθημάτων ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως (ἀκουστικῶν, ὡς εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν) ἢ ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων (ὀπτικῶν, ὁσφρητικῶν, ἀπτικῶν, ὡς εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν), ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξῆς : 1) τὴν σαφεῆ συναίσθησιν ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἔχουν τὴν πηγὴν τῶν εἰς ἓν ὠρισμένον ἀντικείμενον (πρᾶγμα ἢ γεγονός)· 2) ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι πραγματικόν, ὄχι φανταστικόν· 3) ὅτι εἶναι κάτι διάφορον τοῦ Ἐγώ μου καὶ 4) ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμήν ἀποκτῶ γνῶσιν αὐτοῦ διὰ τῶν αἰσθητηρίων μου ὀργάνων.

Τὴν συναίσθησιν αὐτὴν ἔχομεν αὐτομάτως καὶ τὸ ὅλον φαινόμενον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνιαῖον καὶ ἀπλοῦν. Ἐάν ὅμως μελετήσωμεν αὐτὸ ἐπισταμένως, θὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι συνειργάσθησαν πολλαὶ ψυχικαὶ λειτουργίαι διὰ νὰ παραχθῇ. Ἐν πρώτοις ἐλειτούργησαν αἱ αἰσθήσεις μου, διὰ νὰ σχη-

ματισθοῦν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως διάφορα αἰσθήματα ὀπτικά, ὁσφρητικά, ἀπτικά, ἀκουστικά κτλ. Ἐπειτα ἐγένετο ἀνάπλασις σχετικῶν παραστάσεων (ἔχω ἄλλοτε ἶδει τὸ ἄνθος τοῦτο καὶ ἀκούσει πολλὰ περὶ αὐτοῦ ὁμοίως τὸν κεραυνὸν ἔχω ἀκούσει προηγουμένως) καὶ αὐτόματος συμπλήρωσις τῆς ἀμέσου ἐντυπώσεως διὰ τῶν παραστάσεων τούτων. Τὰς δύο αὐτὰς λειτουργίας ἐμελετήσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Μόνοι ὅμως αἱ δύο αὗται ψυχικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἀρκοῦν, διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως. Πρέπει νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτῶν καὶ μία ἄλλη ἀκόμη, σημαντικωτάτη διὰ τὸν ψυχικὸν μας βίον λειτουργία : ἡ διανόησις, διότι δι' αὐτῆς ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ παραστάσεις συγκροτοῦνται εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον (τὴν ψυχικὴν εἰκόνα), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφέρεται τὸ σύνολον τῶν περιεχομένων τούτων τῆς συνειδήσεως μας εἰς κάτι πραγματικόν, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν ὅτι κεῖται ἀπέναντι τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν (ἀντικείμενον) : τὸ τριαντάφυλλον, ὁ κεραυνὸς κτλ. Μόνον ὅταν διὰ τῆς διανοήσεως ἐπεξεργασθῇ ἡ ψυχὴ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὰς δι' αὐτῶν ἀναπλασσομένας παραστάσεις, ἀποκτᾷ ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων. Ἡ διανόησις εἶναι μία συνθετικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Δι' αὐτῆς αἰσθήματα καὶ παραστάσεις ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζουν οἱ ἐρεθισμοί, καὶ ὀργανοῦνται εἰς ἐνότητας, ἥτοι διαρθροῦνται ἐσωτερικῶς εἰς ἐνιαῖα συγκροτήματα. Ἀντίληψιν λοιπὸν ὀνομάζομεν τὴν σύνθετον ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος συγκροτεῖ τὰ παρόντα αἰσθήματά του εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον, συμπληρώνει αὐτὰ διὰ παραστάσεων γενικῶς καὶ εἰδικῶς δι' ἀναμνήσεων καὶ τὰ ἐρμηνεύει ὡς προερχόμενα ἀπὸ ἓν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον αὐτομάτως διαστέλλει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ τὸ θεωρεῖ πραγματικόν. Ἡ ἀντίληψις εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα τῆς κυρίως γνώσεως.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς ἄνθρωπὸν τινὰ ἀναστέλλεται πρὸς στιγμήν δι' ἓνα οἰονδήποτε λόγον ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ψυχῆς του. Αἱ συνέπειαι αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας διὰ τὸν ψυχικὸν τοῦ κόσμον θὰ εἶναι τότε αἱ ἑξῆς : Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ δύναται μὲν νὰ ἔχῃ ἐντυπώσεις, ἔφ' ὅσον λειτουργοῦν κανονικῶς τὰ αἰσθητήριά του ὄργανα, καὶ νὰ διατηρῇ καὶ νὰ ἀναπλάττῃ τὰς παραστάσεις του, ἀφοῦ θὰ ἔχῃ καὶ

μνήμην ἀντίληψιν ὅμως δὲν θὰ ἔχη, διότι θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ συναρμολογῇ αἰσθήματα καὶ σχετικὰς παραστάσεις εἰς ἐνιαίας εἰκόνας καὶ συλλαμβάνων τὸ νόημα αὐτῶν (τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντικείμενον) νὰ ἐρμηνεύῃ τὰς ἐντυπώσεις του. Ἦτοι δὲν θὰ ἐννοῇ ὅτι ὑπάρχουν πρὸ αὐτοῦ ὀρισμένα ἀντικείμενα (πράγματα ἢ γεγονότα), εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλει τὰς ἐντυπώσεις του, ἐπομένως οὔτε θὰ γνωρίσῃ ποτὲ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, διὰ νὰ τὰ διακρίνῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων (καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Ἐγὼ του) καὶ νὰ τὰ ὀνομάξῃ : ἰδοὺ ἐν τριαντάφυλλον· ἀκούσατε : κεραυνός ! Ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου τούτου θὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ ἀτάκτως συσσωρευμένον οἰκοδομικὸν ὑλικόν· αἰσθήματα διάφορα καὶ ποικίλα παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως καὶ φαντασίας θὰ ἐμφανίζονται μέσα εἰς τὴν συνειδήσιν του καὶ θὰ ἐξαφανίζονται μετὰ μικρὸν ἀπ' αὐτῆς χωρὶς ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν, χωρὶς ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς του θὰ εἶναι χαῶδες : ἀδιάκοπος ροὴ ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων συνευρισμένων καὶ ἀπωθουμένων εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν θὰ εἶναι ποτὲ βέβαιος οὔτε περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου, οὔτε περὶ τῆς ἰδίας του ὀντότητος. Εἰκόνα κατὰ προσέγγισιν τῆς καταστάσεώς του μᾶς δίδουν τὰ ὄνειρα,* ὅπου τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐνίοτε συμπλέκονται εἰς ἀπιθάνους συνδυασμοὺς καὶ τὸ Ἐγὼ ταλαντεύεται μεταξύ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, χωρὶς βεβαιότητα οὔτε περὶ τῆς ὀντότητος τοῦ κόσμου οὔτε περὶ τῆς ἰδικῆς του ὀντότητος. Τοιαύτην ἀσυναρτησίαν καὶ ἀστάθειαν δὲν παρουσιάζει ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐγρηγόρει, διότι ἀκριβῶς ἡ ψυχὴ του ἔχει τὴν συνθετικὴν δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν διανόησιν.

Διὰ τῆς διανοήσεως ἐπέρχεται τάξις καὶ «κόσμος» καὶ εὐστάθεια εἰς τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς αἰσθήσεις ὀφείλομεν τὰς ἐντυπώσεις· εἰς τὴν μνήμην τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων· εἰς τὴν διανόησιν τέλος τὴν ἐπεξεργασίαν ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων πρὸς σχηματισμὸν ἀντιλήψεως.

Τὸ βρέφος, ὅταν τὸ πρῶτον ἀνοίγῃ τοὺς ὀφθαλμούς του, ὑποθέτομεν ὅτι ἔχει μόνον ἐντυπώσεις, ὅχι καὶ ἀντίληψιν· δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ αἰσθήματά του καὶ νὰ ἀναφέρῃ αὐτὰ εἰς ἀντικείμενα, διότι στερεῖται πείρας καὶ ἡ κρίσις του ἀκόμη ταλαντεύεται. Ὅμοιως εἰς ἔλλειψιν ἀντιλήψεως ὀφείλεται ἡ περίεργος εἰκὼν, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζει ὁ κόσμος εἰς ἐκ γενετῆς τυφλοὺς ἀποκτῶντας τὴν ὄρασιν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐπὶ τινὰ χρόνον δὲν δύνανται νὰ

συναρμολογήσουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν ὀρθῶς τὰς ὀπτικὰς ἐντυπώσεις των, διότι στεροῦνται σχετικῶν παραστάσεων καὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη σχηματίσει ὀπτικὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, διὰ νὰ διακρίνουν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ νὰ ὀρίσουν ὀρθῶς τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀπόστασιν των. Οὕτω τὰ πλησίον των εὐρισκόμενα ἀντικείμενα δίδουν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐφάπτονται τῶν ὀφθαλμῶν των, δι' ἄλλα δὲ λίαν ἀπομεμακρυσμένα (ἐν ὄρος π. χ.) νομίζουν ὅτι δύνανται νὰ τὰ ἐγγίσουν, ἐὰν ἀπλῶς τείνουν τὰς χεῖράς των.

Ἐπίσης εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζονται ἐνίστε περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἴτε αἱ ἐντυπώσεις του εἶναι τόσοσιν καινοφανεῖς καὶ ραγδαῖαι, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ τὰς συμπληρώσῃ διὰ συναφῶν παραστάσεων καὶ νὰ τὰς ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰ ἀντικείμενα, ὁπόθεν προέρχονται· εἴτε εὐρίσκεται εἰς τόσοσιν ἀνώμαλον ψυχικὴν κατάστασιν (ψυχασθένειαν), ὥστε δὲν δύναται τρόπον τινὰ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὰ αἰσθημάτά του : ἀδυνατεῖ ν' ἀποφανθῇ ἐν δεδομένη στιγμῇ ἂν ἴσταται πρὸ πραγματικῶν ἀντικειμένων ἢ πλασμάτων τῆς φαντασίας του, ἂν κοιμᾶται καὶ ὀνειρεύεται ἢ εἶναι ἐξυπνος καὶ βλέπῃ ⁽¹⁾. Εἰς ἀμφοτέρους τὰς περιπτώσεις λέγομεν ὅτι δὲν ἔχει ἀντίληψιν.

Ἐκ τούτων γίνεται φανερὰ ἡ διαφορὰ, ἡ ὁποία χωρίζει ἄμεσον ἐντύπωσιν καὶ ἀντίληψιν ἀφ' ἑνός, παράστασιν καὶ ἀντίληψιν ἀφ' ἑτέρου. Ἐντύπωσιν ὀνομάζομεν τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπεξεργασθῇ ἡ ψυχὴ μας καθ' οἷον τρόπον ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω· ἀντίληψιν δὲ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται αὕτη ἡ ἐπεξεργασία, καθὼς καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της. Ἐξ ἄλλου παρα-

1. Οἱ πάσχοντες ἐκ ψυχικῶν τινων νόσων ἀμφιβάλλουν ἐνίστε καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς των. Σημειωτέον ὅτι, καθὼς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν αἰσθημάτων μας, οὕτω ἀκριβῶς ἀποκτῶμεν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην μεγίστην σημασίαν ἔχουν τὰ μυϊκὰ, ὀργανικὰ καὶ στατικὰ αἰσθητά. Παθολογικὴ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλομεν τὰ αἰσθητά ταῦτα, καθιστᾷ ἐνίστε ἀδύνατον τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἰδίου μας σώματος.

στάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν συγχωνεύονται ὀργανικῶς μετὰ συναφῶν ἐντυπώσεων καὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς ἓν ἀντικείμενον, περὶ τοῦ ὁποῖου κρίνομεν ὀρθῶς ὅτι εἶναι πραγματικὸν καὶ εὐρίσκεται πρὸ ἡμῶν, δὲν δύνανται νὰ μᾶς δώσουν ἀντίληψιν.

2. ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΙΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΙΑ

Αἱ σπουδαιότεραι κατὰ τὴν ἀντίληψιν πλάναι εἶναι δύο εἰδῶν: τὰς μὲν ὀνομάζομεν **παραισθήσεις**, τὰς δὲ **ψευδαισθησίας**.

"Ὅχι σπανίως, ὅταν ἐξυπνήσωμεν ἔπειτα ἀπὸ τρομακτικὸν ὄνειρον ἢ ἰσχυρὸν κρότον, σεισμὸν κλπ., βλέποντες εἰς τὸ μόνις φωτιζόμενον δωμάτιόν μας ἐπὶ τῆς κρεμάστρας τὸν πῖλόν μας καὶ κάτωθεν τὰ φορέματά μας, νομίζομεν ὅτι ὀρθοῦται πρὸ ἡμῶν ἄνθρωπος ἔτοιμος νὰ μᾶς ἐπιτεθῇ, καὶ αἰσθανόμεθα ἰσχυρότατον φόβον. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἣτις δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πραγματικὸν ἀντικείμενον, λέγεται **παραίσθησις**. Γεννᾶται δὲ ὡς ἑξῆς: Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου αἱ ἑξῶθεν ἐντυπώσεις ἀνακαλοῦν ταχύτατα μέσα εἰς τὴν συνειδησίην μας παραστάσεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔχουν ὀλίγας μόνον ἐξωτερικὰς ὁμοιότητας. Αἱ παραστάσεις αὗται, ἐπεὶ δὲ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ψυχικὴν μας διάθεσιν, εἶναι ζωηραί, ἐνούμεναι δὲ μὲ τὰς ἀσθενεῖς ἐντυπώσεις ἀλλοιοῦν τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα τῶν ἐντυπώσεων τούτων καὶ μᾶς παρασύρουν εἰς πεπλανημένας ἐρμηνείας. Αἰτίαι τῶν παραισθήσεων εἶναι, ἐκτὸς τῶν ψυχικῶν νόσων, ὁ φόβος, ἡ κόπωση καὶ ἡ προσδοκία. Σύνηθες εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅταν ἐπὶ μακρὸν καὶ ἀγωνιωδῶς ἀναμένωμέν τινα, νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀκούομεν τὴν φωνὴν του, ἐνῶ πράγματι ἀκούομεν ἄλλον νὰ ὁμιλῇ, ἢ ὅτι τὸν ἀναγνωρίζομεν εἰς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν μακρὰν ὅταν ταῦτα πλησιάσουν, ἀνακαλύπτομεν τὴν πλάνην μας.

Κατὰ τὴν **ψευδαισθησίαν** ἡ πλάνη ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκλαμβάνομεν ὡς ἐντύπωσιν μίαν ἐκ φαντασίας ἢ ἐξ ἀναμνήσεως παράστασιν, ἐπεὶ δὲ εἶναι ἐκτάκτως σαφὴς καὶ ζωηρά. Νομίζομεν δηλ. ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ πραγματικοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος, ἐνῶ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὑπάρχει μέσα

εἰς τὴν συνειδήσιν μας μόνον ἢ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἡ διαφορὰ μεταξύ ψευδαισθησίας καὶ παραισθήσεως εἶναι ὅτι, ἐνῶ εἰς τὴν παραισθησιν ἡ ἀφορμὴ δίδεται ἐκ πραγματικῶν ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀλλοιοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀναπλασσομένων παραστάσεων, κατὰ τὴν ψευδαισθησίαν αἱ ἴδιαι παραστάσεις προσλαμβάνουν τὸν τόνον τῆς «παρούσης πραγματικότητος», τὸν ὁποῖον φύσει δὲν ἔχουν, ἀφοῦ εἶναι εἰκόνες ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας καὶ ὄχι ἄμεσοι ἐντυπώσεις.

Αἱ ψευδαισθησαί προκαλοῦνται ἐκ διαφόρων ψυχικῶν νόσων, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοξικῶν οὐσιῶν (μορφίνης, ὀπίου, αἰθέρος, χλωροφορμίου), ἐκ τῆς ἐντόνου προσδοκίας καὶ τῆς ὑπερβολικῆς κοπώσεως. Κατόπιν ἐπιπόνου ἐργασίας ζωγράφοι τινὲς ἔχουν ὀπτικὰς καὶ μουσικοὶ τινες ἀκουστικὰς ψευδαισθησίας. Νομίζουν δηλ. ὅτι βλέπουν πραγματικὰ ὁράματα καὶ ἀκούουν πραγματικὰς φωνάς, ἐνῶ μόνον τὰς παραστάσεις αὐτῶν ἔχουν ζωηράς καὶ ἐμμόνους ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς των. Ψυχασθενεῖς πάσχοντες ἐκ ψευδαισθησιῶν τρόμου (καταδιώξεως κλπ.) ἔχουν ἐνίοτε τὴν συναίσθησιν ὅτι τὰ ὁράματά των δὲν εἶναι πραγματικά, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ ἀπαλλαγῶν αὐτῶν.

3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἀντιλήψεως ἀναφέρονται τὰς ἐντυπώσεις μας, εἶναι ἢ πράγματα (π. χ. τὸ τρίαντάφυλλον) ἢ γεγονότα (ὡς ὁ κεραυνός). Τὰ πράγματα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχουν ἔκτασιν (μῆκος, πλάτος, πάχος), ὅτι κατέχουν δηλ. ὠρισμένον χώρον, τὰ δὲ γεγονότα ὅτι ἔχουν διάρκειαν (ἀρχὴν καὶ τέλος), ὅτι ἀπλοῦνται δηλ. εἰς ὠρισμένον χρόνον. Πράγματα μὴ κατέχοντα ὁπωσδήποτε χώρον καὶ γεγονότα ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης διαρκείας μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν. Πῶς ὅμως ἀποκτῶμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου;

Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο ζητήματα: 1) τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας (τῶν δύο διαστάσεων: μήκους καὶ πλάτους) καὶ 2) τὴν ἀντίληψιν τοῦ βάθους ἢ τῆς ἀποστάσεως (τῆς τρίτης διαστάσεως).

διότι ἕκαστον τῶν ζητημάτων τούτων παρουσιάζει ἰδιαιτέρας δυσχερείας.

Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας. Πλῆθος ὀπτικῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὅποιοι ἐπιδροῦν ταυτοχρόνως ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, προκαλεῖ μίαν ἐντύπωσιν χαρακτηριστικῶς διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα πολλοὶ καὶ ποικίλοι ἀκουστικοὶ ἐρεθισμοί. Ὅσαδὴποτε καὶ οἰαδὴποτε ἡχητικὰ κύματα καὶ ἂν προσβάλλουν τὰ ὦτά μας, οὐδέποτε γεννᾶται ἡχος τοπικῶς ἐκτεταμένος· ποτὲ δὲν ἔχει ὁ ἡχος ἐπιφάνειαν. Ἀντιθέτως οἱ ὀφθαλμοὶ διατάσσουν τρόπον τινὰ τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ σχῆμα μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Τὸ πρόβλημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ λύσῃ ἡ Ψυχολογία, εἶναι τὸ ἑξῆς: Πῶς γεννᾶται ἡ εἰκὼν τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως διὰ τῆς συσσωρεύσεως πολλῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων; Πῶς δηλ., ὅταν διεγείρωνται διὰ τῶν ἡλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων γειτονικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα ἀντὶ νὰ διαδέχωνται ἀλλήλα ἢ νὰ συμπλέκωνται ὅπως τὰ ἀκουστικά, παρατάσσονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ἐνὸς μωσαϊκοῦ ποικιλοχρῶμων σημείων διακεκριμένων ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ ἡ εἰκὼν μιᾶς ἐπιφανείας;

Τὸ αὐτὸ πρόβλημα παρουσιάζεται καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λεγομένου ὀπτικοῦ χώρου. Τὸν χώρον ἀντιλαμβανόμεθα ὄχι μόνον ὀπτικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ᾄφης. Περιφέροντες μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς λείας ράχews ἐνὸς βιβλίου π.χ., χωρὶς ἐκ τῶν προτέρων νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐγγίζομεν μίαν ἐπιφάνειαν. Πῶς ὅμως τὰ αἰσθήματα πίεσεως, τὰ ὁποῖα ταυτοχρόνως ἢ διαδοχικῶς σχηματίζονται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας διὰ τῆς διεγέρσεως τῶν διεσπαρμένων ἀνὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματός μας ὀπτικῶν θηλῶν, παρατάσσονται ἄλιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, μὲ τὰ ὀπτικὰ καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι ὑπὸ τοὺς δακτύλους μας ἐκτείνεται μία ἐπιφάνεια; Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται μόνον κατὰ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀφήν. Ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό.

Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο διεπίστωσε τὰ ἑξῆς: Ἐν πρώτοις ἀπεδείχθη ὅτι καὶ μετὰ τοῦ ἀπλουστεροῦ ἀκόμη ὀπτικοῦ αἰσθήματος ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς, ἐλαχίστης ἔστω, ἐκτάσεως. Ἐὰν περιορίσωμεν εἰς τὸ μηδὲν τὴν ἔκτασιν μιᾶς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας, ἐξαφανίζεται ἀμέσως τὸ αἰσθημα τοῦ ἐρυθροῦ. Ὡστε ἡ ἔκτασις φαίνεται ὅτι εἶναι πρωταρχικὴ ἰδιότης τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος. Μὲ τοῦτο ὅμως δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη διατί ὁ ἐρεθισμὸς πολλῶν παραπλεύρων σημείων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα πῃν ἄθροισιν τῶν ἀπλῶν ἐντυπώσεων τῆς ἐκτάσεως κατὰ τοιοῦτον

τρόπον, ὥστε ἐν τέλει νὰ σχηματίζεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως ἡ εἰκὼν μιᾶς ἀπλουμένης ἐπιφανείας.

Ἐπὶ τοῦ δέρματος πειραματιζόμεθα διὰ τοῦ αἰσθησιομέτρου, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς διαβήτην. Ἐὰν πλησιάσωμεν πολὺ τὰς δύο αἰχμὰς καὶ τοποθετήσωμεν τὸ αἰσθησιόμετρον ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐνὸς ἀνθρώπου (βεβαίως τὸ πρόσωπον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πειραματιζόμεθα, ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους), οὗτος θὰ ἔχη ἀπλοῦν μόνον αἴσθησιν πίεσεως, ἥτοι θὰ νομίζῃ ὅτι ἐν μόνον σημεῖον τοῦ δέρματός του ἐπιέσθη, ἐνῶ πράγματι εἶναι δύο τὰ ἐρεθιζόμενα σημεῖα. Ἐὰν ἔπειτα ἀπομακρύνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς καὶ πειραματισθῶμεν ἐκ νέου, θὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὸ πιεζόμενον σημεῖον γίνεται κάπως πλατύτερον, ἐκτείνεται εἰς γραμμὴν, εἰς ἐπιφάνειαν. Καὶ μόνον ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀκόμη περισσότερον ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰχμὰς τοῦ αἰσθησιομέτρου, γεννᾶται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡρεθίσθησαν δύο διάφορα σημεῖα τοῦ δέρματος. Ἡ ἀπόστασις τῶν αἰχμῶν κατὰ τὴν τελευταίαν περίπτωσιν εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος. Ὡστε καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ἀπτικῶν αἰσθημάτων εἶναι συνυφασμένη ἡ ἐντύπωσις τῆς ἐκτάσεως. Πάλιν ὁμως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἡ ταυτόχρονος ἡ διαδοχικὴ διέγερσις τῶν ἀπτικῶν θηλῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αἴσθησιν τῶν αἰσθημάτων πίεσεως, ἥτοι τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐπιφανείας.

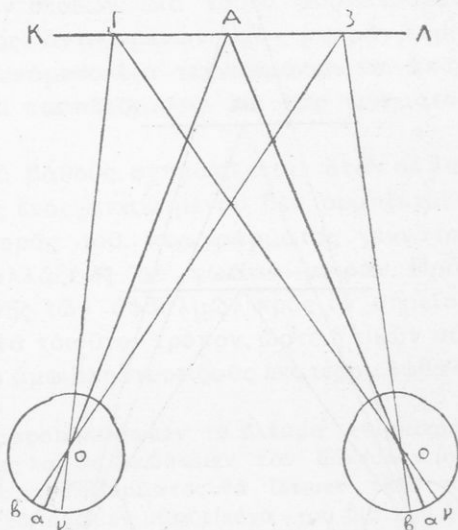
Οἱ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι δὲν ἔχομεν αἴσθησιν, ἀλλὰ ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας. Καὶ ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν γεννᾶται διὰ μόνης τῆς ὁράσεως ἢ διὰ μόνης τῆς ἀφῆς. Ὅπτικὰ καὶ ἀπτικά αἰσθήματα καὶ παραστάσεις συμπλέκονται μετ' ἀλλήλων καὶ συνείρονται μετὰ μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποκτῶμεν, ὅταν κινῶμεν χεῖρας καὶ πόδας καὶ ὁλόκληρον τὸ σῶμά μας πρὸς διαφόρους διευθύνσεις (αἱ κινήται παραστάσεις συντείνουν τὰ μέγιστα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου), πάντα δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνδυατικῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ἐμφύτως ἔχει ἡ ψυχὴ (εἶδομεν ἀνωτέρω τὴν σημασίαν τῆς ἐνεργείας ταύτης διὰ τὴν ἀντίληψιν καθόλου) καὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς φαντασίας παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας. Ὡστε ὅχι μόνη ἡ πείρα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις συντελεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης. Εἰς μὲν τὴν πείραν ὀφείλομεν τὴν γνῶσιν τῆς διατάξεως τῶν σημείων τοῦ χώρου, τὴν γνῶσιν τῆς διευθύνσεως (ἐπάνω-κάτω· δεξιὰ-ἀριστερά) καὶ τὴν

ἐκτίμησιν τοῦ μεγέθους. Εἰς δὲ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν ὀφείλομεν τὴν ὀργανικὴν διάρθρωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ὀπτικῶν, ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων καὶ τὴν «ἐρμηνείαν» αὐτῶν διὰ τοῦ σχήματος τῆς ἐπιφανείας. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ ἔχουν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας διὰ τῶν ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν μόνον παραστάσεων.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ βάθους. Ἡ ἀντίληψις τῆς τρίτης διαστάσεως τοῦ χώρου θέτει τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν : Ἀφοῦ ἡ εἰκὼν τῶν ἀντικειμένων σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς γραφικῶς, ἥτοι κατὰ μῆκος μόνον καὶ πλάτος, ὅπως καὶ ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς πλακός, πῶς βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα πλαστικῶς, δηλ. καὶ μετὰ βάθους ;

Τὰ ὀπτικά δεδομένα εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσηιν τὰ ἑξῆς :

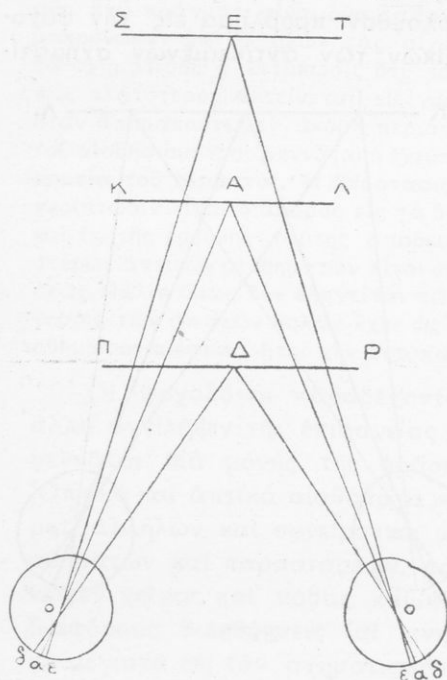
Ἄς παραστήσωμεν γραφικῶς τὴν διεύθυνσιν τῶν φωτῶν ἀκτίνων, αἱ ὁποῖαι διεγείρουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τῶν δύο

Σχ. 5.

ὀφθαλμῶν κατὰ μίαν ὀπτικὴν ἐντύπωσιν (Σχ. 5). Ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀπέναντι ἡμῶν σημείου Α σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ κέντρου α τῆς ὠχρᾶς κηλίδος τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ἡ εἰκὼν τότε τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου κειμένου σημείου Β θὰ σχηματισθῇ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ α, ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ τοῦ ἐνὸς ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ἄλλου, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόστασιν ἥτοι ἐπὶ θέσεων ἀντιστοίχων. Τὸ αὐτὸ θὰ συμβῇ καὶ μετὰ τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου Γ, τοῦ κειμένου πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ΚΛ' θὰ σχηματισθῇ δηλ. καὶ αὕτη

ἐπὶ θέσεων ἀντιστοίχων. Εἰς τὸ σχῆμα ὅμως 6 ἡ εἰκὼν τοῦ σημείου Δ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ὄχι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ, ἀλλὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἦτοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ, σχηματίζεται ἐπὶ μὲν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ κέντρου τῆς ὠχρᾶς κηλίδος, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τοῦ ἄλλου ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ κέντρου α, ἦτοι ἐπὶ θέσεων μὴ ἀντιστοίχων. Ὅμοιως ἐπὶ θέ-

Σχ. 6

σεων μὴ ἀντιστοίχων θὰ σχηματισθῇ ἡ εἰκὼν καὶ τοῦ σημείου Ε, τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ΣΤ, τοῦ εὐρισκομένου ὀπισθεν τοῦ ΚΛ. Αἱ γωνίαι δὲ αὐαί λέγονται γωνίαι παραλλάξεως, τὸ δὲ μέγεθος αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν σημείων ΔΑ καὶ ΕΑ ἀποστάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἀποστάσεως ἀμφοτέρων τῶν σημείων τούτων ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ὅταν ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι μεγάλη, τότε, ἐάν ἔχωμεν προσηλωμένον τὸ βλέμμα μας ἐπὶ τοῦ σημείου Α, θὰ φανῇ εἰς ἡμᾶς τὸ σημεῖον Δ ὄχι ἀπλοῦν,

ἀλλὰ διπλοῦν, διότι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ σχηματίζεται ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν δύο ὀφθαλμῶν. Ἀπλᾶ φαίνονται τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες σχηματίζονται ἐπὶ ἀντιστοίχων θέσεων, διότι οὕτω πως ἔχουν ἀμοιβαίως προσαρμοσθῇ οἱ ὀφθαλμοί μας⁽¹⁾. Ἐάν ὅμως ἡ γωνία πα-

1. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δυνάμεθα καὶ μόνοι νὰ παρατηρήσωμεν

ραλλάξεως εἶναι μικρά, τότε τὸ σημεῖον Δ θὰ φανῇ εἰς ἡμᾶς ἀπλοῦν μὲν, ἀλλὰ κείμενον ἔμπροσθεν τοῦ Α (καὶ ἀντιστοίχως τὸ σημεῖον Ε ὀπισθεν τοῦ Α). Ἔχομεν δηλ. εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀντίληψιν τοῦ βάθους ἢ τῆς ἀποστάσεως⁽²⁾. Ὅταν τέλος ἡ γωνία παραλλάξεως εἶναι ἐλαχίστη, μικροτέρα δηλ. ἐνὸς ὠρισμένου ὁρίου, τότε οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ εἰκόνες ἔχουν σχηματισθῇ ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, καὶ ἐπομένως βλέπομεν τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, ὡς ἂν αἱ εἰκόνες τῶν εἶχον σχηματισθῇ ἐπὶ ἀντιστοίχων θέσεων. Διὰ τοῦτο ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ βάθος ἀντικειμένων λίαν μακρὰν εὐρισκομένων καὶ εὐκόλως δυνάμεθα διὰ τεχνασμάτων νὰ ἀπατηθῶμεν (ὡς συμβαίνει, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὰς κινηματογραφικὰς ταινίας).

Ὡστε ἡ ἐντύπωσις τοῦ βάθους σχηματίζεται, ὅταν αἱ ἐπὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν εἰκόνες ἐνὸς ἀντικειμένου δὲν συμπίπτουν τελείως, ἀλλ' ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ περιγράμματος γεννᾶται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ γωνίαν μικράν. Πράγματι δὲ λόγῳ τῆς στροφῆς τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ σημεῖον προσηλώσεως, πάντοτε κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ εἰκὼν αὐτοῦ νὰ σχηματισθῇ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἐκατέρου ὀφθαλ-

διὰ τοῦ ἐξῆς πειράματος : ἄς προσηλώσωμεν τὸ βλέμμα ἐπὶ μακρὰν ἡμῶν εὐρισκομένης ἐπιφανείας καὶ ἄς ὑψώσωμεν τὸν δάκτυλόν μας μέχρι τῆς εὐθείας γραμμῆς τοῦ βλέμματος· θὰ ἴδωμεν τότε τὸν δάκτυλόν μας διπλοῦν, διότι θὰ ἔχωμεν μίαν εἰκόνα του διὰ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ μίαν διὰ τοῦ ἀριστεροῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν συμπίπτουν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν καὶ μόνην, ἀφοῦ σχηματίζονται ἐπὶ μὴ ἀντιστοίχων θέσεων τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

2. Οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ἀντικείμενα εἰκονιζόμενα ἐπὶ δύο διαστάσεων βλέπομεν διὰ τοῦ στερεοσκοπίου πλαστικῶς, ἥτοι ὡς ἔχοντα καὶ τρίτην διάστασιν, βάθος. Ὡς γνωστὸν διὰ τοῦ στερεοσκοπίου προβάλλομεν δύο εἰκόνας τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, μίαν δι' ἕκαστον ὀφθαλμόν. Οἱ πρισματικοὶ ὁμῶς φακοὶ τοῦ στερεοσκοπίου παρουσιάζουν ὄχι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς εἰκόνα εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ κατὰ τι διάφορον εἰς ἕκαστον. Οὕτω προκαλεῖται τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως μὲ μικρὰν γωνίαν καὶ σχηματίζεται ἡ ἐντύπωσις τοῦ στερεοῦ ἀντικειμένου, προστίθεται δηλ. εἰς τὰς δύο διαστάσεις καὶ ἡ τρίτη, τὸ βάθος.

μοῦ εἰς θέσιν, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν θέσιν τῆς σαφειστάτης ὁράσεως ἢ ὥχρὰν κηλῖδα, δὲν παρουσιάζουν τὰ ἀντικείμενα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὅψιν καὶ εἰς τοὺς δύο ὀφθαλμούς, διότι ἕκαστος βλέπει αὐτὰ ἀπὸ διαφόρου θέσεως· ὁ ἀριστερὸς βλέπει μᾶλλον τὸ ἀριστερὸν μέρος αὐτῶν καὶ ὁ δεξιὸς τὸ δεξιόν. Τοιουτοτρόπως κατὰ τὴν ἔνωσιν τῶν εἰκό-
νων γεννᾶται παράλλαξις μὲ γωνίαν μικρὰν καὶ δι' αὐτὸ βλέ-
πομεν τὰ ἀντικείμενα πλαστικῶς, ἥτοι μετὰ τρίτης διαστάσεως.

Τὸ φαινόμενον τῆς παραλλάξεως βεβαίως προϋποθέτει τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν (¹). Πῶς ὅμως βλέπει τὸ βάθος τῶν ἀντικειμέ-
νων ὁ μονόφθαλμος; Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην οἱ σημαντικώτεροι ὀπτικοὶ παράγοντες εἶναι οἱ ἑξῆς: Ἡ εἰς βάθος ἀπόστασις ὑπολογί-
ζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται με-
ταξὺ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ σημείου προσηλώσεως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει
τοῦ ἐκ πείρας γνωστοῦ μεγέθους αὐτῶν· ἔπειτα ἐκ τῆς προοπτικῆς ἁλ-
λοιώσεως τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας παρου-
σιάζει ἡ ὅψις αὐτῶν, ὅταν κινῆται πρὸς τὸ μέρος τῶν ἢ ἀπομακρύνε-
ται ἐξ αὐτῶν ὁ παρατηρητής· τέλος ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τῆς σκιᾶς τῶν
ἀντικειμένων καὶ τῆς ἐν μέρει ἀποκρύψεως αὐτῶν δι' ἄλλων. Οἱ πα-
ράγοντες οὗτοι συντελοῦν εἰς τὸν ὑπολογισμόν τῆς ἀποστάσεως καὶ
κατὰ τὴν διὰ δύο ὀφθαλμῶν ὄρασιν.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ βάθους ὀπτικά δε-
δομένα. Ἐννοεῖται ὅτι δι' αὐτῶν δὲν δύναται νὰ λυθῇ τὸ πρό-
βλημα, τὸ ὁποῖον θέτει εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν ἡ ἀντί-
ληψις τῆς τρίτης διαστάσεως. Διότι παραμένει πάντοτε ἡ ἀρ-
χικὴ δυσχέρεια: πῶς, ἐνῶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς εἰκὼν
παρουσιάζει δύο μόνον διαστάσεις τοῦ ἀντικειμένου, ἡμεῖς
βλέπομεν αὐτὸ πλαστικῶς; Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ση-
μαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τῶν μυϊκῶν (καὶ στατικῶν) αἰσθημά-
των καὶ ἐν γένει τῶν κινητικῶν παραστάσεων. Διὰ νὰ ἐγγίσω
τὸ σημεῖον Α τοῦ ἐπιπέδου ΚΛ, καταβάλλω ὠρισμένην μυϊκὴν
προσπάθειαν· διὰ νὰ πλησιάσω κατόπιν τὸ σημεῖον Ε τοῦ ἐπι-
πέδου ΣΤ ἢ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν καταβάλλω, εἶναι μεγα-
λυτέρα, διὰ τὸ σημεῖον Δ τοῦ ἐπιπέδου ΠΡ μικρότερα κ.ο.κ.

1. Καὶ μάλιστα οἱ δύο ὀφθαλμοὶ πρέπει νὰ εὐρίσκωνται ἐπὶ τοῦ
αὐτοῦ ἐπιπέδου· ἡ νῆσσα π.χ. βλέπει ὥς ὁ μονόφθαλμος, ἄλλοτε διὰ
τοῦ ἐνὸς καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ ἑτέρου ὀφθαλμοῦ.

Τοιουτοτρόπως αισθάνομαι καὶ μυϊκῶς τὴν εἰς βάθος ἀπόστασιν. Αἱ κινητικαὶ παραστάσεις συνείρονται μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ὅλα τὰ ψυχικὰ ταῦτα στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἐμφύτως ἡ ψυχὴ, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς τρίτης διαστάσεως. Καὶ ἐνταῦθα λοιπόν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐπιφανείας, ἔμφυτος προδιάθεσις καὶ πείρα συνεργάζονται στενῶς.

Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῶν παρατηρήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τυφλῶν ἐκ γενετῆς, οἱ ὁποῖοι ἀνέβλεψαν κατόπιν ἐγχειρήσεως τῶν ὀφθαλμῶν. Ἐν ἀρχῇ οὗτοι δὲν ἔχουν παράστασιν τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα τῶρα διὰ πρῶτην φοράν βλέπουν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅμως διὰ τῆς πείρας συνείρονται αἱ ὀπτικαὶ καὶ κινητικαὶ παραστάσεις τῶν καὶ ἡ ἔμφυτος συνθετικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς φαντασίας διαρθρώνει τὰς ἐντυπώσεις τῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ οἱ ἰαθέντες τυφλοὶ βλέπουν κανονικῶς τὰ ἀντικείμενα εἰς τρεῖς διαστάσεις, ἀποκοτῶν δηλ. τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὀπτικοῦ χώρου.

Σημειωτέον τέλος ὅτι καὶ ὁ ἀπτικὸς χώρος τῶν τυφλῶν ἔχει τρεῖς διαστάσεις. Ἡ ἀναγλυφικὴ ἐντύπωσις τῶν ἀντικειμένων, ἥτοι ἡ ἀντίληψις τοῦ βάθους διὰ τῆς ἀφῆς, σχηματίζεται εἰς αὐτοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν παραστάσεων. Οἱ τυφλοὶ, ὡς γνωστόν, μανθάνουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν δι' εἰδικοῦ (ἀπτικοῦ) ἀλφαβήτου.

4. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Πρέπει ἐξ ἀρχῆς νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ χρονικῶν ἰδιοτήτων καὶ χρονικῶν σχέσεων. Μόνη χρονικὴ ἰδιότης εἶναι ἡ διάρκεια, ἥτις ἄλλοτε εἶναι πλήρης, ἄλλοτε κενὴ (παῦσις εἰς τὴν μουσικὴν). Αἱ χρονικαὶ σχέσεις εἶναι δύο : τὸ ταυτόχρονον καὶ τὸ διαδοχικόν. Εἰς τὴν σχέσιν τῆς διαδοχῆς διακρίνομεν τρία στάδια : τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Τὰ περιεχόμενα τοῦ χρόνου αἰσθανόμεθα εἴτε ὡς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, εἴτε ὡς ἀνήκοντα εἰς ἐνιαίας ὁμάδας· τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὀνομάζομεν ρυθμικὴν ᾠδρῶσιν τοῦ χρόνου ἢ

ἀπλῶς ρυθμόν. Τὸ ζήτημα εἶναι τώρα διὰ τὴν Ψυχολογίαν : πῶς ἀποκτᾷ ἡ συνείδησις : 1) τὴν ἀντίληψιν τῆς μόνης χρονικῆς ιδιότητος : τῆς διαρκείας, καὶ 2) τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταυτοχρόνου καὶ τοῦ διαδοχικοῦ, τῆς ἀπλῆς διαδοχῆς καὶ τοῦ ρυθμοῦ ;

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι τῆς διαρκείας ἔχομεν ἀντίληψιν δι' ὅλων τῶν αἰσθήσεων· μετὰ παντός αἰσθήματος γίνεται συνειδητὴ κάποια διάρκεια, καθὼς ἀκριβῶς γίνεται συνειδητὴ καὶ ἡ ἔκτασις μετὰ τῶν ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν αἰσθημάτων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ἓν αἶσθημα ἄνευ ποιᾶς τινος διαρκείας, καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ὀπτικὸν ἢ ἀπτικὸν αἶσθημα ἄνευ καὶ τῆς παραμικρᾶς ἐκτάσεως. Βεβαίως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πᾶν αἶσθημα ἔχει κάποιαν διάρκειαν, δὲν ἐξηγεῖται ἀκόμη πῶς ἐντιλαμβανόμεθα τὸν χρόνον ὡς συνεχῇ καὶ ἀδιάκοπον διάρκειαν, ἀκριβῶς καθὼς δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τῶν ἀπλουστέρων ὀπτικῶν καὶ ἀπτικῶν αἰσθημάτων «δίδεται» εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ ἔκτασις.

Αἱ αἰσθήσεις μόναι δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενον τοῦτο· εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ κέκτηται φύσει μίαν **συνθετικὴν ἐνέργειαν**. Δι' αὐτῆς διαρθροῦνται αἱ ἐπὶ μέρους στιγμαὶ (στιγμὴν ὀνομάζομεν τὸ ἐλάχιστον μῦρον τῆς διαρκείας) καὶ οὕτω ἀποκτῶμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου διαρκείας.

Διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν χρονικῶν σχέσεων : τοῦ ταυτοχρόνου, τῆς διαδοχῆς (τῆς ἐπαλληλίας παρελθόντος, παρόντος καὶ μέλλοντος) καὶ τοῦ ρυθμοῦ, συνεργάζονται μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δύο ἀκόμη λειτουργίαι αὐτῆς : ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία.

Ἡ συμβολὴ ὅλων τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου δὲν εἶναι οὔτε ἡ αὐτὴ οὔτε τῆς αὐτῆς σημασίας. Μεγάλῃ καὶ ἀξιόλογος εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων μετὰ τὴν περιοδικὴν αὐτῶν μορφήν. Πεῖνα καὶ δίψα, κόρος, κάματος καὶ ἄνεσις κτλ. μᾶς βοηθοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὕστερον, ἰδίᾳ διὰ τῶν συναισθημάτων τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως, τὰ ὅποια προκαλοῦν. Διὰ τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων διευκολυνόμεθα καὶ εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ διαρρέοντος χρόνου.

Διὰ τοῦτο, ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, ἀσθενεῖς πάσχοντες ἐξ ἀναισθησίας τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων χάνουν τὴν ἱκανότητα τῆς κανονικῆς ἐκτιμήσεως τοῦ χρόνου. Μεγάλη ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἐκ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἡ τάσις ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς κινήσεως καὶ ἡ μυϊκὴ κόπωση διαδέχονται περιοδικῶς ἀλλήλας, οὕτω δὲ λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς κανονικῆς διαδοχῆς. Ἐκ τῆς αἰσθήσεως τοῦ καμάτου ὑπολογίζομεν συνήθως καὶ τὸν διαρρεῦσαντα κατὰ τὸ ἔργον χρόνον· ὅταν π.χ. βαδίζοντες αἰσθανώμεθα κόπωσιν εἰς τοὺς πόδας, λέγομεν ὅτι ἐβαδίσσαμεν ἐπὶ πολὺν χρόνον κ.ο.κ. Ἰδιαιτέρως μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ρυθμικῆς ἀρθρώσεως τοῦ χρόνου οἱ ρυθμικοὶ παλμοὶ τῆς καρδίας, τῶν ὁποίων ἔχομεν ὀργανικὴν αἴσθησιν, τὰ ὀπτικά καὶ μυϊκὰ αἰσθήματα κατὰ τὸ βάδισμα καὶ ἰδίως τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα τὰ προκαλούμενα ἐκ ρυθμικῶν ἁσμάτων. Ἐν γένει ἡ συμβολὴ τῆς ἀκοῆς εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντίληψεως τοῦ χρόνου εἶναι μεγάλη, ἐπειδὴ τὰ ἀκουστικά αἰσθήματα ἔχουν μικρὰν διάρκειαν, ὅταν δὲ εἶναι ἀλλεπάλληλα, διακρίνομεν τὴν διαδοχὴν αὐτῶν εὐκόλως.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ παρελθόντος μεγάλην βοήθειαν παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ μνήμη, εἰς δὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ μέλλοντος ἡ φαντασία. Διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς ἀναπλάσεως παλαιῶν ἐντυπώσεων ὑπὸ μορφήν παραστάσεων ἀναγόμεθα εἰς τὸ παρελθόν, διὰ δὲ τῆς φαντασίας, ἢ ὁποῖα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας προσχεδιάζει τὰ ἀναμενόμενα γεγονότα, ἀναγόμεθα εἰς τὸ μέλλον. Αἰσθήσεις ὅμως, μνήμη καὶ φαντασία προσφέρουν μόνον ὠρισμένα δεδομένα. Τὰ δεδομένα ταῦτα ἐπεξεργάζεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐμφύτου συνθετικῆς ἐνεργείας της, ἥτοι τὰ τακτοποιεῖ καὶ τὰ συσχετίζει: τὰ μὲν θεωρεῖ ἐξ ἴσου «παρόντα» πρὸς τὰ δὲ (τὸ ταυτόχρονον), ἄλλα πάλιν θεωρεῖ προγενέστερα τῶν παρόντων καὶ ἄλλα (τὰ ἀναμενόμενα) ἀναφέρει εἰς τὸ μέλλον. Οὕτω «ἐρμηνεύομεν» τὰ γεγονότα κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ χρόνου.

Ὅχι λοιπὸν αἴσθησιν, ἀλλ' ἀντίληψιν ἔχομεν τοῦ χρόνου. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου εἶναι προϊὼν πολυπλοκωτέρας ἐπεξεργασίας, διότι προϋποθέτει καὶ περισσοτέρας ψυχικὰς λειτουργίας καὶ ἰσχυρὰν συνθετικὴν ἱκανότητα (διανόησιν) ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο μερικοὶ ψυχολόγοι παραδέχονται ὅτι τὰ ζῷα ἔχουν μὲν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, στεροῦνται ὅμως ἀντίληψεως τοῦ χρόνου (ἴσως ἔχουν ἀντίληψιν τῆς διαρκείας, ἀλλ' ὄχι καὶ τῶν χρονικῶν σχέσεων).

5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ διασαφήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως.

Λέγοντες συνειδησιν ἐννοοῦμεν πρῶτον τὴν ἄμεσον καὶ ἐσωτερικὴν γνῶσιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὴν ὁποίαν ἔχει μόνον τὸ ὑποκείμενον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ψυχὴν συμβαίνουν αὐτὰ τὰ γεγονότα. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο λέγομεν π.χ. ὅτι ἔχομεν συνειδησιν τῆς δεῖνα ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παραστάσεως. Δεύτερον ἐννοοῦμεν διὰ τοῦ ὅρου τούτου ἀλληγορικῶς τὸ πλάσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τελοῦνται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν λέγομεν καὶ ἀντὶ τῆς συνειδήσεως : τὸ Ἐγώ. Μὲ τὸ νόημα τοῦτο εἶπομεν εἰς τὰ προηγούμενα ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διενεργοῦνται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν ὅμως συνειδησιν κυρίως καλοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐν ἐκάστη στιγμῇ ψυχικῶν μας ἐκδηλώσεων, ὅταν θεωρῶμεν τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχομεν ὅπ' ὄψιν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ὁ ἐν μέθῃ, λιποθυμία ἢ ὕπνῳ διατελὼν στερεῖται συνειδήσεως. Διότι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἢ ἀνασιέλλονται αἱ σπουδαιότεραι ψυχικαὶ λειτουργίαι ἢ αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις γίνονται ἀτάκτως καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς ἀλληλουχίας, οὕτω δὲ ὁ ψυχικὸς βίος παρουσιάζει χάσματα καὶ ἀρρυθμίαν. Τὰ οὐσιώδη γινώσματα, δι' ὧν χαρακτηρίζεται ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς συνειδήσεως, εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) Ἐν τῇ συνειδήσει περιλαμβάνονται τὰ παντὸς εἶδους ψυχικὰ γεγονότα, ἥτοι καὶ τὰ γνωστικά (αἰσθήματα, παραστάσεις, ἔννοιαι κτλ.) καὶ τὰ συναισθητικά (συγκινήσεις) καὶ τὰ βουλευτικά (ὀρμαί, ἐπιθυμίαι κτλ.), ὅχι δὲ μεμονωμένα, ἀλλ' ἐν ἀλληλουχίᾳ, ὅχι δηλ. ὡς στοιχεῖα ἐν παραθέσει, ἀλλ' ὡς συνθέσεις, ὁλότητες. 2) Ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια καὶ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων τούτων δίδουν εἰς τὴν συνειδησιν τὸν χαρακτηρὰ τῆς ἐνότητος· τὸ ἐνιαῖον τῆς συνειδήσεως ἐκφράζομεν ὀνομάζοντες αὐτὴν Ἐγώ. Τὸ ἄτομον αἰσθανόμενον, στοχαζόμενον, συγκινούμενον, ἐπιθυμοῦν ἔχει τὴν σαφῆ

συναίσθησιν, ὅτι εἰς ὅλας αὐτάς τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις εἶναι πάντοτε ἓν ὠρισμένον ψυχικῶς ἐνεργοῦν καὶ πάσχον ὑποκείμενον. 3) Τὰ ψυχικὰ γεγονότα εὐρίσκονται ἐν διαρκεῖ ροῇ καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκάστοτε ἐν τῷ κέντρῳ τῆς συνειδήσεως εὐρίσκόμενα ψυχικὰ γεγονότα, τῶν ὁποίων ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι ἐλάχιστα. Διότι τὰ ψυχικὰ γεγονότα διαρκῶς παραμερίζονται ὑπὸ νέων, ἅτινα καταλαμβάνουν τὴν θέσιν τῶν προηγουμένων, διὰ τὰ ὑποχωρήσουν πάλιν πρὸ ἄλλων κ.ο.κ. Ταυτοχρόνως λοιπὸν δὲν δύνανται νὰ κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα, διότι τὰ μὲν ἐκτοπίζουσιν τὰ δέ, οὕτω δὲ τὸ ἐν ἐκάστη στιγμῇ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, τοῦ ὁποίου ἔχομεν σαφεστάτην γνῶσιν, εἶναι λίαν περιωρισμένον. Τὴν ιδιότητα ταύτην τῆς συνειδήσεως ὀνομάζομεν στενότητα. Ὁ ἐργαζόμενος π.χ. εἷς τινα Τράπεζαν ὑπάλληλος ἔχει καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἀναλόγως τῆς ἐργασίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται, διάφορα ψυχικὰ γεγονότα εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων του (καθὼς καὶ τὰ συναφῆ ψυχικὰ γεγονότα, συγκινήσεις, βουλήματα κτλ.) δὲν παραμένει ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁ αὐτός· οἱ πελάται προσέρχονται ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ διὰ τῶν ὑποθέσεων των ἀναγκάζουσιν τὸν ὑπάλληλον νὰ ἀλλάσῃ διαρκῶς παραστάσεις, στοχασμούς, κινήσεις κτλ. Ἐκάστοτε λοιπὸν μόνον ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα κατέχουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεώς του· ὅταν πρόκληθοῦν νέα, τὰ παλαιὰ ἐκτοπίζονται καὶ βαθμιαίως λησμονοῦνται· ἐν ἀρχῇ γίνονται ἀσαφῆ καὶ ἀμυδρά καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀμαυροῦνται τελείως, καλύπτονται ὑπὸ τῆς λήθης.

Τὴν συνείδησιν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν γραφικῶς μὲ κύκλον. Τὸν κύκλον τοῦτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέχονται ὅλα τὰ ἐν τῇ συνειδήσει ὑπάρχοντα ψυχικὰ γεγονότα, ὀνομάζομεν (ἀλληγορικῶς ἐκ τῆς ὁράσεως) ὀπτικὸν πεδίου τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὡς περιοχὴν στενωτάτην, εὐρίσκονται τὰ ἐν δεδομένη στιγμῇ κατέχοντα τὴν συνείδησιν ψυχικὰ γεγονότα. Ὀνομάζεται δὲ (κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ σημεῖον προσηλώσεως τοῦ βλέμματος) ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως. Σαφεστάτην γνῶσιν ἔχομεν μόνον τῶν γεγονότων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εὐρί-

σκονται εἰς τὸ κέντρον. Ὅσον ἀπομακρυνόμεθα ὁμως ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὴν περιφέρειαν, τόσον τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὰς θέσεις αὐτάς, εἶναι ἀσαφέστερα. Ὅσα κεῖνται εἰς τὴν περιφέρειαν, εἶναι ἀμυδρότερα καὶ μετὰ δυσκολίας ἀναπλάσσονται, ἥτοι μετὰ κόπου δύνανται νὰ μετακινήθωσιν πρὸς τὸ κέντρον. Συχνὰ δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνουσι συνειδητὰ (ἔχουν καλυφθῇ τελείως ὑπὸ τῆς λήθης) καὶ μόνον εἰς ἀνωμάλους ψυχικὰς καταστάσεις (ἐν ὄνειρῳ ἢ ἐν ὑπνώσει κτλ.) διέρχονται τὸ λεγόμενον «κατώφλιον τῆς συνειδήσεως». Τὴν περιοχὴν τῶν γεγονότων τούτων ὀνομάζομεν ὑποσυνειδήτονον. Πέραν τοῦ ὑποσυνειδήτου ἐκτείνεται τὸ λεγόμενον ἀσυνειδήτονον. Εἶναι ἡ χώρα τῶν ἐμφύτων συναισθηματικῶν διαθέσεων καὶ τῶν ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηρεάζουν βαθύτατα τὸν ψυχικόν μας βίον, ἀλλὰ δὲν γίνονται συνειδητά. Περὶ τῶν ψυχικῶν τούτων στοιχείων θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θὰ ἐξετάσωμεν τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως. Ἡ σύγχρονος Ψυχολογία ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀσυνειδήτου ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτήρος ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ἅμα καὶ σωματικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη.

6. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

Ἡ προσοχή⁽¹⁾ δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα καὶ αὐτοτελὴς ψυχικὴ ἰδιότης, ἀλλὰ μορφή τῆς βουλήσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ψυχοφυσικῆς ἡμῶν ἐνεργείας διευθύνεται (εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε αὐθορμήτως) πρὸς ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα: αἰσθήματα, παραστάσεις, σκέψεις κτλ. Τὰ γεγονότα ταῦτα διὰ τῆς προσοχῆς ἐξάιρονται, διατηροῦνται δηλ. εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, παραμερίζο-

1. Ἡ προσοχή ὡς ψυχικὴ ἐκδήλωσις ἀνήκει κυρίως εἰς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα καὶ ἐπομένως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ γνῶσις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς προσοχῆς, διὰ τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅπου ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν γνωστικῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς.

μένων όλων τῶν ἄλλων καὶ οὕτω γίνονται μετὰ μεγαλυτέρας ἐντάσεως καὶ σαφηνείας συνειδητά. Ὡστε: «προσέχω», καθ' ἣν ὥραν εἰς κυνήγιον καιροφυλακτῶ ἀναμένων τὸ θήραμα, σημαίνει ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως διευθύνω τὴν ψυχοφυσικὴν μου ἐνέργειαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος αὐτῆς πρὸς τὰς ὀπτικὰς καὶ ἀκουστικὰς ἐντυπώσεις μου, τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν θηρευτικὴν μου ἀσχολίαν, παραμερίζων ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ σημείου τῆς συνειδήσεώς μου ὅλας τὰς ἄλλας ἐντυπώσεις, παραστάσεις κτλ., αἱ ὁποῖαι ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν προκαλοῦνται ἐντὸς αὐτῆς παραλλήλως πρὸς ἐκείνας. Διὰ τῆς προσπαθείας ταύτης αἱ ἐντυπώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατευθύνω τὴν προσοχήν μου, γίνονται σαφέστερον καὶ ἐντονώτερον συνειδητά παρ' ὅσον θὰ ἐγίνοντο ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς ἰσχύος τῶν ἀντιστοίχων ἐρεθισμῶν· οὕτω π. χ. βλέπω καὶ τὴν παραμικρὰν σκιάν, ἀκούω καὶ ἀσθενεστάτους θορύβους κ.ο.κ.

Ἡ προσοχή εἶναι ἄλλοτε ἐκουσία (ἐνεργητική), ὅταν ἡ προσπάθεια, ἐκ τῆς ὁποίας συνίσταται, γίνεται ἐκ προαιρέσεως· καὶ ἄλλοτε ἀκουσία (') (ἢ παθητική), ὅταν εἶναι αὐθόρμητος. Τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα δεικνύει περίπτωσιν προσοχῆς ἐκουσίας. Ἀκουσία εἶναι π. χ. ἡ προσοχή μας, καθ' ὃν χρόνον ἀκούομεν ὁμιλοῦντα φίλον μας καὶ προσέχομεν εἰς τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον χειρονομεῖ. Ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἡ προσοχή λέγεται κατ' αἰσθησιν μὲν, ἐὰν κατευθύνεται εἰς ἐντυπώσεις (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων), πνευματικὴ δέ, ὅταν ἀντικείμενόν της εἶναι παραστάσεις (ἐξ ἀναμνήσεως ἢ φαντασίας) καὶ διανοήματα, π.χ. ὅταν προσέχωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων κατὰ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ θεωρήματος ἢ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν καὶ ἐρμηνείαν ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Τέσσαρες εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς

1. Δὲν ἀντιφάσκομεν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ προσοχή, μολονότι φαινόμενον βουλητικόν, εἶναι ἐνίοτε ἀκουσία, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκτεῖον κεφάλαιον, καὶ αἱ ὁρμαί, ἃν καὶ τάσεις ἀκούσiai, εἶναι βουλητικαὶ ἐκδηλώσεις.

προσοχής : ἡ ἑκτασις, ἡ ἑντασις, ἡ διάρκεια καὶ ἡ κίνησις. Ἡ ἑκτασις τῆς προσοχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐν δεδομένη στιγμή. Εὐρυτέραν χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἣτις ἐκτείνεται εἰς πολλά, στενωτέραν δὲ τὴν συγκεντρουμένην ἐπὶ ὀλίγων. Πειραματικῶς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐνήλικος ἄνθρωπος δύναται ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ ἀναγνωρίσῃ περὶ τὰ 6 ἀσύνδετα ἀντικείμενα (γράμματα ἀλφαβήτου, σχήματα ἀπλᾶ, ἀριθμούς), ἐνῶ παιδίον ἐξ ἑως ἐπτὰ ἐτῶν 2—3, καὶ δώδεκα ἐτῶν 3—4. *Ὅταν ὅμως τὰ προβαλλόμενα στοιχεῖα εἶναι συνηθωμένα εἰς ἐνότητος νοήματος, ἡ προσοχὴ δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐπὶ ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρου πλήθους αὐτῶν. Οὕτω π. χ., ὅταν ἀκούωμεν ὀρχήστραν ἐκ πολλῶν ὀργάνων, προσέχομεν ἐπὶ μεγάλου πλήθους ἀκουστικῶν στοιχείων, ἰδίᾳ ἐὰν εἴμεθα ἀρκούντως ἐξηγημένοι. Τὰ ὅρια τῆς ἐκτάσεως τῆς προσοχῆς διαγράφονται ὑπὸ τῆς ιδιότητος τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν **στενότητα** αὐτῆς. Ἐξαρτᾶται δὲ ἡ ἑκτασις ὄχι μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πείρας (τῆς ἀσκήσεως).

Ἐντασιν τῆς προσοχῆς ὀνομάζομεν τὴν δύναμιν, μὲ τὴν ὁποίαν συγκεντροῦται ἐπὶ ὠρισμένων στοιχείων. Ἐντονωτέραν χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἣτις κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς μὲ μεγαλυτέραν δύναμιν· ἀτονωτέραν τὴν ἀντίθετον. Διὰ πειραμάτων ἐξηκριβώθη ὅτι, ὅσον ἰσχυρότερον συγκεντροῦται ἡ προσοχή, τόσοον περισσότερον περιορίζεται ἡ ἑκτασις αὐτῆς καὶ ἀντιστρόφως.

Ἡ περὶ τὴν συκέντρωσιν ἀδυναμία μερικῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ ὅρια καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν παθολογικῆς περιπτώσεως (τῆς λεγομένης *ὑποπροσεξίας*). Ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου ἐπηρεάζεται βαθέως ἡ ὁμαλότης καὶ ἡ εὐρυθμία τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Κατὰ τὴν διάρκεια διακρίνομεν τὴν προσοχὴν εἰς σταθεράν καὶ ἀσταθῆ. Σταθεράν ὀνομάζομεν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρότερον χρόνον δύναται νὰ συγκεντρωθῇ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της, ἀσταθῆ δὲ τὴν ἀντίθετον.

Τέλος κατὰ τὴν κίνησιν, ἡ ὁποία τὴν χαρακτηρίζει, ἡ προσοχή εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εὐστροφος καὶ εὐκίνη-

τος, αναλόγως τῆς ταχύτητος, μὲ τὴν ὁποίαν φέρεται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐξαιρετικῶς ἰδιοφυῆ ἄτομα ἔχουν μεγάλην εὐστροφίαν προσοχῆς· λέγεται περὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ὅτι ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ ταυτοχρόνως εἰς πολλοὺς γραμματεῖς διαφόρου περιεχομένου ἐπιστολάς.

Αἱ ἰδιότητες τῆς προσοχῆς καθορίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σταθερότητος τῆς βουλήσεως, ἐφ' ὅσον, ὡς ἐλέγομεν, ἡ προσοχή εἶναι βουλευτική ἐκδήλωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐκάστοτε καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσιολογικοῦ μας μηχανισμοῦ, τοῦ νευρικοῦ δηλ. συστήματος. Ἀσθενεῖς καὶ ἀσταθεῖς τὴν βούλησιν ἀνθρωποὶ ἔχουν συνήθως προσοχὴν στενὴν, ἄτονον, ἀσταθὴ καὶ δυσκίνητον. Ἀλλ' ἡ προσοχή ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς μας καταστάσεως: δυσμενῶς ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς ἡ κόπωσις, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ αἱ παντοῖαι νευρικαὶ ἀσθένειαι. Δι' αὐτῶν μειοῦται τρόπον τινὰ ἡ ψυχοφυσιολογικὴ μας ἐνέργεια καὶ διὰ τοῦτο, ὅσονδῆποτε καὶ ἐὰν ἐπιμένῃ ἡ βούλησις, δὲν δύναται ἡ προσοχή μας νὰ συγκεντρωθῇ σταθερῶς ἐπὶ ὠρισμένων ἀντικειμένων ἢ νὰ κινηθῇ ταχέως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο.

Ὅροι τῆς προσοχῆς. Ὁ κυριώτερος ὅρος τῆς ἐκουσίας προσοχῆς εἶναι ἡ ἀπόφασις νὰ προσηλωθῶμεν ἐπὶ ὠρισμένου ἀντικειμένου. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην λαμβάνομεν, ὅταν τὸ ἀντικείμενον προκαλῇ ὅπωςδῆποτε τὸ ἐνδιαφέρον μας, διότι ἀποκρίνεται εἰς ὠρισμένας ἀνάγκας μας. Ἡ ἀνάγκη ἐδῶ πρέπει νὰ νοηθῇ γενικῶς (καὶ ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς περιεργείας π.χ. εἶναι ἀνάγκη). Ἐπὶ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἀναμένομεν τὴν ἱκανοποίησιν μιᾶς ἀνάγκης, δυσκολώτατα προσηλοῦται ἡ προσοχή μας· ὅταν δὲ διὰ μίαν στιγμὴν στραφῇ ἐπ' αὐτῶν, ταχέως ἀποσύρεται, διὰ νὰ κατευθυνθῇ πρὸς ἄλλα.

Τῆς ἀκουσίας προσοχῆς κυριώτερος ὅρος εἶναι τὸ ἀξιόλογον τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀποκτοῦν ἀξίαν ἢ ὄχι ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδιαιτέρων μας ἀσχολιῶν καὶ ἀναλόγως τῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ὕλικῆς καὶ πνευμα-

τικής μας ζωής, της ατομικής ἅμα καὶ κοινωνικῆς, ὁ ὅρος οὗτος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικός. Δὲν προκαλοῦν πάντοτε ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὴν προσοχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα. Πρὸ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος π. χ. ἄλλος μένει ἐπὶ ὥραν προσεκτικός, ἄλλος δὲ ἀντιπασέρχεται, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.

Συνήθως τὴν ἀκουσίαν προσοχὴν προκαλοῦν οἱ ἐξῆς παράγοντες : 1) Ἡ ἰσχύς τῶν ἐντυπώσεων· ἐνῷ ἀναγινώσκουμεν, ἰσχυρὸς κρότος εἶναι ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς αἰτίας του. 2) Τὸ αἰφνίδιον μιᾶς αἰσθητῆς μεταβολῆς· ἡ ἀπροσδόκητος ὅψις ἐνὸς τελείως ἀνακαινισθέντος οἰκοδομήματος προκαλεῖ καθ' ὁδὸν αὐτομάτως τὴν προσοχὴν μας : ὁ μυλωθρὸς ἐξυπνᾷ, ὅταν παύσῃ ἡ κίνησις τοῦ μύλου. 3) Ἡ μεγάλη ἀντίθεσις· ὅταν παρατηρήσωμεν νᾶνον βαδίζοντα παραπλεύρως ὑψηλοσώμου ἀνδρός, προσέχόμεν αὐθορμήτως καὶ τοὺς δύο. Οἱ παράγοντες ὅμως οὗτοι προκαλοῦν τὴν προσοχὴν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω : μὲ τὸ ἀξιόλογον δηλ. τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἰσχυρὸς κατ' αἴσθησιν ἐρεθισμὸς πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος δὲν ἐπισπᾷ πλέον τὴν προσοχὴν μας. Ἀντιθέτως ἀσθενέστερος ἐρεθισμὸς (π. χ. μόλις ἀκουόμενος ψίθυρος) μᾶς ἀναγκάζει νὰ προσέξωμεν, ὅταν ἐκ φόβου ἢ ἄλλης αἰτίας ἀποδίδωμεν καὶ εἰς τὰ παραμικρά γεγονότα σημασίαν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον προσέχομεν εἰς τὰς ἀποτόμους μεταβολάς, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις· αἱ ἐντυπώσεις εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις εἶναι ἀξιόλογοι καὶ διὰ τοῦτο προσηλοῦνται ἐπ' αὐτῶν ἡ προσοχὴ μας. Ὅταν ὅμως παύσουν νὰ ἔχουν δι' ἡμᾶς σημασίαν, ἀντιπαρερχόμεθα χωρὶς κἄν ν' ἀντιληφθῶμεν τὰ γεγονότα ταῦτα.

Οἱ ὅροι, τοὺς ὁποῖους ἕως τώρα ὠνομάσαμεν, εἶναι ψυχολογικοί. Φυσιολογικῶς ἐπιδρoῦν ἐπὶ τῆς προσοχῆς εὐνοϊκῶς μὲν ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν δυνάμεών του, δυσμενῶς δὲ ἡ ἀσθένεια, ὁ κάματος καὶ ἡ ἐξάντλησις.

Σημασία τῆς προσοχῆς. Ἡ σημασία τῆς προσοχῆς διὰ τὸν ὅλον ψυχικόν μας βίον γίνεται φανερά ἐκ τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει. Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἐξῆς : 1) Αἰσθήματα ἀσθενῆ

ένισχύονται διὰ τῆς προσοχῆς· ἀσθενέστατος κρότος ὥρολογίου γίνεται σαφῶς ἀντιληπτός, ὅταν προσέξωμεν ἐπ' αὐτοῦ. 2) Ἡ προσοχή ἐπιταχύνει τὴν πορείαν τῶν αἰσθημάτων, ἀνοίγει τρόπον τινὰ δρόμον εἰς τὰ ἐρεθίσματα καὶ οὕτω ἡ ἐντύπωσις φθάνει τὸ ταχύτερον εἰς τὴν συνειδήσιν· ἐὰν ταυτοχρόνως ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μας δύο ἐρεθισμοί, π.χ. εἰς ὁπτικὸς καὶ εἰς ἀκουστικός, πρώτη θὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν συνειδήσιν ἡ ἐντύπωσις ἡ ἀντίστοιχος ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν προσηλώσει τὴν προσοχήν μας. 3) Διὰ τῆς προσοχῆς γίνονται στερεώτεροι οἱ συνειρμοὶ καὶ διευκολύνεται ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. 4) Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς προσοχῆς εἶναι ὅτι δι' αὐτῆς ὠρισμένα ψυχικὰ στοιχεῖα γίνονται μετὰ μεγάλης σαφηνείας συνειδητά, ἐπὶ ζημίᾳ βεβαίως ὄλων τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια παραμερίζονται ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἐντυπώσεις τινὲς ἢ παραστάσεις προτιμῶνται, ἐνῶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἀντικειμενικῶς θεωρούμεναι θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἐξ ἴσου σαφεῖς καὶ ἰσχυραί, μένουν ἀπαράτηρητοι. Τὸ διὰ τῆς προσοχῆς συλλαμβανόμενον, ἐπειδὴ κατέχει τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἐμφανίζεται ὡς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα, μετὰ τῶν ὁποίων ἀντικειμενικῶς συνυπάρχει, ἀλλὰ τὰ ὅποια, ἐπειδὴ δὲν γίνονται ἀντικείμενον προσοχῆς, μένουν ἀπαράτηρητα. Τοιοῦτοτρόπως διευκολύνεται διὰ τῆς προσοχῆς μία ψυχικὴ λειτουργία σπουδαιότατή διὰ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν, ἡ λεγομένη ἀφαίρεσις. Διὰ τὴν σημασίαν καὶ τὰ προϊόντα τῆς λειτουργίας ταύτης θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν πόσον ἡ προσοχή διευκολύνει τὴν κατανόησιν. Κατανοοῦμεν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον ἐν ἀντικείμενον, ὅταν διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μαζὶ τοῦ. Διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς μας διανοίγομεν τρόπον τινὰ δρόμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὰς συναφεῖς παραστάσεις, διὰ νὰ ἀναπλασθοῦν καὶ νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτό. Διὰ τοῦτο καταλέγεται ἡ προσοχή μετὰξὺ τῶν σπουδαιότερων ψυχικῶν ἐκδηλώσεων.

Καί ἐκ τῶν ὄρων τῆς προσοχῆς συμπεραίνομεν τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, ἡ ὁποία διέπει τὰς ψυχικὰς μας λειτουργίας. Ἡ δύναμις τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι περιορισμένη· δὲν δύναται νὰ ἀντιδράσῃ ἐπιτυχῶς ἀπέναντι ὅλων τῶν ἐρεθισμῶν καὶ τοιούτοιτρόπως νὰ κυριαρχήσῃ αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ κάμῃ ἐπιλογὴν· καὶ ὁντως ἐκλέγει μετὰξὺ αὐτῶν πάντοτε ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐνέχουν τὴν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ζωὴν του. Διὰ τοῦτο ἡ διὰ τῆς προσοχῆς τελουμένη ἐπιλογὴ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ διαφέρογτός μας καὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ἀντικείμενα ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφόρους ἀνάγκας μας.

7. Η ΔΙΑΝΟΗΣΙΣ

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίληψιν καθόλου καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν αἰσθήσεων, τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας ἡ ψυχὴ κέκτηται φύσει καὶ μίαν ἄλλην ἱκανότητα, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν *συνθετικὴν ἐνέργειαν*. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι (μνήμη, φαντασία) τὴν συνθετικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὀνομάζομεν *διανόησιν*. Τώρα θὰ τὴν ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν σημασίαν της.

Ἡ γνῶσις τῶν σχέσεων. Ὅταν παρατηρῶμεν δύο γραμμάς, δύο σχήματα ἢ ἄλλου εἶδους πράγματα, ἀνακαλύπτομεν ὅτι εἶναι ἴσα ἢ ἄνισα, ὅμοια ἢ διάφορα. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην λέγομεν ὅτι διαπιστώνομεν μίαν σχέσιν. Ἡ πρότασις : τὸ Α εἶναι μεγαλύτερον τοῦ Β, ἐκφράζει μίαν σχέσιν. Διὰ τῶν λέξεων : εἶναι ἴσον ἢ μεγαλύτερον, εὐρίσκεται ἄνω ἢ δεξιὰ κτλ., ἐκφράζομεν ὠρισμένον περιεχόμενον. Ἐννοοῦμεν δι' αὐτῶν ὅχι ἀπλῶς τὸ ἄθροισμα δύο ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβανόμεθα, ἀλλὰ τὴν μετὰξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην σχέσηιν. Πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἅμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν δύο πραγμάτων, χωρὶς ταυτοχρόνως καὶ ἀναγκαίως νὰ συλλαμβάνωμεν καὶ τὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μετὰξὺ αὐτῶν. Παρατηροῦμεν π.χ. ἐνίστε μετὰ προσοχῆς δύο ἢ περισσότερα σχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι

ἴσα μεταξύ των, χωρίς νά ἀνιληφθῶμεν αὐτήν τήν ἰσότητα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως περιέχει κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀντίληψιν τῶν δύο ὄρων της καί ἐπομένως δέν δύναται νά ταυτισθῇ μέ αὐτήν. Οὔτε τά αἰσθήματα καθ' ἑαυτά, οὔτε αἱ παραστάσεις, ὅπωςδήποτε καί ἂν συνδέσωμεν αὐτάς μετ' ἀλλήλων συνειρμικῶς, εἶναι ἱκαναί νά μᾶς παράσχουν τήν γνῶσιν μιᾶς σχέσεως. Ὡστε ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως εἶναι ψυχικόν γεγονός στοιχειῶδες καί αὐτοτελές, τὸ ὁποῖον δέν δύναται νά ἐρμηνεύθῃ οὔτε διὰ τοῦ αἰσθάνεσθαι οὔτε διὰ τοῦ παριστάναι. Τά ψυχικά γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἶδους κατατάσσομεν εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν καί τὸ σύνολον αὐτῶν ὀνομάζομεν : διανόησιν.

Διανόησις καί προσοχή. Τήν γνῶσιν τῶν σχέσεων προετοιμάζει καί διευκολύνει ἡ προσοχή. Καί ἀντιστρόφως ἡ ἀνακάλυψις σχέσεων κατευθύνει καί σταθεροποιεῖ τήν προσοχήν. Ἀμοφετέρων ἔργον εἶναι κυρίως ἡ ἀφαίρεσις.

Προσηλοῦντες τήν προσοχήν μας ἐπὶ τινων μόνον στοιχείων μιᾶς συνθέτου ἐντυπώσεως, ἐξαίρομεν αὐτά τὰ στοιχεῖα, τὰ κάμομεν ἐντονώτερον καί σαφέστερον συνειδητά (**θετική ἀφαίρεσις**), παραλλήλως δέ παραμερίζομεν τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως καί πρὸς στιγμὴν τὰ «ἀγνοοῦμεν» (**ἀρνητική ἀφαίρεσις**). Ἀπομονοῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ στοιχεῖα διαφόρων ἐντυπώσεων ἢ παραστάσεων, συλλαμβάνομεν διὰ τῆς διανοήσεως ταχύτερον καί ἐναργέστερον τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξύ των. Συμβαίνει ὅμως καί τὸ ἀντίστροφον: συλλαμβάνοντες διὰ τῆς διανοήσεως μίαν σχέσιν, διευθύνομεν τήν προσοχήν μας πρὸς τὰ στοιχεῖα τῶν ἐντυπώσεων καί τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τοὺς ὄρους τῆς σχέσεως ταύτης καί οὕτω τὰ ἀπομονοῦμεν μέσα εἰς τήν συνειδησίμ μας, ἀπομακρύνοντες τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι προβάλλομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐνὸς ἀνθρώπου πίνακα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πλῆθος τετραγωνιδίων διαφόρων χρωμάτων· τὰ τετραγωνίδια ταῦτα εἶναι ἀτάκτως τοποθετημένα καί μόνον τὰ πράσινα ἔχουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαταχθῇ, ὥστε τὸ σύνολον αὐτῶν νά ἀποτελῇ κανονικὸν κύκλον. Ἐν ἀρχῇ ὁ βλέπων ἔχει τήν ἐντύπωσιν μωσαϊκοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἀταξία καὶ σύγχυσις χρωμάτων. Μετὰ μικρὸν ὅμως συλλαμβάνει τὰς σχέσεις τῶν πράσινων τετραγωνιδίων. Τότε ἀπομονώνει αὐτά διὰ τῆς προσοχῆς καί ἐξακολουθεῖ τοῦ λοιποῦ νά βλέπῃ μόνον αὐτά, ἥτοι τὸν κανονικὸν πράσινον κύκλον, ὥς νά μὴ ὑπάρχουν καί τὰ ἄλλα ἔγχρωμα τετραγωνίδια ἐπὶ τοῦ πίνακος. Εἰς τήν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀφαίρεσις ἐγένετο τότε μόνον, ὅταν ἡ διανόησις διὰ τῆς συλλήψεως μιᾶς σχέσεως διηύθυνε τήν προσοχήν νά ἀπομονώσῃ εἰς τὸ κέντρον

τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ ἐξάρη τοὺς ὅρους αὐτῆς (δηλ. τὰ πράσινα τετραγωνίδια), ἀμαυροῦσα ἢ ἐξαφανίζουσα τρόπον τινὰ τὰ ἄλλα τετραγωνίδια, τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν σχέσιν εὐρίσκονται πρὸς τὰ πρῶτα.

Ὡστε προσοχὴ καὶ διανόσεις βοηθοῦνται ἀμοιβαίως : ἡ πρώτη προετοιμάζει τὴν δευτέραν καὶ ἡ δευτέρα διευθύνει τὴν πρώτην. Διὰ τῆς συνεργασίας δὲ τῶν δύο ἡ ἀφαίρεσις (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ) δὲν τελεῖται πλέον εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων τῆς πραγματικότητος. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν πῶς διὰ τῆς διανοήσεως τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παραστάσεων ἀποκτᾷ τάξιν καὶ περιορισμὸν καὶ οὕτω σχηματίζεται ὁ «κόσμος» τῆς συνειδήσεως. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐθίγη καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀντίληψως.

Ἡ ἀντίληψις τῆς μορφῆς. Ἡ διανόσεις εἶναι ψυχικὴ λειτουργία στενῶς συνεργαζομένη πάντοτε μετὰ τὰς ἄλλας. Εἶναι τόσο συνυφασμένα μετ' ἀλλήλων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ὥστε μόνον διὰ λόγους μεθοδικοὺς ἀπομονοῦμεν π. χ. τὴν αἴσθησιν καὶ μελετῶμεν αὐτὴν χωριστά, ὥς νὰ εἶναι ἰσχυρὸν δυνατόν νὰ λειτουργῇ ἡ αἴσθησις αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ συνειδήσει ἔστω καὶ διὰ μίαν στιγμὴν μόνον αἴσθημα ἀπλοῦν, διότι πάντοτε γεννᾶται πλῆθος αἰσθημάτων· καθὼς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν, χωρὶς ἀμέσως νὰ ἀναπλάσωμεν μίαν σχετικὴν παράστασιν, οὕτως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς ταυτοχρόνως νὰ λειτουργῇ καὶ ἡ διανόσις ὡς σύλληψις σχέσεων.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀποδεικνύεται μετὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς μορφῆς. Ὅταν π. χ. παρατηρῶμεν τέσσαρα σημεῖα κατὰ τὴν ἐξῆς διάταξιν . . . , δυνάμεθα νὰ τὰ ἴδωμεν ἄλλοτε ὡς σταυρὸν καὶ ἄλλοτε ὡς τετράγωνον. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι τὰ αὐτά : τέσσαρες στιγμαί. Ἐν τούτοις ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων δύο διαφόρους μορφάς. Ἄλλοτε πάλιν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αὐτὴν μορφήν διὰ διαφόρων αἰσθημάτων, Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ μουσικὴ κλίμαξ ἀποτελεῖ μίαν μορφήν. Ἐχομεν ἀντίληψιν τῆς αὐτῆς μορφῆς, ὅταν ἀκούωμεν τὴν μουσικὴν κλίμακα ἄλλοτε εἰς ὑψηλότερον τόνον καὶ ἄλλοτε εἰς χαμηλότερον, μολοντί τὰ ἀκουστικά μας

αίσθήματα χωριστά λαμβανόμενα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ μίαν οἰανδήποτε μελωδίαν. Δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν τὴν μελωδίαν εἰς ἄλλον τόνον, ἀκόμη καὶ νὰ μεταβάλωμεν (μέχρις ἐνὸς ὁρίου βεβαίως) τὴν χρονικὴν ἀξίαν τῶν διαφόρων ἤχων, ὅποτε πλεόν ἔχομεν ἀκουστικὰ αἰσθήματα τελείως διάφορα τῶν ἀρχικῶν, ἀντιλαμβανόμεθα ἐν τούτοις τὴν αὐτὴν μουσικὴν μορφήν, ἀκούομεν δηλ. τὴν αὐτὴν μελωδίαν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι μετὰ τῶν αἰσθήσεων λειτουργεῖ ταυτοχρόνως καὶ αὐθορμήτως (ἄνευ δηλ. ἰδικῆς μας προσπάθειας) ἡ διανόησις, ἡ ὁποία συλλαμβάνουσα σχέσεις διαρθρώνει ἐσωτερικῶς τὴν ἐντύπωσιν εἰς ἐνότητα μορφῆς. Ὅταν διὰ τῆς διανοήσεως συλλαμβάνεται διάφορος σχῆσις, τὰ αὐτὰ αἰσθήματα συγκροτοῦνται εἰς ἐνότητα ἄλλης μορφῆς. Ἐὰν πάλιν μεταβληθοῦν τὰ αἰσθήματα, ἀλλ' ἐξακολουθῶμεν νὰ συλλαμβάνωμεν τὴν αὐτὴν σχέσιν, ἡ νέα ἐντύπωσις συγκροτεῖται εἰς ἐνότητα τῆς αὐτῆς μορφῆς. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἀποδεικνύουν πόσον κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἡ ψυχὴ διὰ τῆς διανοήσεως ἐπεξεργάζεται αὐτομάτως τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Τὸ αὐτὸ ἐτονίσαμεν καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐξητάσαμεν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως καθόλου καὶ εἰδικῶς τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις. Ὡς προχωρήσωμεν τώρα εἰς τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἶναι μεγίστη ἡ σπουδαιότης τῆς διανοήσεως, ὡς λειτουργίας διὰ τῆς ὁποίας συλλαμβάνεται ὅχι μία ἀλλὰ πλῆθος ὁλόκληρον σχέσεων.

Ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπιδεικνύει τις εἰς ἡμᾶς τὴν λειτουργίαν ἐνὸς μηχανήματος, λέγων ὅτι ὀνομάζεται φωνογράφος. Ἐκ τῆς ἐπισταμένης παρατηρήσεως ἀποκομίζομεν τὴν γνῶσιν, ἡ ὁποία δύναται εἰς ἐρώτησιν ἐνὸς τρίτου νὰ διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς: Ὁ φωνογράφος εἶναι μηχανήμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ μιᾶς πλακὸς ἀποτυπωθεῖσα φωνὴ ἐνὸς ἀνθρώπου ἀναπαράγεται τόσον καλῶς, ὥστε ἔχει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀκούει τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον ὁμιλοῦντα ἢ ᾄδοντα. Πῶς ἀπεκτήσαμεν τὴν γνῶσιν ταύτην; Ἐν πρώτοις συνηρμολογήσαμεν τὰ διάφορα ὀπτικά, ἀπτικά καὶ ἀκουστικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐσχηματί-

σθησαν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας κατὰ τὴν παρατήρησιν, εἰς ἐνιαίας εἰκόνας δύο «ἀντικειμένων»: ἐνὸς ἐν χώρῳ (τὸ πρᾶγμα φωνογράφος) καὶ ἐνὸς ἐν χρόνῳ (ἡ πορεία τῆς λειτουργίας του). Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀπεκτήσαμεν μόνον ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων τούτων, ὅχι καὶ γνῶσιν. (Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἔχει καὶ εἰς ἡλίθιος, ὁ ὁποῖος περιεργάζεται τὸν φωνογράφον· γνωρίζει ὅμως τί εἶναι καὶ πῶς λειτουργεῖ τὸ μηχανήμα τοῦτο;) Διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν γνῶσιν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὰς μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστα στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων μας ὑφισταμένους σχέσεις ἐξαρτήσεως καὶ οὕτω νὰ σχηματίσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου πλήρη νοήματος. Καὶ τοῦτο πράγματι κατορθοῦται, ὅταν ἀναλύσωμεν τὰς ἐντυπώσεις μας εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα των, συλλάβωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσας σχέσεις καὶ ἀνασυνδέσωμεν ἔπειτα εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα μόνον τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὰς ἐξακριβωθείσας σχέσεις ὡς ὅροι αὐτῶν, παραλείποντες πάντα τὰ λοιπὰ ὡς μὴ ἔχοντα οὐσιώδη σχέσιν πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ μηχανήματος. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν εἰκόνα, θὰ εἶναι κατὰ ζεύγη ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τὰ ἑξῆς: ἡ κίνησις τῆς βελόνης καὶ αἱ παλμικαὶ δονήσεις τῆς ἡχητικῆς μεμβράνης, τὰ ἔχνη ἐπὶ τῆς πλακὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν περιφερομένη βελόνη, ἡ περιστροφή τῆς πλακὸς καὶ τὸ ὑποκάτω ἐλατήριον, ἡ συστροφή τοῦ ἐλατηρίου καὶ ἡ κίνησις τῆς χειρός, ἡ ὁποία θέτει εἰς λειτουργίαν τὸ μηχανήμα. Πάντα τὰ λοιπὰ θὰ παραλειφθοῦν.

Βεβαίως ἡ γνῶσις αὕτη προϋποθέτει μνήμην καὶ φαντασίαν. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν συγγενεῖς παραστάσεις (παραστάσεις ἄλλων μηχανημάτων) καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζωμεν διὰ τοῦ ὕλικου τῶν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεων ἄλλας παραστάσεις ἐκ φαντασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εὐκόλως τὸ νέον καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὸ ὀρθῶς. (Τοῦτο ἀκριβῶς ὀνομάζομεν: ἀφομοίωσιν). Προϋποθέτει ἐπίσης προσοχήν, συγκέντρωσιν πότε ἐπὶ τούτων καὶ πότε ἐπὶ ἐκείνων τῶν στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν, ὥστε διαδοχικῶς νὰ γίνουσι ὅλα σαφῶς καὶ ἐντόνως συνειδητά. Κυρίως ὅμως ἡ γνῶ-

σις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς διανοήσεως. Ἡ διανόησις ἀναλύει τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων καὶ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν στοιχείων των ἀνασυγκροτεῖ αὐτάς. Διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω ἐνέργειαν συνδυητικήν. Ἡ σύνθεσις βεβαίως προϋποθέτει προηγουμένως τὴν ἀνάλυσιν, τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων, συντελεῖται δὲ διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως ἢ τῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ αὐτῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔργον τῆς διανοήσεως εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ ὁλοκλήρωσιν του : ἡ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων ἀνασύνδεσις μιᾶς ἀναλυθείσης ὁλότητος. Καὶ ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ προχωροῦμεν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν γνῶσιν, λέγομεν ὅτι γνῶσιν ἀποκτῶμεν ὅχι διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι, ἣτις φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κρίσις. Ἡ σύλληψις μιᾶς σχέσεως γίνεται ἐνίοτε τόσον αὐτομάτως, ὥστε ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπεβλήθη εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν, ὅτι ἐδέχθημεν αὐτὴν παθητικῶς. Οὕτω π.χ. γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ διαφορὰ ἐνὸς τεμαχίου χάρτου χρώματος ἐρυθροῦ ἀπὸ ἐνὸς ἄλλου παρακειμένου πρασίνου. Ἀλλοτε ὅμως ἡ ἀνακάλυψις μιᾶς σχέσεως, λ.χ. τῆς ὁμοιότητος, ἀπαιτεῖ σαφῶς μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν, τὴν σύγκρισιν. Ὅταν θέσῃ τις ἐνώπιόν μας πλῆθος ὑφασμάτων διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνεύρωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς δεδομένον ὑφασμα ὠρισμένης ἀποχρώσεως τοῦ ἐρυθροῦ, τότε παραβάλλομεν μετὰ προσοχῆς ἕν ἑκαστον μὲ τὴν σειρὰν πρὸς τὸ δεδομένον ὑφασμα καὶ μετὰ μικρόν, ὅταν διὰ τῆς συγκρίσεως ἀνεύρωμεν τὸ ὅμοιον, δεικνύοντες τὸ εὐρεθὲν ἀποφαινόμεθα : τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἔχομεν ὅχι παθητικὴν αὐτόματον σύλληψιν σχέσεως, καθὼς εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ἀλλὰ ἐνεργητικὴν συσχέτισιν, πραγματικὴν ἀνακάλυψιν σχέσεως.

Ὅταν μετὰ τὴν σύγκρισιν ἀποφαινώμεθα ὅτι «τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο», δὲν διατυποῦμεν ἀπλῶς μόνον τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων σχέσιν, ἀλλὰ ταυ-

τοχρόνως εκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι παραδεχόμεθα τὴν ὁμοιότητά των. Τὸ ἀντίθετον ἐξυπακούεται, ὅταν ἐπιδεικνύοντες ἄλλο ὕψος ἀποφαινόμεθα ὅτι «τοῦτο δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνο». Τώρα εκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι ἀποκρούομεν τὴν ὁμοιότητά των. Ὡστε αἱ προτάσεις: «τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β», «τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» εκφράζουν κάτι περισσότερο ἀπὸ μίαν ἀπλὴν συσχέτισιν. Ἐκφράζουν ταυτοχρόνως ἢ τὴν παραδοχὴν ὅτι δύο διακρινόμενα ἀλλήλων στοιχεῖα ἀνήκουν ὀριστικῶς εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀφοῦ εἶναι ὅροι μιᾶς σχέσεως (τῆς ὁμοιότητος), ἢ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ τοιοῦτου συνδυασμοῦ των. Ὅτι ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις αὕτη εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴν διατύπωσιν μιᾶς σχέσεως, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι δύναται νὰ μὴ ἐξυπονοῖται οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη, ὁπότε ἡ πρότασις ἔχει τελείως διάφορον νόημα. Π.χ. λέγω: «Ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» ἢ ἐρωτῶ: «Μήπως τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β;». Εἰς τὰς προτάσεις ταύτας διατυπῶνται μὲν μίᾳ σχέσις ἢ ἡ ἄρνησις αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἐξυπακούεται ἡ προσωπικὴ δέσις τοῦ λέγοντος ἀπέναντι τοῦ ζητήματος καὶ διὰ τοῦτο μένει καὶ ὁ ἀκούων μετέωρος· δὲν γνωρίζει ἐὰν ὁ λέγων παραδέχεται ἢ ἀποκρούῃ τὴν διατυπουμενὴν διὰ τῆς προτάσεως σχέσιν. Τὴν πρώτην τῶν προτάσεων τούτων ὀνομάζομεν ἀπλὴν ἐκδοχὴν, τὴν δευτέραν ἐρώτησιν. Τὰς ἀποφάνσεις δέ: «Τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καὶ «τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β» καλοῦμεν κρίσεις.

Ὡστε κρίσις καλεῖται ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις τῆς συνδέσεως δύο ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων στοιχείων, συνήθως ὡς ὁρων μιᾶς σχέσεως. Ὅταν ἐκφράξῃ παραδοχὴν, ἡ κρίσις λέγεται καταφατικὴ, ὅταν ἐκφράξῃ ἀπόκρουσιν ἀποφατικὴ. Ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις εἶναι ἔνδειξις ἢ ὅτι ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν προσωπικῶς ἢ θάσανος καὶ ἐξηλέγχθη ἢ ὑπάρξῃ ἢ ὅχι τῆς διατυπουμενῆς σχέσεως (καθὼς εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα) ἢ ὅτι ἀναφερόμεθα εἰς τὴν αὐθεντίαν ἄλλου, τοῦ ὁποίου ἐπαναλαμβάνομεν τὸ διάνοημα (π.χ. κατὰ τὴν κρίσιν: ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος).

Αἱ περισσότεραι κρίσεις μας εἶναι τοῦ δευτέρου εἴδους.

κυρίως κρίσεις ὅμως εἶναι αἱ πρῶται. Συμφώνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν τῆς κρίσεως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ κρίσις πᾶν διανόημα, μολονότι εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς διανοήσεως ἔχομεν σύνθεσιν τῶν στοιχείων ἐνὸς ἀναλυθέντος ὅλου καθὼς καὶ εἰς τὴν κρίσιν. Ἐν πρώτοις διότι ἡ σύνθεσις αὕτη τότε μόνον ἀποτελεῖ κρίσιν, ὅταν τελεῖται δι' ἐνεργητικῆς συσχετίσεως. Καὶ δεύτερον διότι κατὰ τὴν διατύπωσιν αὐτῆς πρέπει νὰ ἐκφράζεται καὶ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις τῆς διατυπουμένης συνθέσεως εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει προσωπικοῦ ἐλέγχου ἢ κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν αὐθεντίαν. Ἐὰν δὲν ἐξυπονοῖται ἡ βεβαιότης αὕτη, τότε ἡ πρότασις δὲν ἀποτελεῖ κρίσιν, ἀλλὰ ἡ ἀπλὴν ἐκδοχὴν ἢ ἐρώτησιν.

Ἡ τελεία διὰ λέξεων διατύπωσις μιᾶς κρίσεως περιέχει τοὺς συντιθεμένους ὅρους (Α—Β, Γ—μὴ Β). Συνηθέστατα ὅμως ἔχομεν μονολεκτικῶς ἐκφραζομένας κρίσεις : Δένδρον ! ἀστράπτει ! κτλ. Τὰ λοιπὰ ἐξυπονοοῦνται. Ἐνίοτε διὰ μόνου τοῦ Ναὶ ἢ τοῦ Ὁχι ἐκφράζομεν κρίσεις. Καὶ ἀπλῇ κίνησις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω (κατάφασις) ἢ πρὸς τὰ ἄνω (ἄρνησις) ἀρκεῖ νὰ ἐκφράσῃ κρίσιν. Μολονότι καὶ διὰ μιᾶς μόνης λέξεως (Ἀνθρώποι !) δύναται νὰ ἐξωτερικεύεται μία κρίσις, ἡ ἐπιφώνησις π. χ. Κύριοι, δὲν σημαίνει κρίσιν δι' αὐτῆς ζητούμεν ἀπλῶς νὰ προκαλέσωμεν καὶ νὰ διευθύνωμεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν πρὸς ὠρισμένον σημεῖον. Τὸ νόημα λοιπὸν εἶναι διάφορον.

Ὁ συλλογισμός. Ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τὴν κρίσιν διὰ τῆς παραδοχῆς ἢ τῆς ἀποκρούσεως μιᾶς διατυπουμένης συνθέσεως, ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος, ἄλλοτε ἔμμεσος. Ἐμμεσος εἶναι, ὅταν στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων καὶ τότε ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ διανόησις, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν, ὀνομάζεται συλλογισμός. Λέγομεν π. χ. «τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρόν». Ἡ ἀπόφασις αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος παραδείγματος : «τὸ ὕφασμα τοῦτο ὁμοιάζει κατὰ τὸ χρῶμα πρὸς ἐκεῖνο», παρουσιάζει τὴν ἐξῆς διαφορὰν : Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ βεβαιότης εἶναι ἄμεσος συγκρίνοντες δηλαδὴ τοὺς δύο χρωματισμοὺς ἀποφαινόμεθα ἀμέσως ὅτι ὁμοιά-

ζουν. Τὸν ἀμφιβάλλοντα προκαλοῦμεν νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὸν μὲν πρὸς τὸν δὲ καὶ νὰ παρατηρήσῃ μετὰ προσοχῆς, ὅποτε θὰ ἀποφανθῇ καὶ οὗτος ὅτι ὁμοιάζουν. Εἰς τὴν πρώτην ὁμῶς περιπτώσιν ἡ κρίσις μας «τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν» στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων, τὰς ὁποίας συνηρημολογήσαμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας, διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζομεν. Αἱ κρίσεις αὗται (τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνομεν, διὰ νὰ πείσωμεν τὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ συμπεράσματός μας) εἶναι αἱ ἑξῆς: «Τὰ νεκρὰ δένδρα ἔχουν κλάδους ξηρούς», «τοῦ δένδρου τούτου οἱ κλάδοι εἶναι ξηροί». Ἐκ τῶν δύο τούτων κρίσεων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος: «ἐπομένως τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν». Ὅταν ἐκθέσωμεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ διανοήματά μας, λέγομεν ὅχι ἀπλῶς ὅτι κρίνομεν, ἀλλ' ὅτι συλλογίζόμεθα.

Ὁ συλλογισμός, ὡς καὶ ἡ κρίσις, δὲν εἶναι αὐτοτελεῖς ψυχικαὶ λειτουργίαι, ἀλλὰ μορφαὶ τῆς αὐτῆς ψυχικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν διανόησιν καὶ ἐχαρκτηρίσαμεν ὡς συνδυετικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Εὐθύς ὡς ἀντικρῶσμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δένδρον, ἀναπλάσσονται εἰς τὴν συνείδησίν μας συγγενεῖς παραστάσεις καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως ἀποφαινόμεθα ὅτι εἶναι νεκρὸν. Διὰ νὰ ἀποδείξωμεν κατόπιν εἰς τὸν ἀμφιβάλλοντα (ὁ ἀμφιβάλλων δυνατόν νὰ εἴμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος) ὅτι ὀρθῶς παραδεχόμεθα ὅτι τὸ δένδρον εἶναι νεκρὸν, ἀναλύομεν τοὺς δύο ὅρους: «τοῦτο τὸ δένδρον» (Α) καὶ «νεκρὸν» (Β) καὶ ἀνακαλύπτομεν ὅτι μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν ὑπάρχουν μερικὰ κοινὰ καὶ εἰς τὸν ἕνα καὶ εἰς τὸν ἄλλον (τὰ κοινὰ εἰς τοὺς δύο ὅρους στοιχεῖα καλοῦνται εἰς τὴν Λογικὴν μέσος ὅρος καὶ συμβολικῶς Μ). Τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα ἐγγυῶνται τὴν μεταξὺ τῶν δύο ὁρῶν Α καὶ Β σχέσιν, τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν κρίσιν. Ὁ κοινὸς ὅρος εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα εἶναι ὅτι καὶ τὸ δένδρον τοῦτο καὶ τὰ νεκρὰ δένδρα «ἔχουν ξηροὺς κλάδους». Ὅταν πλέον ἀνακαλύψωμεν τὸν δεσμόν τοῦτον, συνδέτομεν τοὺς δύο ὅρους Α καὶ Β μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ σχέσις αὐτῶν εἶναι ἀποδεδειγμένη. Ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, δύναται νὰ

διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς : Α εἶναι Β, διότι Α εἶναι Μ καὶ Μ εἶναι Β.

Ὡστε καὶ εἰς τὸν συλλογισμόν ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα ἀναλυτικῶς καὶ συνθετικῶς, ἥτοι διὰ τῆς διανοήσεως. Τοὺς ἀρχικῶς ἐν συνθέσει παρουσιασθέντας ὅρους Α καὶ Β, εἴτε ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀμφιβολία τις καὶ θέλει νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν των, εἴτε διότι ἐπιθυμεῖ ἡ ἴδια νὰ θεμελιώσῃ ἀσφαλέστερον τὴν προγενεστέραν ἄμεσον βεβαιότητά της, ἀναλύει εἰς τὰ στοιχεῖά των μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀνεύρῃ τὸν κοινὸν ἐκεῖνον ὅρον, ὁ ὅποιος, ἐπειδὴ μετὰ βεβαιότητος συντίθεται καὶ μετὰ τοῦ Α καὶ μετὰ τοῦ Β, δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι ὄντως οἱ δύο ὅροι Α καὶ Β ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν. Μόλις ὁ μέσος ὅρος εὑρεθῇ, διασφαλίζεται ἡ σύνθεσις Α—Β. Διότι ἡ σχέσις τοῦ Α πρὸς τὸν Β ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κοινῆς ἀμφοτέρων σχέσεως πρὸς τινὰ Μ. Ὡστε ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀποδεικτικὴ πρᾶξις, διὰ τῆς ὁποίας δεμελιούται ἡ βεβαιότης μιᾶς κρίσεως ἐμμέσως, δηλ. διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων (εἰς τὴν Λογικὴν αἱ κρίσεις αὗται λέγονται προκείμεναι), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κρίσις αὕτη συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρίσιν ὁ συλλογισμὸς, δὲν εἶναι τι νέον ὡς ψυχικὴ λειτουργία· παριστάνει μόνον μίαν σύνθετον διανοητικὴν ἐνέργειαν, σύμπλεγμα δηλ. κρίσεων κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

$$\begin{array}{c} A-B \\ \backslash M / \end{array}$$

8. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐπιτυγχάνει τὸ μέγιστον τῆς ἀποδόσεώς της, ὅταν εἰς τὰς κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῆς οἱ ὅροι εἶναι ὄχι πλέον ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις, ἀλλὰ ἔννοιαι, πλάσματα δηλ. γενικά καὶ ἀφηρημένα, διὰ τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύεται ὁλόκληρον πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοίων ἀντικειμένων (παραστάσεων).

Ὅταν—λ.χ. λέγωμεν : «δύναμις», «δένδρον», «ἐργάζομαι», «τρέφομαι», «μαρασμός», «πλοῦτος», «αἰτία», «κίνησις», καὶ σχηματίζωμεν διὰ τῶν ὄρων τούτων κρίσεις (π. χ. «τὸ δένδρον μαραίνεται, ὅταν δὲν τρέφεται», «ἡ ἐργασία φέρει πλοῦ-

τον», «αίτια της κινήσεως είναι ή δύναμις»), τὰς ὁποίας ἀναπτύσσομεν εἰς συλλογισμούς, εἴτε διὰ νά ἀποδείξωμεν τὸ κῶρός των, εἴτε διὰ νά συναγάγωμεν ἐξ αὐτῶν βεβαίαις κρίσεις ⁽¹⁾, δὲν ἔχομεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας τὴν παράστασιν π. χ. μιᾶς ὠρισμένης καὶ συγκεκριμένης δυνάμεως (τῆς δεῖνα ἔλξεως, τῆς τάδε ὤσεως) ἢ ἑνὸς ὠρισμένου δένδρου (τῆς ἐλαίας εἰς τὸ κτῆμα τοῦ δεῖνα κατὰ μίαν ὠρισμένην στιγμὴν) ἢ μιᾶς συγκεκριμένης ἐργασίας (κεντῶ, ζυμώνω, κόπτω, γράφω τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐδῶ ἢ ἐκεῖ κτλ.) ἢ μιᾶς ὠρισμένης κινήσεως (κίνησις τοῦ δεῖνα πράγματος ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, τώρα ἢ τότε, βραδεῖα, ταχεῖα, κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν, περιστροφικῇ κ.ο.κ.) ἀλλὰ κάτι γενικὸν καὶ ἀφηρημένον, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύει πλῆθος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ὁμοίων παραστάσεων ἥτοι σκεπτόμεθα τὸ δένδρον καθόλου, τὴν ἐργασίαν καθόλου, τὴν αἰτίαν καθόλου κτλ.

Τὰ πλάσματα ταῦτα ὀνομάζονται ἔννοιαι. Ἡ ἔρευνα τῆς παιδικῆς διανοήσεως εἰς τὰ πρῶτα βήματά της ἔδειξεν ὅτι αἱ ἔννοιαι σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον:

Σχηματισμός τῶν ἐννοιῶν. Καθὼς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀμέσους ἐντυπώσεις χαρακτηρίζει κάποια ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Ἐν γένει εἶναι εἰκόνες ἀμυδρότεραι παρουσιάζουσαι χάσματα, τὰ ὁποῖα συνήθως δὲν ἔχει ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις. Ὅταν δηλ. ἡ ἐντύπωσις διατηρῆται ὑπὸ τῆς μνήμης ὡς παράστασις, ἀποσβέννυνται ἐξ αὐτῆς διάφοροι λεπτομέρειαι καὶ ἡ ὅλη εἰκὼν γίνεται ἀπλουστερά, σχηματικωτέρα. Ἡ μνήμη διατηρεῖ ὀλίγα μόνον στοιχεῖα τῆς εἰκόνης—ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐντύπωσιν ἐξήρθησαν περισσότερον τῶν ἄλλων διὰ τῆς προσοχῆς, ὡς ἐνέχοντα ἀξίαν τινὰ διὰ τὸ ὑποκείμενον. Καθὼς ὅμως ἀπλουστεύονται καὶ σχηματοποιοῦνται αἱ παραστάσεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν (ὡς καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν παρουσιαζομένων ἐντυπώσεων)

(1) Π. χ. εἰς τὸν ἐξῆς συλλογισμόν: Ἐφ' ὅσον ἄνευ δυνάμεως κίνησις δὲν ὑπάρχει, ἡ ἀκίνησις ἑνὸς πράγματος θὰ ὀφείλεται εἰς δύο αἰτίας: α) ὅτι καὶ τὸ ἴδιον στερεῖται δυνάμεως καὶ οὐδεμίᾳ ἄλλῃ δυνάμει ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ· β) ὅτι ὑφίσταται ταυτοχρόνως τὴν ἐπίδρασιν δυνάμεων ἀντιρρόπων, αἱ ὁποῖαι ἐξουδετεροῦν ἀλλήλας.

υπάρχουσαι ὁμοιότητες γίνονται περισσότεραι καὶ ἐντονώτεραι, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις συνδυάζονται στενῶς μετ' ἀλλήλων (συνειρμικῶς καὶ διὰ τῆς κρίσεως) εἰς ὁμάδας. Εἰς τὰς ὁμάδας ταύτας συμπλέκονται εἰκόνες ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εἰς τὰς λεπτομερείας μὲν δύνανται νὰ παρουσιάζουν μεγάλας διαφοράς, ἔχουν ὅμως μεταξύ των χαρακτηριστικὴν τινὰ ὁμοιότητα, λόγῳ τῆς ὁποίας συνδέονται αἱ εἰκόνες των καὶ κατατάσσονται εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα.

Ἡ ὁμοιότης δύνανται νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὴν φύσιν τῶν ἰδίων τῶν ἀντικειμένων (π.χ. δακτύλιος χρυσοῦς, λαβὴ χρυσῆ, νόμισμα χρυσοῦν) εἴτε—καὶ ἡ περίπτωσις αὕτη εἶναι συνηθεστέρα καὶ σπουδαιότερα—εἰς τὴν λειτουργίαν των, εἰς τὸν τρόπον δηλ. μὲ τὸν ὅποιον ὑπηρετοῦν τὴν πρακτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου (π. χ. ἄρτος, τυρός, κρέας, γάλα, μέλι, καρποὶ= τροφίμα). Καὶ πλῆθος ὁμοίων τὴν σύστασιν ἀντικειμένων ὑπάρχει εἰς τὴν Φύσιν καὶ παραλλήλως πλεῖστα ὅσα διάφορα ἀλλήλων ἀντικείμενα δύνανται νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου. Τοιουτοτρόπως ἡ Φύσις καὶ ἰδίᾳ ἡ πρακτικὴ ζωὴ μᾶς βοηθοῦν νὰ συνδυάζωμεν τὰς εἰκόνας τῶν ὁμοίων, εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, ἀντικειμένων εἰς ὁμάδας.

Αἱ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ὁμάδος ἀνήκουσαι παραστάσεις, λόγῳ τῆς μεταξύ των χαρακτηριστικῆς ὁμοιότητος, ἀποκτοῦν τοιαύτην συνοχήν, ὥστε διὰ τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε μίαν ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος ἢ μίαν ὀρισμένην ἰδιότητα αὐτῆς, δύνανται νὰ ἀντιπροσωπευθῇ εἰς τὴν συνείδησιν ὅποιαδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων ἢ καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν συμβολικῶς. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὅποιος μόλις ἔμαθε νὰ ψελλίξῃ μερικὰς λέξεις, ἀποκαλεῖ πάντα ἄνδρα : μπαμπὰ καὶ πᾶν ζῶον : γάου· γάου, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ κυνός, τὰ ὅποια ἔμαθε νὰ προφέρῃ. Ὅταν ἀργότερον ἀκούσῃ καὶ μάθῃ νὰ προφέρῃ τὰς λέξεις ἄνθρωπος καὶ ζῶον, συνδέει τὴν κινητικὴν καὶ ἀκουστικὴν εἰκόνα τῶν λέξεων τούτων μὲ τὸ σύνολον τῶν παραστάσεων τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ὁμάδος, καὶ τότε λέγων ἢ ἀκούων τὰς λέξεις αὐτάς δὲν ἐννοεῖ πλέον ἓν ὀρισμένον καὶ συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ζῶον,

άλλα όλα εκείνα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν μεταξύ των εἴτε κατὰ τὴν σύστασιν εἴτε κατὰ τὴν λειτουργίαν, καὶ ὥς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ὑποκτᾷ δηλ. ἐννοίας.

Νόημα καὶ λέξις. Ὅταν διὰ λέξεων ἐκφράζωμεν ἐννοίας (καὶ ἔχομεν ἐννοίας ἀντικειμένων, πράξεων, καταστάσεων, σχέσεων κ.ο.κ.), δὲν ἀναπλάσσεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας ὀρισμένη σαφὴς παράστασις, μία δηλ. ἢ περισσότεραι τῶν εἰκόνων τῆς ὁμάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν διὰ τῆς λέξεως, ἀλλὰ συνηγεῖ τρόπον τινὰ μετὰ τῆς λέξεως ἀορίστως καὶ συγκεκριμένως ὁλόκληρον τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων τῆς ὁμάδος, ἡ δὲ συνήχησις αὕτη καθορίζει τὸ νόημα τῆς ἐννοίας. Λέγοντες π.χ. «ἐργασία» δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν τὴν παράστασιν μιᾶς ὀρισμένης καὶ συγκεκριμένης μορφῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὸ νόημα τῆς ἐννοίας, τὸ καθοριζόμενον ἐκ τῶν κοινῶν καὶ χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν διαφόρων μορφῶν ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἐκ πείρας γνωρίζομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συγκεκριμένως καὶ ἀορίστως, οἰοεὶ ὡς θολὸν νεφέλωμα, ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησιν, μάλιστα ἀκούσωμεν ἢ ἀρθρώσωμεν τὴν λέξιν : «ἐργασία». Τοιοῦτοτρόπως μικρὸν κατὰ μικρὸν **στηρίγματα** τῶν ἐννοιῶν καὶ **φορεῖς** τοῦ νοήματός των γίνονται αἱ λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰς ὀνομάζομεν. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ κρίνωμεν ἢ νὰ συλλογισθῶμεν μὲ ἐννοίας ἄνευ τῶν λέξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκρυσταλλοῦνται καὶ σαφῶς περιορίζεται τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν. Διανοοῦμεθα δηλ. διὰ τῶν λέξεων.

Μεταξὺ λοιπὸν διανοήσεως καὶ γλώσσης ὑπάρχει στενὴ καὶ βαθεῖα συνάφεια. Ἡ ἐννοία στερεοῦται, ὅταν διὰ τῆς γλώσσης ἐκφρασθῇ τὸ νόημά της. Ἄνευ τῆς ἐκφράσεως ἡ ἐννοία δὲν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ σταθερὸν καὶ καθωρισμένον περιεχόμενον νοήματος· τὸ νόημά της θὰ εὑρίσκεται εἰς ἀκαθόριστον καὶ ρευστὴν κατάστασιν καὶ ἐπομένως οὔτε δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους δύναται νὰ εἶναι κτῆμα μόνιμον, οὔτε νὰ μεταδοθῇ εἰς ἄλλους εἶναι δυνατόν. Δὲν δυνάμεθα δηλ. ἄνευ τῆς σαφοῦς ἐκφράσεως νὰ συνεννοηθῶμεν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ καταστήσωμεν αὐτοὺς κοινανοὺς τῶν σκέψεών μας. Τοῦτο παρατηροῦμεν καθημερινῶς, ὅταν συνομιλῶμεν μετὰ μικρῶν παιδίων. Εἰς τὴν διάθεσιν των ἔχουν κατ' ἀρχὰς μικρὸν ἀριθμὸν λέξεων, πολλὰς μάλιστα ἰδικῆς των κατασκευῆς, καὶ δι' αὐτῶν ἐκφράζουν ποικίλα διανοήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν ἐκ προηγούμενης πείρας τί ἀκριβῶς διατυπῶνται δι' ἐκάστης λέξεως.

Ἐξέλιξις τῆς γλώσσης. Τὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν κατὰ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπον : Ἐν ἀρχῇ αἱ συγκινήσεις (φόβου, χαρᾶς, λύπης, ὀρέξεως, ὀργῆς κτλ.) ἐξωτερικεύοντο καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ εἰς τὰ

ζῶα, δι' ἀνάνθρωπων κραυγῶν. Τοιουτοτρόπως ἐντύπωσις, συγκινήσις καὶ ἡ ἀκουστικὴ - κινητικὴ εἰκὼν τῆς φωνῆς συνεδέθησαν συνειρμικῶς καὶ πάντοτε αἱ ἐκ τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων γεννῶμεναι συγκινήσεις ἐξεφράζοντο διὰ τῶν αὐτῶν φωνῶν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως αἱ συγκινήσεις εἰς τὰ συνειρμικὰ ταῦτα συμπλέγματα ἡμβλύνθησαν καὶ αἱ λεγόμεναι ἢ ἀκουόμεναι φωναὶ συνεδέθησαν στενότερον μετὰ τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ μετὰ τῶν διανοημάτων, τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἐξέφραζον ὅχι τὴν εἰκόνα ἢ τὸ νόημα, ἀλλὰ τὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης αἱ συναισθηματικαὶ κραυγαὶ γίνονται γλωσσικοὶ φθόγγοι μὲ σκοπὸν τὴν ἀνακοίνωσιν.

Οὕτως, ἃς ὑποθέσωμεν ὅτι ἀρχικῶς ἡ κραυγὴ γάου - γάου ἐσήμαινε : «φοβοῦμαι ἀπὸ τὸ ζῶον τοῦτο, προφυλάξατέ με»· ἔπειτα ἀμβλυνθείσης τῆς ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως προκαλουμένης συγκινήσεως, ἡ φωνὴ αὕτη ἐσήμαινε «ὁ κύων γαυγίζει» καὶ ἐν τέλει μόνον τὸ ὄνομα «κύων». Διότι πράγματι αἱ πρῶται συνθέσεις φθόγγων (καθὼς καὶ εἰς τὴν γραφὴν αἱ ἱχθυογραφοῦμεναι εἰκόνες, τὰ λεγόμενα ἰδιογράμματα, π.χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων) εἶναι περιγραφαὶ γεγονότων καὶ ἐκφράζουν κρίσεις. Ἐν τέλει δὲ διαφοροποιοῦνται εἰς τὰς λέξεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἐκφράζει μίαν ἔννοιαν : «οὗτος», «εἶναι», «κύων». Διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λέξεων, δι' ὧν ἀνακοινοῦται τὸ περιεχόμενον ὠρισμένου νοήματος, καὶ διὰ τῆς συντακτικῆς πλοκῆς τῶν λέξεων εἰς προτάσεις, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐκφράζονται μετ' ἀκριβείας λεπτὰ καὶ σύνθετα διανοήματα, ἡ γλώσσα φθάνει εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἐξελιξέως τῆς, τὸ ὁποῖον συμπίπτει μὲ τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐννοιαὶ κοιναὶ καὶ λογικαί. Ἐπιστημονικοὶ ὅροι. Ἐλέγομεν ἄνω-τέρω ὅτι τὴν ἐκφώνησιν ἢ τὸ ἄκουσμα τῆς λέξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζεται μία ἔννοια, συνοδεύει εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἀνάπλασιν, συγκεχυμένως βεβαίως καὶ ἀορίστως, τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων τῆς ομάδος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν συλλογικῶς διὰ τῆς λέξεως καὶ ὅτι διὰ τῆς συνηχήσεως ταύτης προσδιορίζεται τὸ νόημα τῆς ἐννοίας⁽¹⁾. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι τὸ νόημα τῆς ἐννοίας ἐξαρτᾶται ἐκ

(1) Σημειωτέον ὅτι βαθμηδὸν τόσον ἐξοικειούμεθα μὲ τὰς λέξεις,

τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας ἐκάστου. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ἕκαστος ἄνθρωπος δίδει εἰς τὰς ἐννοίας του περιεχόμενον νοήματος ἀναλόγως τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν του πεῖραν. Διὰ τῆς ἀναστροφῆς ὅμως μετὰ τῶν ἄλλων, ἥτοι διὰ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, καθορίζεται βαθμιαίως τὸ περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν, οὕτως ὥστε μετὰ τῶν αὐτῶν λέξεων συνδέεται τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νόημα. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἢ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συνεννόησις θὰ ἦτο ἀδύνατος.

Αἱ ἐννοιαὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην κοινωνικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ρύθμισιν τοῦ νοήματός των ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ ἔχουν ἀσαφὲς καὶ ἀσταθὲς περιεχόμενον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐπεξεργασθῇ αὐτὰς μεθοδικῶς ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει καθορίσει μὲ ἀκρίβειαν τὴν δι' ὠρισμένων λέξεων (ἐπιστημονικῶν ὄρων) διατύπωσίν των. Λέγομεν π. χ. «συνείδησιν», «πλοῦτον», «πολίτευμα», ἀλλ' ἐννοοῦμεν ποικίλα καὶ σκοτεινὰ μᾶλλον ἀντικείμενα. Τὸ ἀκριβὲς καὶ σαφὲς καθωρισμένον νόημα ἐκάστης τῶν ἐννοιῶν τούτων διδάσκει εἰς ἡμᾶς μόνον ἡ Ψυχολογία, ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Πολιτειολογία, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρέχουν μετ' ἀκριβείας τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτῶν. Τὴν μέθοδον τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἐννοιῶν ἐρευνᾷ ἡ Λογική. Διὰ τοῦτο τὰς μεθοδικῶς συγκεκροτημένας ἐννοίας ὀνομάζομεν *λογικὰς*, ἐνῶ τὰς ἄλλας καλοῦμεν *κοινὰς*.

ὥστε συλλαμβάνομεν ἀμέσως τὸ νόημα τῶν δι' αὐτῶν ἐκφραζομένων ἐννοιῶν, ἄνευ ἀναπλάσεως οἰασθήποτε εἰκόνας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ὁρισμός. Αἰσθήματα καὶ παραστάσεις καὶ διανοήματα, ἐν γένει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια ἐξητάσαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, δὲν ἀφήνουν ἀσυκίνητον τὴν ψυχὴν μας. Ὅταν ὁσφραινώμεθα εὐώδες ἄνθος ἢ τρώγωμεν εὐχυμὸν τινα καρπὸν, δὲν ἔχομεν μόνον αἰσθήματα ὁσφρήσεως ἢ γεύσεως, ἀλλὰ δοκιμάζομεν ταυτοχρόνως ἀπόλαυσιν, εὐχαριστούμεθα. Ἀντιθέτως ἀηδιάζομεν, δυσαρεστούμεθα ἐκ τῆς ὁσμῆς ἀποσυντεθειμένου ὧδῃ ἢ ἐκ τῆς γευστικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ κινίνη ἢ τὸ ρητινέλαιον. Ἀνάπαυσις μετὰ μεγάλην σωματικὴν κόπωσιν μᾶς παρέχει ἡδονήν· πολὺωρος ἐπὶ ματαίῳ ἀναμονῇ μᾶς στενοχωρεῖ. Ἐπαναβλέποντες μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἀγαπητὸν φίλον χαίρομεν· παρατεινομένη ὀχληρὰ ἐπίσκεψις μᾶς προκαλεῖ δυσφορίαν. Θαυμάζομεν μίαν ἥρωικὴν πρᾶξιν καὶ ἐνθουσιαζόμεθα· τὸ ἀσύστολον ψεῦδος προκαλεῖ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν ἀγανάκτησίν μας.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια ἐκτίθενται εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἔχουν παρὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν τοῦτο τὸ κοινὸν γνώρισμα· ὅτι εἶναι συγκινήσεις τῆς ψυχῆς εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι, ψυχικαὶ δηλ. καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν μετ' ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, ἰδίως γνωστικῶν. Τὰς ψυχικὰς ταύτας καταστάσεις ὀνομάζομεν συναισθήματα. Ὅθεν συναισθήματα καλοῦμεν τὰς ψυχικὰς καταστάσεις (συγκινήσεις), διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλοῦται ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτῆς, μὲ μίαν λέξιν ἀπέναντι τῶν «γνώσεών» της, ὡς καὶ ἀπέναντι τῶν ἀντιδράσεων τῆς θελήσεώς της.

Ἄξιον προσοχῆς εἰς τὸν ὅρισμόν τοῦτον εἶναι ὅτι τὰ

συναίσθηματα είναι ψυχικά γεγονότα, τὰ ὁποῖα πάντοτε συν-
υπάρχουν μετ' ἄλλων. Ἀποτελοῦν δηλ. τὴν ἀπήχησιν, τὴν
ὁποῖαν εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυχὴν αἱ διάφοροι ἐνέργειαι αὐτῆς.
Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπομονώσωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησίν
μας τὸ συναίσθημα καὶ νὰ δοκιμάσωμεν αὐτὸ ἀσχέτως πρὸς
τὴν ἐντύπωσιν ἢ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, ἢ ὁποῖα τὸ προεκά-
λεσεν. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη, τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα, εἶναι χαρὰ
ἢ λύπη διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθημεν, ἐνεθυμήθημεν ἢ
ἐφαντάσθημεν, διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν ἢ θέλομεν νὰ
τὸ ἀποφύγωμεν.

Συμβαίνει ὅμως ἐνίοτε νὰ μὴ ἔχη ἀκόμη γίνεи τελείως
συνειδητὴ μία ἐξ ἀναμνήσεως παράστασις, ἐνῶ ἤδη ἀπλοῦται
εἰς τὴν ψυχὴν μας ἢ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα συγκίνησις. Καθὼς
πάλιν ἄλλοτε μία λυπηρὰ εἰκὼν ἔχει ἀπομακρυνθῇ τοῦ κέντρου
τῆς συνειδήσεώς μας καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ κατέχουσα
ἡμᾶς ἢ ἀρχικὴ δυσἀρέσκεια. Ὅπως δὲ ἄνευ γνώσεως ἢ
ἐπιθυμίας τινὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ συναίσθημα.

Τὰ συναίσθηματα εὐρίσκονται εἰς στενὴν συνάφειαν ὅχι μόνον
πρὸς τὰ γνωστικά, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ βουλευτικά φαινόμενα. Τὰ βου-
λητικά φαινόμενα, καθὼς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, χα-
ρακτηρίζονται ἐκ τούτου, ὅτι τὸν πυρῆνά των ἀποτελεῖ μία τάσις,
μία προσπάθεια. Ἡ τάσις αὕτη λοιπὸν παρατηρεῖται εἰς πλεῖστα συν-
αίσθηματα. Ὅταν δοκιμάζωμεν μίαν συγκίνησιν, αἰσθανόμεθα ὅτι
κάτι ἐντὸς ἡμῶν τείνει πρὸς ἐκκένωσιν, πρὸς ἐξωτερίκευσιν. Δὲν ὑπάρ-
χει π.χ. σωματικὸς πόνος χωρὶς τὴν τάσιν νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἐξ αὐ-
τοῦ, ἢ συναίσθημα ἐκδικήσεως χωρὶς τὴν τάσιν τῆς ἀνταποδόσεως, ἢ
ἀγάπη χωρὶς τὴν τάσιν πρὸς ἀφοσίωσιν. Διὰ τοῦτο ὀνομάζουν συνή-
θως τὰ συναίσθηματα ταῦτα ἐνεργητικὰ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλ-
λων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπλῶς παθήματα τῆς ψυχῆς, δὲν ἐνέχουν δηλ.
τάσιν τινά. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ ψυχικά γεγο-
νότα εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι σύνθετα, ἀποτελοῦνται δηλ. καὶ
ἐκ γνωστικῶν καὶ ἐκ συναισθητικῶν καὶ ἐκ βουλευτικῶν στοιχείων, καὶ
ὅτι μόνον διὰ λόγους μεθοδικούς ἢ ψυχολογικῇ ἔρευνᾳ τὰ ἀναλύει,
ἀπομονοῦσα ἄλλοτε τὸ ἓν καὶ ἄλλοτε τὸ ἄλλο στοιχείόν των, διὰ νὰ
μελετήσῃ αὐτὰ ἐπισταμένως καὶ διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν
πορείαν ἐκάστου. Οὐδὲν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι τελείως αὐτοτε-
λές καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἰδιότητες τῶν συναισθημάτων. Δύο εἶναι αἱ ἰδιότητες
τοῦ συναισθηματος: τὸ ποῖόν καὶ ἡ ἔντασις. Ποιότηκῶς τὸ συν-

αίσθημα είναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια. Ἡ εὐχαρίστησις λέγεται συναισθηματικός τόνος θετικός, ἡ δυσαρέσκεια ἀρνητικός. Εὐχαριστήσεως καὶ δυσαρεσκείας ὑπάρχουν πολλά ποιοτικῶς ἀποχρώσεις ὅς συγκρίνωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν ἐξ ἑνὸς λουτροῦ, μὲ τὴν χαρὰν τῆς ἀκμῆς τῶν σωματικῶν μας δυνάμεων καὶ τῆς ἀφροντισίας, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὸ ὑπαιθρον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκδρομῆς, καὶ τέλος μὲ τὴν τέρψιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὴν ψυχὴν μας ἡ θέα ἑνὸς γλυπτοῦ ἢ ζωγραφικοῦ ἀριστουργήματος. Ὡρισμένως τὰ συναισθήματα ταῦτα, μολονότι εἶναι θετικοῦ τόνου καὶ τὰ τρία, παριστάνουν διαφόρους ἀποχρώσεις τῆς εὐχαριστήσεως. Διὰ τοῦτο συνήθως τὰ διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων ὀνομάζοντες τὸ πρῶτον : εὐχαρίστησιν τῶν αἰσθήσεων, τὸ δεύτερον χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ τὸ τρίτον πνευματικὴν ἡδονήν. Κατὰ βάθος καὶ τὰ τρία αὐτὰ συναισθήματα εἶναι ποιοτικῶς τὰ αὐτά. Ἡ διαφορὰ των ἔγκειται εἰς τοῦτο : ὅτι τὸ πρῶτον προκαλεῖται ἐξ αἰσθημάτων μό-
νον (ἰδίως ὀργανικῶν), τὸ δεύτερον ἐκ περισσοτέρων αἰσθημάτων καὶ ἅμα παραστάσεων, ἐνῶ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ τρίτου μετέχει ὄχι μόνον ἡ ὄρασις, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ διανόησις καὶ ἡ φαντασία. Ἦτοι τὸ «ἀντικείμενον» εἶναι ἐκάστοτε συνθετώτερον καὶ ὥς ἐκ τούτου ἡ συναίσθηματικὴ ἀπήχησις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἡ γνῶσις αὐτοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας, εἶναι πολλαπλῇ. Ἀπλοῦν τὸ συναίσθημα δύο μόνον ποιότητας παρουσιάζει : τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν.

Διὰ τῆς πολλαπλῆς συναισθηματικῆς ἀπήχησεως, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ τὴν γνῶσιν συνθέτων ἀντικειμένων, ἐξηγεῖται καὶ τὸ λεγόμενον βάθος τοῦ συναισθήματος. Διακρίνομεν βαθέα καὶ ἐπιπόλαια συναισθήματα καὶ διὰ τῶν ἐπιθέτων τούτων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν διαφορὰν κατ' ἔντασιν (ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενῆ). Π.χ. ἰσχυρὸς σωματικὸς πόνος εἶναι ὡς πρὸς τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ, ἐπιπολαιότερος μιᾶς ἀπογοητεύσεως ἢ τύφισ εἶναι συνήθως συναίσθημα βαθύτερον καὶ τῆς ἀπογοητεύσεως. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ἡ ἐπέκτασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας· τὸ ἐξ ἑνὸς ἐξαιρέτου π.χ. φεγγατοῦ εὐχάριστον συναίσθημα ἀπλοῦται τρόπον τινὰ ἐπὶ μικρᾶς μόνον περιοχῆς τῆς ψυχῆς μας· ἐνῶ ἡ χαρὰ μᾶλλον συμπεῖς ἐπιτυχίας μεταδίδει τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῆς εἰς ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς μας καὶ ἐπὶ μακρὸν διατηρεῖται ὡς διαρκῆς

εὐθυμος διάθεσις. Τόσον ὅμως τὸ βάθος, ὅσον καὶ ἡ ἐπέκτασις τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ἰδιότητες αὐτῶν χωρισταί, ἀλλ' ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀντικείμενα, ἢ γνώσεις τῶν ὁποίων προκαλεῖ τὴν συγκίνησιν, εἶναι ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν (ἐξ αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων) κατὰ βαθμὸν διάφορα ὡς ἐκ τούτου ἄλλοτε ἢ συναισθηματικὴ ἀπήχησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀπλή καὶ ἄλλοτε πολυπλή. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἔχομεν πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ τόνου καὶ διὰ τοῦτο ἡ συγκίνησις γίνεται βαθυτέρα καὶ ἐπεκτείνεται περισσότερο ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ὑπάρξεώς μας.

Κατὰ τὴν ἔντασιν τὰ συναισθήματα εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἀσθενέστερα. Τὰ βίαια συναισθήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ψυχικῶς ἀλλὰ καὶ σωματικῶς συγκλονίζεται ὁ ἄνθρωπος, ὀνομάζομεν ἀψιθυμίας. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. ὁ ἐξαλλος ἐνθουσιασμός, ἡ μέχρι συντριβῆς ἐντροπή, ἡ μανιώδης ὀργή, ὁ τρόμος κτλ. Κατὰ τὰς ἀψιθυμίας διαταράσσεται ἡ πορεία τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων (εἰς τὴν λύπην αἱ παραστάσεις ἐμποδίζονται ἐπὶ τινὰ χρόνον, εἰς τὴν χαρὰν ἡ ροὴ τῶν παραστάσεων εἶναι ταχύτερα), ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἐπιταχύνεται ἢ ἐπιβραδύνεται καὶ αἱ κινήσεις ἐκφράσεως ὑπερβαίνουν πᾶν μέτρον. Εἰς τινὰς ἀψιθυμίας, τὰς ἐρεθιστικές, οἱ μυῶνες συστέλλονται ἰσχυρῶς, π.χ. κατὰ τὴν ὀργὴν· εἰς ἄλλας πάλιν, τὰς καταθλιπτικές, οἱ μυῶνες χαλαροῦνται, π.χ. κατὰ τὸν τρόμον. Τὰς πρώτας ὀνομάζομεν οδενικάς καὶ τὰς δευτέρας ἀσοδενικάς.

Ἡ ἀψιθυμία παρουσιάζεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἰσχυρὰ ψυχικὴ ταραχή, μετὰ μικρὸν ὅμως καταπίπτει καὶ παραμένει ὡς διάθεσις χαρᾶς ἢ λύπης μετρίας μὲν ἐντάσεως, ἀλλὰ μακρᾶς διαρκείας. Ἡ διάρκεια ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ προκαλούμενα ὀργανικὰ αἰσθήματα ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐντυπώσεων· οὕτω δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅταν προσέχη τις αὐτά, προωθοῦν τὸ συναίσθημα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου συνοδεύονται, πάντοτε εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προκαλοῦν διαρκῶς τὴν ἀνάμνησιν τῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ συγκίνησις.

Τὰ συναισθήματα ἔχουν διάφορον διάρκειαν· ἡ εὐθυμία ἢ προκληθεῖσα ἐξ εὐφυοῦς λογοπαιγνίου παρέρχεται ταχέως ἀντιθέτως ἢ χαρὰ διὰ μίαν ἐπιτυχῇ πρᾶξιν διατηρεῖται ἐπὶ

πολύ. Τὴν διάρκειαν δὲν κατελέξαμεν μεταξύ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ συναισθήματος, διότι εἶναι γνώρισμα ὄλων ἐν γένει τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Σωματικά ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐξωτερικεύονται διὰ διαφόρων σωματικῶν ἐκδηλώσεων. Ἐπηρεάζονται δι' αὐτῶν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ὁ σφυγμὸς ἐπιβραδύνεται ἢ ἐπιταχύνεται, τὸ πρόσωπον ὠχρίᾳ ἢ ἐρυθρίᾳ, οἱ μύες συστέλλονται ἢ διαστέλλονται. Κατὰ τὰς συγκινήσεις πληροφοροῦμεθα τὰς σωματικὰς ταύτας ἀλλοιώσεις δι' ὀργανικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος ἀλλοιώσεων ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐκφραστικῶν κινήσεων (γέλως, δάκρυα κτλ.) συμπεραίνομεν ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πειραματικῶς ἐξηκριβώθη διὰ διαφόρων εἰδικῶν ὀργάνων ὅτι κατὰ τὴν χαρὰν ἡ ἀναπνοὴ γίνεται ταχύτερα καὶ ἐπιπολαιότερα, ὁ σφυγμὸς ὑψηλότερος καὶ μακρότερος, τὸ αἷμα ἀπωθεῖται πρὸς τὴν περιφέρειαν καὶ τὸν ἐγκέφαλον. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐρμηνεύονται ὑπὸ μερικῶν ψυχολόγων ὡς τάσις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς διατήρησιν τῆς χαρᾶς, διότι ἡ συσσώρευσις αἵματος εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν καὶ τὴν ἱκανότητα τῶν ὀργάνων νὰ δεχθοῦν τὸν εὐχάριστον ἐρεθισμόν. Κατὰ τὴν λύπην ἢ ἐμποδίζεται ἡ ἀναπνοὴ καὶ γίνεται λίαν ἐπιπολαία ἢ μετὰ τὴν ἀρχικὴν παρακώλυσιν γίνεται βαθεῖα καὶ βραδεῖα· ὁ σφυγμὸς γίνεται βραχυτέρος καὶ χαμηλότερος καὶ εἰς τὸν ἐγκέφαλον παρατηρεῖται ἀναιμία, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐν τέλει οἱ δυσάρεστοι ἐρεθισμοὶ δὲν γίνονται πλέον αἰσθητοί—ἀπόδειξις καὶ τοῦτο ὅτι ὁ ὀργανισμὸς τείνει αὐτομάτως νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς δυσαρρεσκείας.

Καὶ εἰς τὰ συναισθήματα ἀποκαλύπτεται ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος ἢ ὁποία διέπει τὸν ὀργανισμόν μας· ἐρεθισμοί, διὰ τῶν ὁποίων προάγεται ἡ ζωὴ καὶ εὐνοεῖται ἡ πορεία τοῦ ψυχικοῦ βίου, προκαλοῦν εὐχάριστα συναισθήματα, ἀντιθέτως δὲ γίνονται μετὰ δυσαρρεσκείας δεκτοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι βλάπτουν τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος καὶ παρακώλουν τὸν ψυχικὸν βίον. Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ ὁ μηχανισμὸς τοῦ σώματος ἀντιδρᾷ αὐτομάτως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διατηρήσῃ τοὺς πρώτους καὶ νὰ ἀπαλ-

λαγῇ τῶν δευτέρων. Συμβαίνει βεβαίως καὶ τοῦτο : εὐχαριστούμεθα ἐκ τῆς γεύσεως δηλητηρίου, ἐνῶ ἀντιθέτως μᾶς δυσαρρεστεῖ ὠφέλιμον φάρμακον. Ἀλλ' ὁ κανὼν ἰσχύει διὰ τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρεθισμῶν, ὅχι καὶ διὰ τὰς ἐμμέσους καὶ ἀπωτέρας συνεπειὰς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος. Τὸ γλυκὺ δηλητήριο εἶναι εὐχάριστον καὶ τὸ φάρμακον δυσάρεστον διὰ τὴν γλῶσσαν μόνον. Ἡ ὀρθὴ γνώσις καὶ ἐκτίμησις τῶν ἐμμέσων καὶ ἀπωτέρων συνεπειῶν εἶναι ἀρκετὴ νὰ μᾶς πείσῃ, ἐν ἀναμονῇ π.χ. τοῦ εὐχαρίστου συναισθήματος τῆς ὑγείας, νὰ ὑποβληθῶμεν εἰς ὁδυνερὰν ἐγχείρησιν.

2. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Ἀνάπλasis τῶν συναισθημάτων. Ὅταν δοκιμάζωμεν συγκίνησιν ἐξ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ὠρισμένην στιγμὴν τῆς ζωῆς μας, ἀντικείμενον καὶ περίστασις διατηροῦν τὸν συναισθηματικὸν τόνον τῶν εἰς τὴν ἀνάμνησίν μας. Τὰ συναισθήματα δηλ. συνδέονται μνημονικῶς μετὰ τῶν ἀντικειμένων (συνειρμός τῶν συναισθημάτων) οὕτως ὥστε, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ εἰκὼν αὐτῶν, ἀναπλάσσονται καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μετ' αὐτῶν συνδεθῇ (ἀνάπλasis τῶν συναισθημάτων). Ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος ἔκαυσε τὸν δάκτυλόν του εἰς τὴν φλόγα τοῦ κηρίου, φοβεῖται, ὅταν βλέπῃ κηρίον ἀνημμένον. Ἐνθυμούμενοι μίαν θλιβεράν σκηνήν, καθ' ἣν προσεβλήθημεν καιρίως, αἰσθανόμεθα ἐν νέου τὴν ἐντροπήν, τὴν ὁποῖαν τότε ἐδοκιμάσαμεν. Ὁ μικρὸς παῖς ὅμως φοβεῖται ὅχι μόνον τὴν φλόγα ἀλλὰ καὶ τὸ κηροπήγιον ἢ τὸ ἐπιπλόν, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ εὐρίσκετο ἄλλοτε τὸ κηρίον· δὲν ἐντρεπόμεθα μόνον, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς προσβολῆς, ἀλλ' ἀποφεύγομεν καὶ τὸ μέρος, ὅπου διεδραματίσθη ἡ σκηνή. Ἀκόμη καὶ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παρευρέθησαν τότε εἰς αὐτήν, μᾶς εἶναι δυσάρεστα, μολοντί οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὸ θλιβερόν ἐκεῖνο γεγονός. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα παρatreῖται μεταβίβασις τοῦ συναισθηματικοῦ τόνου ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο ταυτοχρόνως μετ' ἐκείνου ἀντιληπτὰ, ἐνῶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτὰ κυρίως ὁ ἀποδιδόμενος συναισθηματικὸς χρωματισμός.

Τὸ φαίνόμενον τοῦτο τῆς μεταβιβάσεως τοῦ συναισθήματος ἐξηγεῖται ὡς ἐξῆς : ἡ ἐντύπωσις ἢ ἡ παράστασις τῶν ἀντικειμένων τούτων ἀναπλάσσει εἰς τὴν συνείδησιν ἐπὶ τῇ

βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ τὴν εἰκόνα ἐκείνου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχει συνδεθῇ τὸ δυσάρεστον συναισθημα καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦν λύπην· ἐνίοτε δὲν προφθάνει ἡ ἀναπλασσομένη εἰκὼν νὰ διέλθῃ τὸ κατώφλιον τῆς κυρίως συνειδήσεως (τῆς περὶ τὸ κέντρον δηλ. περιοχῆς) καὶ τὸ συναισθημα προτρέχον κυριαρχεῖ εἰς τὴν ψυχὴν μας. Ὅχι σπανίως μάλιστα, μόλις ἡ κατάστασις τείνει νὰ γίνῃ τελείως συνειδητὴ, παραμερίζεται ἀποτόμως ὑπ' ἄλλων καὶ τότε φαίνεται εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνεξήγητος ἡ συγκίνησις, ἡ ὁποία μᾶς κατέχει. Ἀναλύοντες ὅμως μετὰ προσοχῆς τὰς ἐντυπώσεις μας δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῆς.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταβιβάσεως δύναται νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰς περιπλοκάς καὶ ἰδιορρυθμίας τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ὁ ἄθως ἀγγελος κακῆς εἰδήσεως γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιπαθής· ὅτι δῆποτε ἔχουν ἐγγίσει αἱ χεῖρες ἀγαπητῶν προσώπων εἶναι δι' ἡμᾶς πολύτιμον κειμήλιον· ἡ θεὰ τραπέζης ἐστρωμένης ἀνοίγει τὴν ὄρεξιν· αἱ μητέρες δεικνύουν στοργὴν καὶ πρὸς τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν πρὸς τὰ τέκνα των κ.ο.κ. Πολλοὶ δεισδαίμονοι τῶν ἀπολιτίστων ἢ τῶν ἀμαθῶν ἀνθρώπων ἐξηγοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Καὶ τὰ σύμβολα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μᾶς συγκινοῦν: ὁ πέλεκυς ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Κρήτας θεῖον δέος· ἡ Τρίτη καὶ ἡ Παρασκευὴ θεωροῦνται ἡμέραι ἀποφράδες κ.ο.κ.

Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν πολὺ παλαιῶν γεγονότων δὲν ἀναπλάσσονται πλήρως καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεδεμένα δυσάρεστα, ἀλλὰ κυρίως τὰ εὐχάριστα συναισθήματα. Ἡ πάροδος τοῦ χρόνου ἐξωραΐζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ παρελθόν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀνομάζεται αἰσιοδοξία τῆς ἀναμνήσεως καὶ ἐξηγεῖται διὰ τῆς τάσεως τῆς ψυχῆς μας νὰ διατηρῇ τὸ εὐχάριστον καὶ νὰ ἀπαλλάσσεται κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ δυσάρεστου· διὰ τοῦτο τὰ συναισθήματα τῆς λύπης λησμονοῦνται ταχύτερον τῶν συναισθημάτων τῆς χαρᾶς. Χαρακτηριστικὴν ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνεκίνησαν ἡμᾶς βαθύτατα.

Ἰχνη ἀνεξάλειπτα ἀφήνουν συνήθως αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅταν ἔχουν ἔντονον συναισθηματικὸν χρῶμα. Ἐνίοτε λησμο-

νοῦνται αἱ ἀρχικαὶ παραστάσεις, παραμένει ὁμως ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χαρακτηῆρος καὶ ὄχι σπανίως ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον παθολογικόν. Ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα ἀνθρώπου κατὰ τὰ ἄλλα ὕγιους, ὅστις εἰς τὴν θῆαν μόνον τοῦ κρέατος κατελαμβάνετο ὑπὸ ἀνεξηγήτου φόβου καὶ ἀηδίας. Ἐπιμελὴς ἔρευνα τῶν ἀναμνησεων τῆς παιδικῆς του ζωῆς ἀπέδειξεν ὅτι εἰς μικρὰν ἡλικίαν εἶδε διὰ πρώτην φοράν ζῶον σφαζόμενον, τὸ ὁποῖον ἐξέβαλλεν ἀνατριχιαστικὰς φωνάς. Ἐκτοτε ἔβλεπε πλέον μὲ ἀποτροπιασμόν καὶ αὐτὸ τὸ μαγευμένον κρέας.

Διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν συναισθημάτων ἐξηγεῖται καὶ ἡ λεγομένη συνειρμικὴ ἀπήχησις. Ἐνίοτε δηλ. ἡ ἀντίδρασις, τὴν ὁποίαν φέρει συναισθημά τι, εἶναι δυσανάλογος πρὸς τὸν προκαλέσαντα αὐτὴν ἐρεθισμόν· ἀπλῆ παρατήρησις εἰς τόνον χαμηλὸν ἐξοργίζει ὑπερμέτρως τὸν ἀκούοντα. Ὁ ξένος παρατηρητὴς ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παραφοράν τοῦ ἐξοργισθέντος, ὁ οἰκεῖος ὁμως ἐννοεῖ ὅτι ἡ παροῦσα ἐντύπωσις ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ προσβληθέντος γεγονότα σχετικὰ, συνδεδεμένα συνειρμικῶς μετὰ συναισθημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ, καὶ ἡ ἀψιθυμία προέκυψεν ἐκ τῆς ἀθροιστικῆς τὸν ὥσεως τῶν συγκινήσεων. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔντασις τοῦ συναισθήματος δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐμπειρίας τοῦ ὑποκειμένου. Δύναται νὰ ἐνισχυθῇ συναισθημά τι σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων τοῦ αὐτοῦ τόνου.

Συναισθήματα ἀξίας. Ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τῆς εὐχαριστήσεως ἢ τῆς δυσαρεσκείας, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὰ διάφορα ἀντικείμενα, θεμελιούμεν τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἢ τὴν ἀπαξίαν. Ὅταν μία ζωγραφικὴ εἰκὼν τέρτη ἡμᾶς μὲ τὴν θῆαν της, τὸ συναισθημα τοῦτο κάμνει τὴν εἰκόνα ἀξιόλογον δι' ἡμᾶς. Εὐχαριστούμεθα, ὅταν ἔχωμεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα εἰς τὴν κατοχὴν μας καὶ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀπολαμβάνωμεν· λυπούμεθα, ὅταν χάσωμεν αὐτὴν ἢ ὅταν καταστραφῇ (συνήθως τότε διὰ πρώτην φοράν αἰσθανόμεθα τὴν ἀξίαν της). Χαίρομεν διὰ τὴν ὑπαρξίν, τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀντικειμένων ἀξιολόγων καὶ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν, τὴν κατὰπτωσιν, τὴν φθοράν καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν. Ἀντίθετος εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις μας ἀπέναντι τῶν ἀναξιολόγων ἀντικειμένων. Πρόσωπα, πράγματα, ἰδιότητες καὶ γεγονότα συνδεόμενα μετὰ συναισθημάτων εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρεσκείας ἀποκτοῦν δι' ἡμᾶς ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν μόνιμον πλέον καὶ τότε ὀνομάζονται ἀγαθὰ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ κακὰ εἰς τὴν δευτέραν. Διὰ τῆς μεταβίβάσεως τοῦ συναισθηματικοῦ

τόνου αποκτοῦν ἀξίαν καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπανάληψιν μετεχειρίσθημεν ὡς μέσα, διὰ νὰ δημιουργήσωμεν ἢ νὰ προμηθευθῶμεν τὰ ἀγαθὰ, νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἢ νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν κακῶν. Περίπτωσις γνωστοτάτη τοιαύτης μεταβιβάσεως εἶναι ἡ ἀξιοποίησις τοῦ χρήματος. Κατ' ἀρχὰς εἶχε μόνον ἀξίαν μέσου· διὰ πολλοὺς ὅμως ἀνθρώπους (παράδειγμα: ὁ φιλάργυρος) ἀπέκτησε βαθμιαίως ἀξίαν σκοποῦ πλέον.

Συχνὰ θεωροῦμεν μερικά ἀντικείμενα ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἐνέχοντα δηλ. ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν, ὅχι διότι κρίνομεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικῆς μας συναισθηματικῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ διότι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, μετὰ τῶν ὁποίων συμβιοῦμεν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας, ἐκτιμοῦν καὶ ἐπιτρέπουν, καταδικάζουν ἢ ἀπαγορεύουν αὐτὰ (ἀξιολογικὴ ὑποβολή). Ὅταν μετὰ τῆς εὐχαρίστου συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν παρέχουν εἰς ἡμᾶς ὠρισμένα ἀγαθὰ, ἔχωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐγκτεται ὅχι εἰς τὴν προσωπικὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἢ προσδοκῶμεν ἐξ αὐτῶν, ἢ εἰς τὴν ιδιότητά των νὰ ἱκανοποιοῦν τὰς ἀτομικὰς μας ἀνάγκας (ἀξίαι ὑποκειμενικαί), ἀλλὰ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν των καὶ διὰ τοῦτο ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐκτίμησιν ὄλων, τότε τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων τὴν ὀνομάζομεν ἀντικειμενικὴν. Ὑψίσται ἀντικειμενικαὶ ἀξίαι θεωροῦνται τὸ Κάλλος, ἡ Ἀρετὴ καὶ ἡ Ἀλήθεια.

Νόμοι τῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα ἐνισχύονται σημαντικῶς διὰ τῆς ἀναπλάσεως ἄλλων ἀντιθέτου ποιοῦ (νόμος τῆς ἀντιθέσεως). Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θαλπωρὴν τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἐνισχύεται, ὅταν βλέπωμεν πόσον ὁ καιρὸς ἔξω εἶναι ψυχρὸς καὶ δυσάρεστος. Ἀντιθέτως ἡ δυσἀρέσκεια, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ὅταν βαδίζομεν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ὑπὸ βροχὴν κτλ. δι' ἐκτέλεσιν ἐπιπόνου ἐργασίας, ἐπιτείνεται, μόλις ἀντικρύσωμεν καλῶς θερμαινομένην καὶ ἄνετον κατοικίαν. Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ συναισθήματος εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὀφείλεται εἰς τοῦτο: ἡ ἀντιληψίς τῆς ἀντιθέτου καταστάσεως ἀναπλάσσει διαφόρους παραστάσεις καὶ προκαλεῖ διανοήματα, τῶν ὁποίων ὁ συναισθηματικὸς τόνος προστιθέμενος εἰς τὸ ὑπάρχον συναίσθημα αὐξάνει τὴν ἔντασιν αὐτοῦ. Ὑγιαίνοντες δὲν χαίρομεν τόσον πολὺ, ὅσον κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως μετὰ βαρεῖαν νόσον· διότι τότε ἀναπολοῦμεν τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους διετρέξαμεν, καὶ ἐκτιμώντες τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς αἰσθανόμεθα ἐντονώτερον τὴν εὐχαρίστησιν τῆς υγείας, τὴν ὁποίαν τώρα ἀπολαμβάνομεν.

Ἰσχυρότερον γίνεται τὸ συναίσθημα, ὅταν ἐμφανίζεται

κατόπιν ἄλλου τῆς αὐτῆς ποιότητος, ἀλλ' ἀσθενεστέρου. Μία
 λίαν εὐχάριστος εἶδησις, ἥτις μᾶς εὐρίσκει τὴν στιγμὴν, κατὰ
 τὴν ὁποίαν μόλις ἐδοκιμάσαμεν τὴν ἀσθενῆ ἔστω ἱκανοποίησιν
 μιᾶς ἐπιτυχοῦς πράξεως, γίνεται ἐντονώτερον αἰσθητή. Ἀντι-
 θέτως, ὅταν δοκιμάσωμεν κατ' ἐπανάληψιν τὸ αὐτὸ συναισθημα
 ἐξ ὁμοίων γνωστικῶν στοιχείων (ἐντυπώσεων, παραστάσεων
 κτλ.), ἡ συγκίνησίς μας μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀμβλύνεται καὶ
 βαθμηδὸν τὸ αὐτὸ γεγονὸς μᾶς ἀφήνει πλέον ἀδιαφόρους (νό-
 μος τῆς ἀμβλύνσεως). Τὰ ἀλλεπάλληλα κέρδη δὲν συγκινοῦν
 πλέον τὸν εὐτυχῇ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἔμπορον· αἱ κατ'
 ἐπανάληψιν ἐπιβαλλόμεναι σωματικαὶ ποιναὶ οὐδεμίαν πλέον
 αἴσθησιν προκαλοῦν εἰς τὸν τιμωρούμενον. Εἰς αὐτὰς τὰς περι-
 πτώσεις ἡ ἀμβλυνσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἀντικείμενα
 συχνότατα ἐπαναλαμβανόμενα δὲν ἔχουν πλέον τὴν αὐτὴν
 ἀξίαν καὶ ἐπομένως δὲν ἐξακολουθοῦν νὰ εὐρίσκουν εἰς τὴν ψυ-
 χὴν τὴν αὐτὴν συναισθηματικὴν ἀπήχησιν. Ἀξίαν διὰ τὴν ζωὴν
 ἔχει τὸ ἔκτακτον καὶ σπάνιον· πρὸς τὸ τακτικὸν καὶ σύνηθες
 ἐξοικειούμεθα τὸσον, ὥστε δὲν προσηλοῦμεν πλέον ἐπ' αὐτοῦ
 τὴν προσοχὴν μας. Ἐπομένως τοῦτο χάνει τὸ συναισθηματικόν
 τοῦ χρώμα καὶ δὲν μᾶς προκαλεῖ αἰσθητὴν συγκίνησιν. Ἐκτὸς
 τοῦτου ἡ ἀμβλυνσις ὀφείλεται καὶ εἰς φυσιολογικοὺς λόγους· ἡ
 κόπωσις τοῦ ὀργανισμοῦ ἐπιφέρει ἀναισθησίαν ἀπέναντι τῶν
 νέων ἐρεθισμῶν. Σχεδὸν δηλ. δὲν ἀντιλαμβανόμεθα πλέον τὸ
 αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον ἀντικείμενον.

Τὰ συναισθήματα καὶ τὸ Ἐγώ. Τὰ συναισθήματα δὲν
 ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων· ἐκ τοῦ
 αὐτοῦ ἀντικειμένου δύνανται νὰ γεννηθοῦν μέσα εἰς τὴν ψυ-
 χὴν μας καὶ ἀντίθετα κατὰ τὸ ποῖον συναισθήματα. Τὸ φαγη-
 τὸν τῆς ἰδιαιτέρας μας προτιμήσεως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς ἀη-
 δίαν, ὅταν ἔχωμεν φάγει κατὰ κόρον· μία λίαν ἐπιθυμητὴ ἐπί-
 σκεψις μᾶς εἶναι δυσάρεστος, ὅταν γίνεται εἰς ἀκατάλληλον
 στιγμὴν. Εὐρισκόμενοι ἐν καταθλίψει, εἰς κόπωσιν ἢ ἐρεθι-
 σμόν, δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν καθαρὰν χαρὰν καὶ ἐκ
 τοῦ μᾶλλον εὐχαρίστου γεγονότος· ἀντιθέτως, ὅταν ἔχωμεν
 ἀκμαίᾳς τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς μας δυνάμεις καὶ εἴμεθα
 ἡσυχοί, εὐρίσκομεν εὐχάριστα καὶ ἐνδιαφέροντα πολλὰ πρά-

γμاتا, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας περιστάσεις δύνανται ἀκόμη καὶ νὰ μᾶς δυσареστήσουν. Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὰ συναισθήματα προσδιορίζονται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον τὰ προκαλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκόμεθα. Ἡ κατάσταση αὕτη εἴτε εἶναι στιγμιαία καὶ ὀφείλεται εἰς ἐφήμερα, τυχαῖα γεγονότα, εἴτε ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκ τῶν συναισθηματικῶν δηλ. προδιαθέσεων μας.

Αἱ συναισθηματικαὶ προδιαθέσεις μας σχηματίζονται βεβαίως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, ἀναλόγως δηλ. τῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς μας. Ἐδράζονται ὅμως κυρίως ἐπὶ ἐμφύτων γνωρισμάτων τοῦ χαρακτήρος μας. (Σπουδαιότητα σημασίαν ἔχουν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ γεγονότα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, διότι, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, αἱ ἐξ αὐτῶν ἀναμνήσεις διατηροῦνται βαθύτατα καὶ ἐπηρεάζουν σημαντικῶς τὸν χαρακτήρα μας). Ἐμφυτος εἶναι ἡ γενικὴ συναισθηματικὴ δυναμικότης ἐνὸς προσώπου, ἥτοι ἡ δεκτικότης του εἰς συγκινήσεις.

Ὑπάρχουν φύσεις εὐθυμοὶ καὶ σοβαροὶ, ἐπιπόλαιοι καὶ βαθεῖαι κ.ο.κ. Τέσσαρες τύποι συναισθηματικῶν ἰδιοσυγκρασιῶν διακρίνονται παλαιόθεν : ὁ αἱματώδης, ὁ χολερικός, ὁ μελαγχολικός καὶ ὁ φλεγματικός (1). Ὁ αἱματώδης συγκινεῖται εὐκόλως, μεταβάλλει ταχέως συναισθήματα καὶ διαθέσεις καὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εὐθυμος. Ὁ χολερικός συγκινεῖται εὐκόλως καὶ ἰσχυρῶς, τὰ δὲ συναισθήματά του ἔχουν διάρκειαν μεγάλην. Ὁ μελαγχολικός συγκινεῖται δυσκόλως, ἀλλ' ἐντόνως, τείνει δὲ μονίμως πρὸς δυσθύμους διαθέσεις. Ὁ φλεγματικός συγκινεῖται δυσκόλως καὶ κατὰ κανόνα τὰ συναισθήματά του εἶναι ἀσθενῆ· εἶναι ὁ κυρίως ἀπαθὴς τύπος.

1. Οἱ ὅροι οὗτοι ἔλκουν τὴν καταγωγὴν τῶν ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν μαθητῶν του. Ὁ Ἱπποκράτης ἐδίδασκεν ὅτι αἱ τέσσαρες ἰδιοσυγκρασίαι ὀφείλονται εἰς κρᾶσιν τῶν τεσσάρων κυρίων χυμῶν τοῦ σώματος: τῆς (κιτρίνης) χολῆς, τοῦ αἵματος, τῆς μελαίνης χολῆς καὶ τοῦ φλέγματος καὶ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ ἐνὸς ἐκ τῶν χυμῶν τούτων κατὰ τὴν κρᾶσιν δίδει εἰς τὸν συναισθηματικὸν χαρακτήρα ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαίτερον τύπον του.

3. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

“Ενεκα τοῦ πλήθους καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν συναισθημάτων εἶναι δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀδύνατον, νὰ περιληφθοῦν ὅλα τὰ εἶδη αὐτῶν εἰς πίνακα, ὁ ὁποῖος νὰ παρουσιάσῃ μὲ ἀκρίβειαν καὶ λογικὴν τάξιν τὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο θὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν συναισθημάτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τυχὲν γενικῆς ὁπωσδήποτε ἐπιδοκιμασίας μεταξὺ τῶν ψυχολόγων.

Εἰς μίαν διαίρεσιν τῶν συναισθημάτων τὴν βάσιν δίδουν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαί, αἱ ὁποῖαι κατευθύνουν τὴν βουλευτικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου : ἡ ὁρμὴ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἐγῶ, ἡ ὁρμὴ μίσητος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ (φιλία, ἐχθρότης κτλ.) καὶ ἡ κοινωνικὴ ὁρμή. Οὕτω τὰ συναισθήματα (τὰ πλεῖστα βεβαίως καὶ ὅχι ὅλα) διαιροῦνται εἰς τρεῖς τάξεις : α) εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ, β) εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Σὺ, καὶ γ) εἰς τὰ κοινωνικά.

α) Συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ εἶναι τὸ θετικὸν καὶ ἀρνητικὸν αὐτοσυναίσθημα, ἥτοι ἡ χαρὰ καὶ ἡ ὑπερηφάνεια ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀξίας μας, ἡ λύπη καὶ ἡ ταπείνωσις ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀπασίας μας. Μετὰ τῆς ὁρμῆς τῆς διατηρήσεως τοῦ Ἐγῶ συνδέονται τὸ μαχητικὸν ἐνστικτον καὶ τὸ ἐνστικτον τῆς φυγῆς. Ἐκ τῶν ἐνστικτῶν τούτων πηγάζουν τὰ συναισθήματα τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ φόβου. Ἐν γένει εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ Ἐγῶ ἀνήκουν αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλεῖ οἰαδήποτε ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία, ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς κ.ο.κ. Ἐκ τῶν συναισθηματικῶν τούτων καταστάσεων ἐξήρθη ἐσχάτως καὶ ἡρυνήθη ἐπιμελῶς ἡ μεγάλη σημασία τοῦ ἀρνητικοῦ συναισθήματος, τοῦ συναισθήματος τῆς μειονεκτικότητος. Ἰσχυρὸν συναισθηματικὸν μείονεκτικότητος ἰδίως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν (ὁ παῖς αἰσθάνεται ἑαυτὸν μικρὸν καὶ ἀδύνατον) τὴν ἐντύπωσιν ταύτην ἐνισχύουν ὀργανικὰ ἐλαττώματα, δυσμενεῖς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, μειονεκτικὴ θέσις ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἀψυχολόγητος ἀνατροφή ἢ ἐκπαίδευσις κτλ.) ἀσκεῖ ἐνίοτε ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ χαρακτῆρος.

β) Ἡ ὁρμὴ μίσητος στάσις τοῦ Ἐγῶ ἀπέναντι τοῦ Σὺ ἐξωτερικεύεται θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς εἰς τὰ συναισθήματα τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀγάπης, τῆς ἐχθρότητος καὶ τοῦ μίσους. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν διάφορα συναισθήματα, ὅπως π. χ. ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ἀδελφούς, πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ φίλους, ἡ ζήλεια, ὁ φθόνος κτλ. Ἐπίσης τὰ συναισθήματα τῆς συμπαθείας (συγχαίρειν καὶ συμπάσχειν) καὶ τῆς ἀντιπαθείας (χαίρειν ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἄλλου καὶ λυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ ἄλλου).

γ) Τὰ συναισθήματα τοῦ Σὺ ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν αὐτοσυναισθημάτων εἰς τὰ κοινωνικὰ συναισθήματα, ἥτοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ σπουδαιότερα κοινωνικὰ συναισθήματα εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν (ἀφοσίωσις εἰς τὴν οἰκγένειαν) καὶ τὸ πατριωτικὸν (ἀγάπη τῆς πατρίδος, θυσία ὑπὲρ αὐτῆς, ὑπερηφάνεια διὰ τὰς νίκας τῆς καὶ πόνος διὰ τὰς συμφορὰς τῆς κτλ.). Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ κοινωνικῶν καὶ συναισθημάτων τοῦ Ἐγὼ γεννῶνται τὰ συναισθήματα τῆς πολιτικῆς δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, τῆς κοινωνικῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐκτιμήσεως ἀφ' ἑνός, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς ὑποταγῆς, τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς εὐθύνης ἀφ' ἑτέρου, τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλη ἡ σημασία εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν διαίρεσιν τὰ συναισθήματα κατατάσσονται εἰς δύο μεγάλας ομάδας ἀναλόγως τοῦ εἶδους τῶν γνωστικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα τὰ προκαλοῦν. Ὅταν προκαλοῦνται μόνον ὑπὸ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων, λέγονται κατ' αἴσθησιν (ἢ κατώτερα)· ἀνώτερα δὲ ἢ πνευματικὰ συναισθήματα, ὅταν γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ ἀνωτέρων γνωστικῶν πλασμάτων, ἥτοι παραστάσεων καὶ διανοημάτων. Οὕτω π.χ. τὸ εὐχάριστον συναίσθημα τῆς θερμότητος, τὸ δυσάρεστον τῆς δίψης, ἡ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς εὐωδίας ἑνὸς ἄνθους, κ.ο.κ. εἶναι συναισθήματα κατ' αἴσθησιν· μία εὐχάριστος ἐκπληξις, ἡ συμπάθεια μετὰ δυστυχοῦντος φίλου, τὸ μῖσος καὶ ἡ τύψις εἶναι συναισθήματα πνευματικά, διότι ἡ συγκίνησις εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας προϋποθέτει ὅχι ἀπλὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ σύνθετον πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὰ κυρίως πνευματικὰ συναισθήματα κατατάσσονται εἰς τέσσαρας ομάδας ἀναλόγως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς τέσσαρας θεμελιώδεις ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, τοὺς τομεῖς δηλ. τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν Ἐπιστήμην, Καλλιτεχνίαν, Ἠθικὴν καὶ Θρησκείαν. Διὰ τῶν συναισθημάτων τούτων λαμβάνει στάσιν τὸ Ἐγὼ ἀπέναντι τῶν ἀξιῶν, τὰς ὁποίας ἐκπροσωποῦν τὰ ὑψηλότερα ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτοι ἀπέναντι τῆς Ἀληθείας, τοῦ Κάλλους, τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἀγιότητος. Ὀνομάζονται δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα θεωρητικά, καλαισθητικά, ἠθικά, καὶ θρησκευτικά. Τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀν-

θρώπου χαρακτηρίζει ακριβώς τοῦτο: ὅτι εἶναι ἱκανὴ ἡ ψυχὴ του νὰ αἰσθάνεται τὰ ἀνώτερα ταῦτα συναισθήματα.

α) Θεωρητικὰ συναισθήματα. Ρίζα τῶν θεωρητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ μετὰ τῆς ὁρμῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως συνυφασμένη ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνώσιν καὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἀγαθῶν τῆς γνώσεως διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ θεμελιωδέστερον τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι ἡ μετ' ἀπορίας ἐκπληξις (τὸ θαυμάζειν τῶν ἀρχαίων). Ἀποροῦμεν καὶ ἐκπλητόμεθα, ὅταν ἀντικρύζωμεν διὰ πρώτην φορὰν ἀντικείμενον ἢ γεγονός τι, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας, τὴν ὁποῖαν ἀπεκτήσαμεν ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ τὸ νέον καὶ τὸ ξένον, τὸ μὴ οἰκεῖον, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἐχθρικόν καὶ ἐπικίνδυνον, μετὰ τῆς ἐκπλήξεως συνδυάζεται εἰς τὴν μικρὰν ἡλικίαν ὁ φόβος ὑπερτιμῶμεν πάντοτε τὴν δύναμιν τοῦ ἀγνώστου καὶ φοβούμεθα τὰς ἐνδεχομένας συνεπειὰς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς μας. Προϊούσης τῆς ἡλικίας ἀποκτῶμεν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ οὕτω τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐμφανίζεται ἄνευ φόβου. Γίνεται ἡ θεωρητικὴ ἀπορία καὶ ἐκπληξις, τὴν ὁποῖαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρουν πηγὴν τῆς Φιλοσοφίας. Συγγενὲς πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς περιεργείας. Διὰ τοῦ συναισθήματος τούτου ἐξωτερικεύεται ἡ τάσις νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ κάτι τι (ὅταν βεβαίως εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι τῶν βιοτικῶν μεριμνῶν) καὶ νὰ ἀνοίξωμεν διέξοδον εἰς τὴν πνευματικὴν μας δραστηριότητα. Θεωρητικὰ εἶναι καὶ τὰ συναισθήματα τῆς πεποιδήσεως καὶ τῆς ἀμφιβολίας, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἐπιδοκιμασίαν εἰς ὅσας κρίσεις εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἀλήθεια, καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν κρίσεων, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν ἐσφαλμένας. Ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἀποδείξις τοῦ ψεύδους συγκινοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰ εἶναι τὰ συναισθήματα αὐτοῦ τοῦ εἵδους εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἐπιστήμη εἶναι τὸ ὑπατόν ἀγαθόν καὶ οἱ ὁποῖοι ὑποβάλλονται προθύμως εἰς μεγίστας θυσίας, διὰ νὰ προαγάγουν αὐτήν. Οὕτως ἐξηγεῖται ὁ

ἀσυγκράτητος ἐνθουσιασμός τοῦ Ἀρχιμήδους, ὅταν εὐρών τὴν λύσιν δυσκόλου μαθηματικοῦ προβλήματος ἐξήλθε γυμνὸς εἰς τὰς ὁδοὺς φωνάζων «εὕρηκα!». *συναισθητικὰ*

Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἔχομεν μόνον τὸ θεωρητικὸν συναίσθημα· εἰς τὴν συγκίνησιν τοῦ Ἀρχιμήδους ἐνυπάρχει καὶ ἰσχυρὸν αὐτοσυναίσθημα. Εἶπομεν προηγουμένως ὅτι συναισθήματα τοῦ αὐτοῦ ποιοῦ συνδυάζονται εὐχερῶς μετ' ἄλλήλων καὶ ἐνισχύονται ἀμοιβαίως. *καὶ συναίσθημα*

β) Καλαισθητικὰ συναισθήματα λέγονται αἱ συγκινήσεις, τὰς ὁποίας προκαλοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τὸ Ὠραῖον καὶ τὸ Ὑπέροχον (θετικά), καθὼς καὶ τὸ Ἀσχημον καὶ τὸ Γελοῖον (ἀρνητικά). Χαρὰν καὶ θαυμασμόν αἰσθανόμεθα πρὸ τοῦ Ὠραίου, ἡδῖαν καὶ ἀποστροφὴν πρὸ τοῦ Ἀσχήμου. Ἡ θέα τοῦ Ὑπερόχου μᾶς συγκλονίζει βαθέως, ἐνῶ τὸ Γελοῖον μᾶς δίδει εὐθυμίαν.

Καὶ αἱ ἀπλούστεραι ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις εἶναι συνήθως συνυφασμέναι μετὰ καλαισθητικῶν συναισθημάτων. Χρώματα καὶ σχήματα, ἰδίως ὁ ἀρμονικὸς συνδυασμὸς αὐτῶν εἰς μορφάς, τέρπουν ἡμᾶς· ὁμοίως οἱ μουσικοὶ τόνοι, ὁ ρυθμός, ἡ μελωδία κτλ. Πλουσιώτερα ὅμως καὶ ἰσχυρότερα γίνονται τὰ καλαισθητικὰ συναισθήματα, ἐφ' ὅσον εἰς τὰς ἐντυπώσεις προστίθενται παραστάσεις καὶ διανοήματα. Π. χ. κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ βαθυτέρου νοήματος σπουδαίων ἔργων Τέχνης καὶ κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν. Τοιαύτας συγκινήσεις δοκιμάζομεν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ θαύματος τοῦ Παρθενῶνος, τῶν γλυπτικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς Τέχνης, τῶν ζωγραφικῶν πινάκων τοῦ Θεοτοκοπούλцу, τοῦ Παφαῆλ καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν, τῶν μουσικῶν ἔργων τοῦ Μπάχ, τοῦ Μπετόβεν κ.ο.κ. *ἐν τῷ Ὠραίῳ*

Ὑπέροχον ὀνομάζομεν τὸ ὑπερμέτρον μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πλούσιον εἰς σημασίαν, π. χ. τὴν θύελλαν εἰς τὸν ὠκεανόν, τὸν καταρράκτην τοῦ Νιαγάρα, ἐπιβλητικὰ ἔργα Μηχανικῆς, μίαν Ναπολεόντειον νίκην κ.τ.τ. Τὸ ὑπέροχον ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον βαθὺν θαυμασμόν καὶ δέος ἐκ τῆς συναίσθησός τῶν περιωρισμένων δυνάμεών του. Τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ τὸ Ὑπέροχον, δὲν εἶναι μόνον καλαισθητικά, ἀλλὰ καὶ ἠθικά καὶ θρησκευτικά. Ἡ ἀπροσδόκητος πτώ-

σις τοῦ Μεγάλου, ἡ ἀσύλληπτος συντριβὴ τοῦ Ἰσχυροῦ κ.τ.τ. δίδουν τὴν συγκλονιστικὴν ἐντύπωσιν τοῦ Τραγικοῦ. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν συγκινούμεθα ὄχι μόνον καλαισθητικῶς (ἀρνητικῶς) ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς (θετικῶς) : τοιαῦτα γεγονότα ἐμπνέουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ εὐλάβειαν, θαυμασμόν πρὸς τὴν θεῖαν Δύναμιν, ἡ ὁποία ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἔργων τῆς τὴν μικρότητα τῶν ἀνθρωπίνων διαστάσεων. Γελοῖον εἶναι τὸ ὑπερμέτρως μικρόν, τὸ ἀσήμαντον καὶ τὸ εὐτελές. Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ Κωμικοῦ ἔχομεν, ὅταν διὰ τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων ἀποδεικνύεται ἡ μικρότης, τὸ ἄσχημον καὶ εὐτελές ἐνὸς ἀντικειμένου ἢ προσώπου, τὸ ὁποῖον πρὸς στιγμὴν ἐνεφανίσθη ὡς κατέχον ἀντιθέτου ἰδιότητος. Τὸ κωμικὸν προκαλεῖ εὐθυμίαν (τὸν γέλωτα), ἡ ὁποία ἐνισχύεται σημαντικῶς ἐκ τῆς ταυτοχρόνως γεννωμένης συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπεροχῆς (ἥτοι διὰ τοῦ αὐτοσυναισθήματος).

γ) Ἡθικὰ συναισθήματα. Τοιαῦτα συναισθήματα γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὅταν κρίνοντες ἰδίας καὶ ἀλλοτρίας πράξεις ἐπιδοκιμάζωμεν καὶ ἐκτιμῶμεν (θετικὰ) ἢ ἀποδοκιμάζωμεν καὶ ἀποστρεφώμεθα (ἀρνητικὰ) αὐτάς. Ἡ ἐπιδοκιμασία δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ συναισθημα τοῦ θαυμάσμου καὶ τοῦ ἐνδουσιασμοῦ· ἡ ἀποδοκιμασία τὴν συγκίνησιν τῆς ἐνοχῆς (τύψιν), τῆς ἀποδτροφῆς καὶ τῆς περιφρονήσεως. Τὰς ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοτε ὑπαγορεύει μηχανικῶς τὸ ἔδιμον, ἄλλοτε ἐπιβάλλει ὑποχρεωτικῶς τὸ ἐν τῇ Νομοθεσίᾳ διατυπούμενον Δίκαιον καὶ ἄλλοτε ἐμπνέει ἐλευθέρως ἡ βαθεῖα πίστις εἰς τὰς ἀνωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, ἥτοι ἡ λαχτάρα τῆς Ἀρετῆς. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἐκδηλοῦται πρῶτον ἀρνητικῶς διὰ τοῦ φόβου : μήπως πράττοντες τὸ κακὸν ἐκπέσωμεν εἰς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν συνανθρώπων μας. Εἴτα θετικῶς : διὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον μᾶς ὠθεῖ εἰς τὰς ἀγαθὰς πράξεις. Ἡ ἐπιτέλεισις τοῦ καθήκοντος προκαλεῖ εἰς τὴν ψυχὴν συναισθημα εὐτυχίας καὶ γαλήνης, ἡ παράβασις τοῦ καθήκοντος τὸν ὀξὺν πόνον τῆς τύψεως. Τὰ ἠθικὰ συναισθήματα συμπλέκονται μετὰ θρησκευτικῶν, διότι τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς θεωροῦμεν ἐκδήλωσιν

τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ συναισθανόμεθα τὴν παραβίαν αὐτῶν ὡς ἀσέβειαν καὶ ἁμαρτίαν, τὴν δὲ τήρησιν αὐτῶν ὡς ἐνδείξιν εὐλαβείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸ θεῖον θέλημα.

δ) Θρησκευτικὰ συναισθήματα. Συγγενῇ πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ εἶναι τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Συνδεοῦν τὰς παραστάσεις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ὑπερέραν καὶ ἐκδηλώνονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς : τιμῇ, σεβασμός, συντριβή, δέος, εὐγνωμοσύνη, ἐμπιστοσύνη, ἀγάπη κτλ. Αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἔχουν τὴν πηγὴν τῶν εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου (πρὸ τοῦ ἀπείρου, τοῦ θανάτου κτλ.) καὶ τῆς νοσταλγίας (τῆς ἐπέκεινα τῆς ζωῆς εὐτυχίας, ἀποκαταστάσεως κτλ.). Κυρίως τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις χαρακτηρίζει ἡ συναίσθησις τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς ἐξαρτήσεως ἡμῶν ἐκ τῆς παντοδυναμίας ἐνὸς ὄντος τελειοτάτου, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ προσδοκῶμεν τὴν θεραπείαν τῶν δεινῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν τελειότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἰς πρωτογενῇ κατάστασιν ἐκ τοῦ φόβου πρὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων (κεραυνοῦ, θυέλλης, ἀστραπῆς, σεισμοῦ), ἀπέναντι τῶν ὁποίων δὲν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ προστατεύσῃ τὴν ζωὴν του, ἐπροσωποποίησε καὶ ἐλάτρευσε αὐτὰς ὡς θεότητας, θυσιάζων τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ του, ἵνα ἔχῃ αὐτὰς βοηθοὺς καὶ παραστάτας ἢ νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν ὑποτιθεμένην ὀργὴν τῶν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὅμως ἐκπολιτιζόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐξυψώθη εἰς τελειότερας καὶ ὀρθότερας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς σοφῆς σκοπιμότητος καὶ βαθείας ἁρμονίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐχάρισεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ὑψηλοτέραν θρησκείαν, ἥτοι τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπάρξιν καὶ τὴν ἀγάπην ἐνὸς πατρικοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ Κόσμου καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος, πλήρης σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἐποπτεύει, ἵνα ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ἀποκτήσῃ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Αἱ μετὰ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν διανοημάτων τούτων συνδεόμεναι θρησκευτικαὶ συγκινήσεις εἶναι διὰ τὸν εὐσεβῆ ἄνθρωπον βαθεῖαι καὶ πλούσιαι εἰς περιεχόμενον. Κοσμεῖται δὲ δι' αὐτῶν καὶ ἐξαίρεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Η ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὰ βουλευτικά φαινόμενα. Τὰ βουλευτικά φαινόμενα παρυσιάζουν πολὺ μεγάλην ποικιλίαν. Ἴδου μερικά παραδείγματα: ἐπιθυμῶ ἓνα εὐγευστον καρπὸν· ἀπαιτῶ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ἀξία μου· αἰσθάνομαι τὴν ὁρμὴν πρὸς δράσιν· εὐχομαι νὰ εἶναι αὐριον ὁ καιρὸς καλός, διὰ νὰ ταξιδεύσω· κατόπιν ὠρίμου σκέψεως ἀποφασίζω νὰ ὑποστῶ ὁδυνηρὰν ἐγχείρησιν. Τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἀπαίτησιν, τὴν ὁρμὴν, τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ἀπόφασιν ὀνομάζομεν ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως καὶ κατὰ τὰς ὁμοιότητας τὰ ψυχικὰ ταῦτα φαινόμενα εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, διότι παρὰ τὰς διαφοράς των εἰς τὰς λεπτομερείας ἔχουν ὡς κοινὸν γνώρισμα τοῦτο: ὅτι εἶναι τάσεις. Ἡ τάσις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῶν βουλευτικῶν φαινομένων. Μὲ τὴν τάσιν αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἐν ἐνεργείᾳ, ἐν δράσει. Καὶ ἂν ἀκόμη αὐτό, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνομεν, παρασύρῃ καὶ ἀναγκάζῃ ἡμᾶς, πάλιν τείνοντες πρὸς αὐτὸ διὰ τῆς ὁρμῆς, τῆς ἐπιθυμίας κτλ. ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἐνεργοῦντες. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ τὴν κυρίως ἐνεργητικὴν πλευρὰν τῆς ψυχῆς.

Εἰς πᾶσαν τελείαν βουλευτικὴν ἐκδήλωσιν ἐκτὸς τῆς τάσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κεντρικόν της πυρῆνα, διακρίνομεν καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ στόχου, τὴν συμμετοχὴν τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως καὶ τέλος τὴν συνειδησιν τῆς πράξεως, διὰ τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται καὶ φθάνει εἰς τὸ τέρμα της ἡ τάσις. Ὡς ἐξετάσωμεν ἕκαστον τῶν στοιχείων τούτων χωριστά.

Στόχος, συναισθημα καὶ κρίσις εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως. Στόχος εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσπαθοῦμεν ἀμέσως νὰ ἐπιτύχωμεν ἢ νὰ πραγματοποιήσωμεν. Χωρὶς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ στόχου, ἡ τάσις εἶναι ἀκαθόριστος μόνον ὁρμὴ πρὸς δράσιν. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου προϋποθέτει πάντοτε τὴν ἐνέργειαν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς ὅταν

π.χ. ἐπιθυμῶμεν ἓνα καρπὸν, πρέπει νὰ τὸν βλέπωμεν ἢ τουλάχιστον νὰ ἔχωμεν μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν του· διὰ νὰ θελήσωμεν νὰ κάμωμεν ἐπίσκεψιν εἰς ἓν φιλικὸν πρόσωπον, πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ τὸ διανοηθῶμεν. Βεβαίως δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν ἑνὸς ἀντικείμενου ἢ νὰ διανοηθῶμεν ἓν γεγονὸς, διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο στόχος μιᾶς βουλευτικῆς ἐνεργείας μας. Τὰ ἀντικείμενα ἢ αἱ πράξεις γίνονται στόχοι, ὅταν εἰς τὴν πνευματικὴν τῶν σύλληψιν προστεθῇ ἡ ψυχικὴ μας τάσις πρὸς αὐτά. Ἀναπλάσσεται π.χ. αὐτὴν τὴν στιγμήν εἰς τὴν συνείδησίν μου ἡ παράστασις ἑνὸς φίλου, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐντός μου οἰαδήποτε τάσις ἀναφερομένη πρὸς αὐτόν, ἡ παράστασις μου δὲν γίνεται στόχος διὰ τὴν βούλησίν μου. Περὶ προθέσεως ὁμιλοῦμεν, ὅταν ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου ὡς στόχου εἶναι τελείως συνειδητὴ. Ἡ κυρίως βούλησις, ἥτοι ἡ ἐπιθυμία, εἶναι πάντοτε τάσις ἐκ προθέσεως. Ἡ εὐθύνη καταλογίζεται πλήρως εἰς τὰς ἐκ προθέσεως πράξεις.

Μεταξὺ στόχου καὶ σκοποῦ γίνεται ἡ ἐξῆς διάκρισις : σκοπὸν ὀνομάζομεν ὅ,τι ἐπιδιώκομεν νὰ ἐπιτύχωμεν μὲ μέσα τὸν στόχον ἢ τοὺς στόχους, τοὺς ὁποίους πραγματοποιοῦμεν. Θέλω π.χ. νὰ ἀνάψω τὴν θερμάστραν, διὰ νὰ θερμανθῶ τοῦτο τὸ δεύτερον (νὰ θερμανθῶ) εἶναι ὁ σκοπός, ἐνῶ ὁ στόχος εἶναι τὸ πρῶτον. Θέλω νὰ κάμω εἰς φίλον μου νεῦμα, διὰ νὰ τὸν προφυλάξω ἐκ τινος κινδύνου· τὸ νεῦμα εἶναι ὁ στόχος, ἐνῶ σκοπός εἶναι νὰ σώσω τὸν φίλον μου. Οἱ στόχοι λοιπὸν εἶναι τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνονται οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποί. Οἱ στόχοι εἶναι συνήθως ὄχι πράξεις (καθὼς εἰς τὰ δύο προηγούμενα παραδείγματα), ἀλλὰ πράγματα : ὁ διψῶν π.χ. ἀναζητεῖ τὴν πηγὴν. Ὅταν ἀπλῶς ἀντιδρῶμεν εἰς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ ἐπίγνωσις τοῦ στόχου· π.χ. ἰσχυρὸς κρότος μᾶς ἀναγκάζει νὰ κλείσωμεν αὐθορμήτως τὰ ὠτά μας· ὅταν ἐγγίσωμεν θερμὸν ἀντικείμενον, ἀποσύρομεν ἀστραπιαίως τὴν χεῖρά μας. Αἱ τάσεις τοῦ βρέφους εἶναι ἀπλαῖ ἀντιδράσεις εἰς ἐρεθισμούς, ἥτοι τάσεις ἄνευ ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου.

Ἡ τάσις ἐξαρτᾶται στενώτατα ἐκ τοῦ συναισθήματος. Τὸ

α/ *οὐκ αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος*
(ἐν τῇ αἰσθητικῇ)
τοῦ ἀνθρώπου
 δυσάρεστον συναίσθημα γεννᾷ τὴν τάσιν νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ὀργανισμός ἀπὸ τὰς αἰτίας τῆς λύπης· τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς γεννᾷ τὴν τάσιν πρὸς διατήρησίν του. Ἡ μεγάλη διὰ τὴν ζωὴν σημασία τῶν συναισθημάτων ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ὅτι εἶναι δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων προκαλοῦνται διάφοροι τάσεις. Ἐπὶ τῆς βουλήσεώς μας ἐπιδρᾷ καὶ ἡ ἀναμενόμενη εὐχαρίστησις, καθὼς καὶ ἡ προσδοκώμενη δυσἀρέσκεια. Συχνὰ δηλ. ἐπιδιώκομεν ἢ ἀποφεύγομεν διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς εὐχαριστήσουν ἢ θὰ μᾶς λυπήσουν εἰς τὸ μέλλον. Δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε ἀπαραίτητος ὁ δεσμός μεταξὺ συναισθήματος καὶ βουλήσεως. Ὅταν ἐπιθυμῶμεν ἕνα καρπὸν ἢ ἀποφεύγομεν μίαν δυσσομίαν, βεβαίως μᾶς κινεῖ ἡ ἀναμενόμενη εὐχαρίστησις ἢ ἡ ἀναμενόμενη δυσἀρέσκεια. Εἰς τὰς ἐκ συνηθείας ὅμως πράξεις (ὅταν π.χ. τὸ πρῶν πλυνώμεθα ἢ ἐνδύωμεθα κτλ.) ἐνεργοῦμεν σχεδὸν ἄνευ συναισθήματος. Καὶ ἀποφάσεις εἰλημμένες πρὸ πολλοῦ ἐκτελοῦμεν ἐνίστε χωρὶς συγκίνησιν.

β/ *ἐν τῇ αἰσθητικῇ*
τοῦ ἀνθρώπου
τοῦ ἀνθρώπου
 Ἡ βούλησις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συναισθήματος διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξιολογικῆς κρίσεως. Ὅταν εἰς τὰς ἐπιθυμίας μας φερώμεθα ὄχι ὑπὸ τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς κρίσεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τοῦ στόχου, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνομεν, λέγομεν ὅτι ἐνεργοῦμεν μετὰ φρονήσεως. Ὁ ἠθικός ἄνθρωπος ἐνεργεῖ μετὰ φρονήσεως. Ἀποφεύγει τὸ κακὸν καὶ ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν ὄχι λόγῳ τῆς λύπης, τὴν ὁποίαν θὰ δοκιμάσῃ διὰ τῆς ποινῆς, ἢ ἕνεκα τῆς χαρᾶς, τὴν ὁποίαν περιμένει ἀπὸ τὴν ἀμοιβήν, ἀλλὰ διότι τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν ἢ ἐκτίμησις τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς πράξεώς του. Ἄνευ τῆς ἠθικῆς κρίσεως ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο ἔρμαιον τῶν στιγμιαίων συναισθημάτων του. Ἐνίστε ὅμως καὶ τὸ συναίσθημα κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μᾶς ἠθικῆς πράξεως, Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν παλαίωμεν μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ καθήκοντος· τότε, μόλις διανοηθῶμεν τὴν παράβασιν τοῦ καθήκοντος, τὸ ἐμφανιζόμενον εἰς τὴν ψυχὴν μας συναίσθημα τῆς τύψεως μᾶς βοη-

θει νὰ ὑπερνικήσωμεν τὸν πειρασμὸν καὶ νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὰς ἠθικὰς μας ἀρχάς.

Ἀπόφασις καὶ πράξις. Τάσις καὶ ἐκτελοῦσα πράξις ἀρχικῶς συνανήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Ὅπου δὲν παρουσιάζονται ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια, μόλις αἰσθανθῶμεν τὴν τάσιν, προβαίνομεν εὐθὺς εἰς τὴν πρᾶξιν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτύχωμεν τὸν στόχον. Ἡ πείρα ὁμῶς τῶν διαφόρων ἐμποδίων μᾶς διδάσκει ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας νὰ ἀναβάλλωμεν τὴν πρᾶξιν δι' ἀργότερον, ἥτοι νὰ τείνωμεν πρὸς στόχους ὅχι παρόντας ἀλλὰ μελλοντικούς. Οὕτω π.χ. ὁ μικρὸς παῖς, ἐπειδὴ ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς παρουσίας τῆς μητρὸς του νὰ τρέξῃ, διὰ νὰ παίξῃ μετὰ τῶν φίλων του ἔξω, ἀναβάλλει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προθέσεώς του δι' ἀργότερον. Ὅταν μετ' ὀλίγον ἀρθῇ τὸ ἐμπόδιον, ἡ πρόθεσις γίνεται ἀμέσως τάσις πρὸς πρᾶξιν καὶ ἡ ἐπιθυμία πληροῦται. Πολλὰς ἀποφάσεις λαμβάνομεν ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τὰς πραγματοποιήσωμεν εἰς τὸ μέλλον· δίδομεν π.χ. εἰλικρινῶς τὴν ὑπόσχεσιν νὰ λέγωμεν τοῦ λοιποῦ τὴν ἀλήθειαν ἢ νὰ φερώμεθα εὐγενῶς πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους μας.

Συχνὰ ἡ βούλησις καθορίζεται ὑπὸ τῆς προθέσεως τόσον σταθερῶς, ὥστε ἀργότερον παρουσιαζομένης τῆς εὐκαιρίας ἐμφανίζεται αὐτομάτως ἡ τάσις πρὸς πρᾶξιν. Συχνότερον ὁμῶς παρὰ τὴν εἰλημμένην ἐκ τῶν προτέρων ἀπόφασιν, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ πρᾶξις κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν στιγμὴν, ἀπαιτεῖται νέα ἐνέργεια τῆς βουλήσεως, μία ἰδιαίτερα ἀπόφασις πρὸς πρᾶξιν. Ἀπεφασίσσαμεν λ. χ., μόλις συναντήσωμεν τὸν φίλον, τὸν ὁποῖον μέσα εἰς τὴν παραφορὰν μας ὕβρισσαμεν, νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην. Ὅταν μετὰ τινος ἡμέρας τὸν συναντῶμεν καθ' ὁδόν, σπεύδομεν αὐτομάτως πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς συγχωρήσῃ. Πολλάκις ὁμῶς, διὰ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀποφασισθεῖσαν πρᾶξιν, χρειάζεται κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην νέα ἀπόφασις, νὰ εἴπωμεν δηλ. εἰς τὸν ἑαυτὸν μας: «ἐμπρός, τόλμησον», διὰ νὰ ἐκτελέσωμεν τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν. Πολλὰι προθέσεις μένουν ἀνεκτέλεστοι, διότι ἡ βούλησις δὲν ἔχει κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκτελέσεως τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ νέου, διὰ νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ.

Πόθον ονομάζομεν τὴν λαχτάραν ἄνευ προθέσεως καὶ ἄνευ τάσεως πρὸς πρᾶξιν. Εἰς τὸν πόθον δὲν ἐπιδιώκεται διὰ τῆς δράσεως ἡ πραγματοποιήσις ἑνὸς ὠρισμένου στόχου.

Ἐλατήριον (ἢ κίνητρον) μιᾶς πράξεως ονομάζεται ὁ τελικὸς σκοπός, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκεται δι' αὐτῆς καὶ μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἐνεργῶν δικαιολογεῖ (εἰς ἑαυτὸν) τὴν ἀπόφασίν του. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ ποικίλων στόχων (μέσων)· π.χ. διὰ θωπειῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπειλῶν ἢ μῆτηρ ἐπιδιώκει νὰ συνηθίσῃ τὸ τέκνον τῆς εἰς τοὺς καλοὺς τρόπους. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς στόχους κρύπτονται πολλάκις διάφοροι σκοποί. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε φανερά εἰς τὰς πράξεις τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὸν πράττοντα. Ἐλατήρια π.χ. μιᾶς δωρεᾶς δύνανται νὰ εἶναι ἡ ἐλεημοσύνη ἢ ἡ τήρησις μιᾶς ὑποσχέσεως ἢ καὶ τὸ ὕλικόν ἢ ἠθικόν ὄφελος τοῦ δίδοντος.

Ὅταν διὰ τῆς πλήρους ἐπιγνώσεως τοῦ στόχου σχηματίζεται ἡ πρόθεσις καὶ λαμβάνεται εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν ἡ ἀπόφασις πρὸς πρᾶξιν, τότε ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν συνείδησιν ὅχι ὅτι ὑπακούει ἀπλῶς εἰς μίαν ἐσωτερικὴν τάσιν, ἀλλ' ὅτι δρᾷ ἐλευθέρως καὶ κατ' ἐκλογὴν. Αὕτη εἶναι ἡ κυρίως βουλευτικὴ ἐνέργεια. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις λαμβάνομεν ἓν πλήρει συνειδήσει ὀριστικὴν πρὸς στόχον τινὰ κατεύθυνσιν. Εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καταλογίζομεν πλήρως μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας τῆς βουλήσεώς μας. Τελείως ὑπεύθυνοι θεωρούμεθα μόνον δι' αὐτάς, ὅχι δὲ καὶ δι' ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν εἵχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως (π.χ. κατὰ τὴν μέθην ἢ τὸν ἐκβιασμόν) ἢ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως (λόγῳ περιορισμοῦ ὑπὸ ἄλλων ἢ φυσικῆς ἀδυναμίας). Ἡ ἠθικὴ εὐθύνη εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς δράσεως.

2. Αἱ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Πρᾶξιν ονομάζομεν πᾶσαν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται εἰς συνειδητὸς γενόμενος στόχος. Ἡ πρᾶξις καλεῖται ἐργασία, ὅταν δίδωμεν ἀξίαν ὅχι εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἰς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα (τὸ

ἔργον), τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ὁποίου ἀνελάβομεν εἴτε ἐξ οἰκείας προαιρέσεως, εἴτε δι' ἐπιβολῆς ξέωθεν, δηλ. ἀναγκαστικῶς· παιδιὰ δέ, ἐὰν ἀπλῶς μᾶς ὠθῇ πρὸς αὐτὴν ἢ τάσιν νὰ ἐνεργήσωμεν, ὁπότε δίδομεν ἀξίαν εἰς τὴν ἐνέργειάν μας καθ' ἑαυτὴν.

Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τριῶν εἰδῶν : ἐκ προαιρέσεως, καθ' ὁρμὴν καὶ καθ' ἔξιν.

Αἱ πράξεις ἐκ προαιρέσεως προϋποθέτουν πάντοτε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐγώ, ἥτοι ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἡ ἀπόφασις ἄλλοτε εἶναι ἀπλὴ ἐσωτερικὴ ἐπιδοκιμασία ἐνὸς στόχου (ἀποφασίζω π.χ. αὐτὴν τὴν στιγμὴν νὰ κάμω ἓνα περίπατον), ἄλλοτε πάλιν προκύπτει ἐκ τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ πολλῶν στόχων (νὰ κάμω περίπατον ἢ νὰ ἐπισκεφθῶ φιλικόν μου πρόσωπον ἢ νὰ ἀναγνώσω τερπνόν τι βιβλίον ;). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ πρᾶξις λέγεται πρᾶξις ἐκλογῆς. Ἐκλογὴ γίνεται, καὶ ὅταν ἔχῃ τις νὰ ἀποφασίσῃ μεταξὺ τῆς ἐκτελέσεως ἢ τῆς παραλείψεως μιᾶς πράξεως, προϋποθέτει δὲ πάντοτε ἓν ἐσωτερικόν ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται μεταξὺ μιᾶς τάσεως καὶ τῆς πράξεως, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῇ ὁ στόχος τῆς τάσεως. Εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου τὰ ἐμπόδια εἶναι συνήθως κρίσεις ἀξίας καὶ ἀπαξίας· δι' αὐτῶν δὲν ἀφήνονται αἱ τάσεις νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς πράξεις. Π. χ. κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς παραγγελίας διέρχομαι πρὸ ἐστιατορίου· πεινῶ καὶ ἡ θέα τοῦ ἐστιατορίου γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν μου τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσέλθω καὶ νὰ φάγω· ἐπειδὴ ὅμως κρίνω ὅτι ἡ ἀργοπορία θὰ ἔχῃ δυσარέστους συνεπείας ἐπὶ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἔχω ἀναλάβει, καὶ θὰ μὲ ἐκθέσῃ κτλ., καταστέλλω τὴν τάσιν μου καὶ προχωρῶ, χωρὶς νὰ σταματήσω εἰς τὸ ἐστιατόριον. Κατασταλτικῶς ἐπὶ τῶν τάσεων ἐνεργοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνηλίκων καὶ ἀμορφῶτων ἀνθρώπων ἡ διαταγὴ καὶ ἡ ἀπαγόρευσις, ἡ μίμησις, ἡ ἄσκησις καὶ ἡ συνήθεια. Δι' αὐτῶν ἄρχεται τὸ ἔργον· τῆς ἀγωγῆς, ἐπειδὴ ἡ κρίσις δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμος, διὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν βούλησιν.

Αἱ καθ' ὁρμὴν πράξεις γίνονται ἄνευ ἀποφάσεως τοῦ Ἐγώ, εὐθὺς ὡς παρουσιασθῇ εἰς τὴν ψυχὴν τάσις πρὸς τινὰ

στόχον ἢ ὅταν ἡ τάσις αὕτη, ἐν ἀρχῇ ἀσθενής, ἀποκτήσῃ τοιαύτην ἰσχύϊν, ὥστε νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως τὴν ἀντίστοιχον πράξιν. Ὅταν διψῶ, ἡ θεὰ τῆς κρήνης μὲ ὁδηγεῖ ἀμέσως εἰς τὴν πρᾶξιν καθ' ὃν χρόνον ἐργάζομαι ἐντὸς κλειστοῦ δωματίου, ἡ ἀνάγκη τοῦ καθαροῦ ἀέρος γίνεται βαθμιαίως τόσο ἰσχυρά, ὥστε σηκώνομαι καὶ ἀνοίγω τὸ παράθυρον. Ἐν στενῇ ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν εἶναι αἱ προκαλούμεναι ἐξ ἐμφύτων ὁρμῶν (τῆς αὐτοσυντηρήσεως κτλ.), περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐν εὐρείᾳ ὁμως ἐννοίᾳ πράξεις καθ' ὁρμὴν ὀνομάζονται καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἐκ κλίσεων καὶ παθῶν. Κλίσις λέγεται ἡ ἰσχυρά καὶ μόνιμος τάσις πρὸς ἓν ἀντικείμενον ὕλικόν ἢ πνευματικόν. Οὕτως ὁμιλοῦμεν περὶ κλίσεως εἰς τὴν μουσικὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ κλίσεως εἰς τὴν οἰνοποισίαν, τὴν χαρτοπαιξίαν κτλ. Ἡ κλίσις εἶναι ἀποτελεσματὶ ἡ ἐμφύτου προδιαθέσεως ἢ μακρᾶς συνηθείας ἢ ἀμφοτέρων. Ὅταν ἡ ἰσχύς τῆς τάσεως φθάσῃ (λόγῳ προδιαθέσεως ἢ καὶ μακρᾶς συνηθείας) εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε πρὸ τῆς σφοδρότητός της τὸ λογικόν νὰ εἶναι ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, τότε τὴν ὀνομάζομεν πάθος. Π. χ. ὁ μετὰ πάθους οἰνοπότης, ἐκδικητικὸς ἢ φθονερός ἄνθρωπος εἶναι ἀνίσχυρος νὰ κυριαρχήσῃ τῶν τάσεων τοῦ καὶ ἐνεργεῖ τυφλῶς καὶ βιαίως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παθῶν του.

Τὰς καθ' ἑξὶν πράξεις ἀρκεῖ καὶ μόνῃ ἡ σκέψις τοῦ στόχου, διὰ νὰ τὰς προκαλέσῃ. Καὶ ἡ ἀντίληψις μιᾶς καταστάσεως δύναται νὰ προκαλέσῃ τοιαύτας πράξεις. Τὰς καθ' ἑξὶν πράξεις ἐκτελοῦμεν ἄνευ συνειδητῆς τάσεως πρὸς τινὰ στόχον καὶ ὁμως σκοπίμως. Αὗται ἦσαν ἀρχικῶς πράξεις ἢ τυχαῖαι ἢ ἐκ προαιρέσεως. Διὰ τῆς συχνῆς ὁμως ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἔχουν τρόπον τινὰ τόσο μηχανοποιηθῇ, ὥστε τὰς ἐκτελοῦμεν αὐτομάτως, εὐθὺς ὡς παρουσιασθῇ ἡ ἀνάλογος περίστασις. Οὕτω π.χ. κτυποῦμεν τὴν θύραν, πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς κλειστὸν δωμάτιον, ἢ σηκωνόμεθα καὶ προσφέρομεν κάθισμα εἰς εἰσερχόμενον ἐπισκέπτην. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις μία ἐξωτερικὴ κατάσταση προκαλεῖ ὡς ἐρεθισμὸς μίαν ὀρισμένην ἀντίδρασιν μας.

Ἡ σημασία τῶν καθ' ἑξιν πράξεων εἶναι μεγάλη διὰ τὴν ζωὴν. Ἡ ἕξις εἰς τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα, τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων μας προσδίδει εἰς τὴν δρᾶσίν μας σταθερότητα καὶ κανονικότητα. Διὰ τῆς ἑξεως ἐπίσης γίνεται σημαντικὴ ἐξοικονόμησις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατὰ τὴν σκόπιμον-ρῥύθμισιν πλήθους λεπτομερειῶν τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Δι' αὐτῆς ἀπαλλασσόμεθα τῶν φροντίδων διὰ τὴν κανονικὴν καὶ ὀρθὴν ἐκτέλεσιν πολλῶν λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ διατηροῦμεν ἀκμαίᾳς τὰς ψυχικὰς μας δυνάμεις εἰς τὰς σοβαρὰς περιστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἀπαιτεῖται συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς, ἰσχυρὰ κρίσις καὶ βούλησις.

Τὸ κύριον σωματικὸν ἀποτέλεσμα τῆς βουλήσεως καὶ τῶν διαφόρων τάσεων εἶναι ἡ διὰ τῶν κινητικῶν κέντρων τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου διέγερσις τῶν μυῶν, διὰ τῆς συστολῆς καὶ διαστολῆς τῶν ὁποίων τελοῦνται αἱ ποικίλαι κινήσεις τοῦ σώματος. Πᾶσαι ὅμως αἱ κινήσεις τοῦ σώματος δὲν ὑπόκεινται κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς βουλήσεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ φυσιολογικαί (τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τῶν ἐντέρων κτλ.) οὔτε κατὰ τὴν ἑναρξιν, οὔτε κατὰ τὴν πορείαν τῶν συνοδεύονται ὑπὸ ψυχικῶν φαινομένων ἥτοι τελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς συνειδήσεως. Τὰς λοιπὰς κινήσεις διακρίνομεν εἰς τὰ ἑξῆς εἶδη :

1) Αἱ αὐθόρμητοι κινήσεις. Ὅταν ἐξυπνῶμεν, τείνομεν τὰ μέλη. Τὰ μικρὰ παιδιά ἐκτελοῦν διαφόρους κινήσεις τῶν ἄκρων χωρὶς ὥρισμένον στόχον. Αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ κινηθοῦν, διὰ νὰ ἐκκενωθῇ τὸν τρόπον τινὰ ἡ συσσωρευθεῖσα μέσα εἰς τὸν ὁργανισμόν τῶν δυνάμεις. Ψυχικὴ αἰτία τῶν αὐθόρμητων κινήσεων εἶναι τὸ πρωταρχικὸν συναίσθημα τῆς ζωῆς.

2) Αἱ ἀντανakλαστικαὶ κινήσεις, π.χ. ὁ λύγξ, ὁ βῆξ, τὸ χάσμημα, ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ.τ.τ. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν κινήσεων τούτων εἶναι ὅτι μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον τὰς προκαλεῖ, καὶ τῆς κινήσεως οὐδὲν γεγονὸς τῆς συνειδήσεως μεσολαβεῖ. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν κέν-

τρων τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰ κινητικὰ καὶ ἡ κίνησις ἐκτελεῖται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς κυρίας βουλήσεως (¹).

3) Αἱ ἐνστικτώδεις κινήσεις. Τὸ βρέφος ἀρπάζει τὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ φέρει αὐτὰ εἰς τὸ στόμα· τὰ ὀρνίθια μόλις ἐκκολαφθέντα συλλαμβάνουν διὰ τοῦ ράμφους τοὺς σπόρους. Αἱ ἐνστικτώδεις κινήσεις προκαλοῦνται ὅχι ἐξ ἀπλῶν αἰσθημάτων, ὡς αἱ ἀντανεκλαστικά, ἀλλ' ἐκ συνθέτων ἐντυπώσεων.

4) Αἱ ἐκούσαι κινήσεις. Εἰς αὐτὰς προηγείται κατὰ κανόνα μία ἐξ ἀναμνήσεως ἢ ἐκ φαντασίας παράστασις, διὰ τῆς ὁποίας καθορίζεται ἡ σύνθεσις καὶ ἡ κατεύθυνσις τῆς κινήσεως. Διὰ τῶν ἐκουσίων κινήσεων ἐξωτερικεῦται ἡ κυρίως βούλησις.

5) Αἱ αὐτόματοι κινήσεις. Εἶναι αἱ ἀρχικῶς ἐκούσαι κινήσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἔχουν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μηχανοποιηθῇ, ὥστε τελοῦνται αὐτομάτως. Ὅταν π.χ. ἐνδύωμεθα, κτενίζωμεθα κτλ., ἐκτελοῦμεν ποικίλας τοιαύτας κινήσεις.

Τὰ τρία πρῶτα εἶδη τῶν κινήσεων καλοῦμεν ὁμοῦ ἀκουσίας κινήσεις. Εἰς αὐτὰς ἔχομεν μίαν σκοτεινὴν μόνον τάσιν πρὸς δράσιν. Ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμεναι ὅλαι αὐταὶ αἱ κινήσεις ἀποκαλύπτουν τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, ἡ ὁποία διέπει τὸν ὀργανισμόν μας. Διὰ τῶν αὐθορμητῶν κινήσεων τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀποκτοῦν εὐκαμψίαν καὶ ἐλαστικότητα. Μὲ τὰς ἀντανεκλαστικὰς προστατεύεται καὶ ἀμύνεται ὁ ὀργανισμὸς μας κατὰ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος, τῶν ἐπιζημιῶν διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῶν διαφόρων ὀργάνων. Τέλος αἱ ἐνστικτώδεις χρησιμεύουν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἵδους.

Αἱ ἀκούσαι κινήσεις ἔχουν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν πηγὴν τῶν εἰς προδιαθέσεις, τὰς ὁποίας ἡ καθόλου βουλευτικὴ ἐνέργεια, ἡ ἐνυπάρχουσα μέσα εἰς τὸν ὀργανισμόν, ἀπέκτησε κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνελιξεως ἐν τῇ προσπάθειά της νὰ προσαρμοσθῇ ὅσον τὸ δυνατόν

1. Συγγενεῖς κατὰ τὴν φύσιν πρὸς τὰς ἀντανεκλαστικὰς εἶναι αἱ κινήσεις (μορφασμοί, χειρονομίαι), διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα καὶ ἰδίως αἱ ἀψιθυμίαι.

σκοπιμώτερον πρὸς τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς. Αἱ προδιαθέσεις αὗται κληροδοτοῦνται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ διὰ τοῦτο ἀρκεῖ καὶ μόνον ἓν αἶσθημα ἢ μία ἐντύπωσις, διὰ νὰ προκαλέσῃ ἀμέσως ἀναλόγους κινήσεις τελείως σκοπιμῶς ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως.

3. Αἱ ὈΡΜΑΙ

Τάσιν καθ' ὁρμὴν ὀνομάζομεν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δρῶμεν ἀκουσίως, ὅτι δηλ. ἀντικείμενόν τι μᾶς ἔλκει ἢ μᾶς ἀπωθεῖ ἢ ὅτι ἐν γένει ἐσωτερικῶς ἀναγκαζόμεθα νὰ δράσωμεν ἢ νὰ ἀντιδράσωμεν ἀπέναντι παρουσιαζομένης καταστάσεως, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Π.χ. μετὰ μακρὰν ἀνάπαυσιν ἐπιζητοῦμεν τὴν κίνησιν ἢ ἀντιθέτως ἀποστέργομεν αὐτήν, ὅταν εἴμεθα κατὰκοποι· ὁ διψῶν ἢ πεινῶν δὲν δύναται νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν δίψαν καὶ τὴν πείναν, φέρεται ἀκουσίως πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν· τὸ ὠραῖον πρόσωπον ἔλκει ἡμᾶς, τὸ ἄσχημον μᾶς ἀπωθεῖ, χωρὶς νὰ θέλωμεν. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐξωτερικός τις ἐρεθισμὸς ἢ μία ἀνάγκη ἐσωτερικῆ μᾶς ὠθεῖ ἀκουσίως εἰς ὠρισμένην ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας καὶ μόνον θὰ καταπαύσῃ. Τὰς προδιαθέσεις ἢ κλίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξωτερικεύονται δι' ἀκουσίων τάσεων, ὀνομάζομεν (ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ) ὁρμάς. Τὸ ἄτομον εἶναι φορεὺς ποικίλων τοιοῦτων ὁρμῶν.

Αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις διὰ νὰ ἐξελιχθοῦν καὶ διαμορφωθῶν εἰς ὠρισμένας τάσεις, ἔχουν ἀνάγκην μαθήσεως καὶ ἀσκήσεως, ἥτοι τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας ἐκάστου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι μανθάνομεν νὰ τρώγωμεν, νὰ πίνωμεν, νὰ βαδίζωμεν, νὰ τρέχωμεν κτλ., ἐνῶ ὅλαι αἱ πράξεις αὗται προϋποθέτουν ἐμφύτους ὁρμάς, ἥτοι φυσικὰς προδιαθέσεις, τὰς ὁποίας κληρονομοῦμεν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους. Διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως ἀποκτᾶται κυρίως ἡ κατεύθυνσις πρὸς τοὺς εἰδικούς στόχους τῶν ὁρμῶν. Π.χ. ὁ διψῶν ἀναζητεῖ ποτὴριον ὕδατος καὶ ὁ μικρὸς παῖς, ὁ ὁποῖος μόλις ἔμαθε νὰ ἴσταται ὀρθίος, προσπαθεῖ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ στερεῶν ἀντικειμένων, διὰ νὰ ὀρθωθῇ.

Ὅταν, ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς κλίσεως, τὸ ἄτομον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἐνεργῇ μὲ τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ

ἦττον τελείως ἐσχηματισμένον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κλίσεώς του, τὸν τρόπον τοῦτον τῆς διαγωγῆς, ὅστις εἶναι ὁμοιόμορφος εἰς ὅλα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ αὐτὸ βιολογικὸν εἶδος ἄτομα καὶ εἰς μέγαν βαθμὸν σκόπιμος, ὀνομάζομεν ὄχι πλέον ὁρμὴν, ἀλλὰ ἔνστικτον. Τὸ ἔνστικτον λοιπὸν εἶναι σειρὰ καλῶς διατεταγμένων καὶ ἐν συνεχείᾳ τελουμένων πράξεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξυπηρετεῖται βιολογικῶς τὸ εἶδος, χωρὶς τὰ ὁμοιομόρφως ἐνεργοῦντα ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους νὰ ἔχουν ἐπίγνωσιν τῆς σκοπιμότητος αὐτῶν. Ὁ νεοσσὸς τῆς ὄρνιθος μόλις ἐκκολαφθεὶς ἀρπάζει διὰ τοῦ ράμφους τοὺς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸ αὐτοῦ ριπτομένους σπόρους, ὁ νεοσσὸς τῆς νήσσης, ὅταν τὸ πρῶτον εὔρεθῇ πρὸ μικρᾶς δεξαμενῆς, ρίπτεται εἰς τὸ ὕδωρ καὶ κολυμβᾷ. Ἐξ ἐνστίκτου ἐνεργοῦν ἐπίσης τὰ πτηνὰ, ὅταν κατασκευάζουν τὴν φωλεάν των, ἐπωάζουν, τρέφουν καὶ διδάσκουν τοὺς νεοσσούς των νὰ πετοῦν. Τὰ ἔνστικτα εἶναι ἐκτάκτως ἀνεπτυγμένα εἰς τὰ ζῶα καὶ ἰδίως εἰς τὰ ἔντομα. Ἡ ζωὴ τῶν μελισσῶν καὶ τῶν μυρμηκῶν παρουσιάζει ἐκπληκτικὴν τάξιν καὶ σκοπιμότητα χάρις εἰς τὰ ἔνστικτα, διὰ τῶν ὁποίων ἔχουν προικισθῇ τὰ ἔντομα ταῦτα.

Ἐν γένει τόσον περισσότερα τελείως ἐσχηματισμένα ἔνστικτα παρουσιάζει ἓν ζῷον, ὅσον εἶναι ὀλιγώτερον ἱκανὸν νὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὴν ζωὴν του σκοπίμους τρόπους ἐνεργείας. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα τὰ ὀλιγώτερα καὶ τὰ ἀτελέστερον ἐσχηματισμένα ἔνστικτα.

Τὰς ὁρμὰς τοῦ ἀνθρώπου διακρίνομεν συνήθως εἰς τρεῖς μεγάλας ομάδας : 1) Εἰς τὰς ὁρμὰς πρὸς διατήρησιν τοῦ αὐτοῦ μου· 2) εἰς τὰς ὁρμὰς πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους καὶ 3) εἰς τὰς κοινωνικὰς. Εἰς τὴν πρώτην ομάδα ἀνήκουν ἢ πρὸς τροφὴν ὁρμὴ, ἢ πρὸς ἄμυναν (φυγὴν καὶ πάλην) καὶ ἢ πρὸς κτήσιν. Εἰς τὴν δευτέραν ἢ γενετήσιος ὁρμὴ καὶ ἢ ὁρμὴ τῆς στοργῆς καὶ τῆς φροντίδος διὰ τὰ τέκνα. Κοινωνικαὶ τέλος ὀνομάζονται ἢ ὁρμὴ πρὸς συναναστροφὴν μετὰ τῶν ὁμοίων, πρὸς ἀνακοίνωσιν, πρὸς μίμῃσιν, πρὸς ἀλληλοβοήθειαν καὶ πρὸς ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων.

Καὶ ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου θεμελιούται ἐπὶ ψυχικῶν προδιαθέσεων. Αἱ ὁρμαὶ αὗται πρὸς διάκρισιν

ἀπὸ τῶν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ὀνομάζονται ὁρμαὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου καὶ εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς δημιουργίαν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἡ προαγωγή τοῦ τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος, ἡ ὁποία διέπει μὲ τρόπον ἀξιόθαύμαστον τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἀποκαλύπτεται ἀκόμη ἐμφανέστερον εἰς τὸ πλῆθος, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων.

4. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ἡ βούλησις ἐκδηλοῦται κυρίως εἰς ἐκείνας τὰς πράξεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἐνεργῶν ἔχει ἀποφασίσει καὶ διὰ τὸν ἄμεσον στόχον καὶ διὰ τὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτευχθῇ ὁ στόχος, διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ ἐπιδιωκόμενος ἀπώτερος σκοπός. Ὅταν λαμβάνωμεν τοιαύτας ἀποφάσεις, ἔχομεν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν μόνοι καὶ ὅτι ἡ πράξις ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἡμᾶς· ἔχομεν δηλ. συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς μας. Ἀντιθέτως εἰς τὰς πράξεις καθ' ὁρμὴν καὶ εἰς τὰς καθ' ἑξίν πράξεις, ἐπειδὴ δὲν ἀποφασίζομεν διὰ τὸν στόχον, οὔτε διὰ τὴν ἐνέργειαν, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ τὸν ἐπιτύχωμεν, ἀλλὰ ἐνεργοῦμεν μηχανικῶς, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἀλλὰ φερόμεθα ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλήσεώς μας πρὸς τὰς τελουμένας πράξεις. Ἔχομεν δηλ. τὴν συνείδησιν ἐσωτερικοῦ τινος ἢ ἐξωτερικοῦ ἀναγκασμοῦ.

Ἡ κυρίως βούλησις δὲν ἐξωτερικεύεται μὲ τὴν θέσιν μόνον ἢ τὴν ἐκλογὴν τοῦ στόχου, ἀλλ' ἰδίως μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσωμεν, διὰ νὰ τὸν ἐπιτύχωμεν. Πρὸ τῆς ὀριστικῆς θέσεως ἢ ἐκλογῆς τοῦ στόχου προηγεῖται μία κατάστασις ἀνησυχίας, ἐνίοτε ἀγωνίας· βασανίζομεν διὰ τῆς σκέψεως τὰ ἐνδεχόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται, συγκρίνομεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα καὶ ἐν τέλει ἀποφασίζομεν ποῖον θὰ προτιμήσωμεν. Μὲ τὴν θέσιν ὁμως τοῦ στόχου δὲν ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ καὶ νὰ δράσῃ. Καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἡ ὁποία συχνὰ δὲν λαμβάνεται (ὅποτε ἡ βουλευτική μας ἐνέργεια μένει ἀπλῇ πρό-

θεσις), έξωτερικεύεται ή κυρίως βούλησις, ήτοι ή βούλησις έν τή αύστηρά έννοιά της λέξεως.

Τήν δύναμιν της βουλήσεως προσδιορίζει ή σταθερότης, μετά της όποιας όχι μόνον έμμένομεν εις μίαν είλημμένην απόφασιν, αλλά και προχωρούμεν από της έκλογής του στόχου εις τήν δράσιν. Εις τās περιπτώσεις, κατά τās όποιās ή ταλαντευόμεθα μεταξύ διαφόρων στόχων, έπειδή αι συνήθειαι και αι όρμαί μας παλαίουν πρὸς αλλήλας και πρὸς τήν αντικειμενικήν έκτίμησιν τῶν προβαλλομένων λύσεων, οὕτω δὲ δὲν λαμβάνομεν οὐδεμίαν όριστικήν απόφασιν ή λαβόντες τήν απόφασιν αδυνατούμεν νά τήν έκτελέσωμεν, διότι τήν τελευταίαν στιγμήν δὲν αισθανόμεθα τὸν έαυτὸν μας ισχυρὸν νά δώσῃ τήν έντολήν : έμπρὸς ἐπὶ τὸ ἔργον ! μᾶς καταλαμβάνει συναισθημα άνελευθερίας και έντροπής, ιδίως όταν ή θέσις μας εἶναι κρίσιμος, πρόκειται δὲ ἐκ της τοιαύτης ή τοιαύτης στάσεώς μας νά κριθῇ τὸ μέλλον μας.

Ἡ συνείδησις της έλευθερίας παρουσιάζει διαφόρους βαθμούς. "Αλλοτε αισθανόμεθα τὸν έαυτὸν μας περισσότερον και άλλοτε ὀλιγώτερον έλευθερον εις τās αποφάσεις του. Συνείδησιν μεγάλου βαθμοῦ έλευθερίας ἔχομεν, όταν αισθανώμεθα τὸν έαυτὸν μας ικανὸν νά λαμβάνῃ και νά έκτελῇ αποφάσεις του όχι ὑπὸ τήν έπίδρασιν στιγμιαίων ὀρμῶν ή μακρῶν συνηθειῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει της πραγματικῆς έκτιμήσεως σκοποῦ και στόχων, όταν δηλ. μόνον ή φρόνησις διευθύνῃ τήν βούλησίν μας. Π. χ. όταν ὁ μανιώδης καπνιστής ή πότης ἀπαλλάσσεται διὰ της έπιμονῆς ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ καπνίσματος ή της οἰνοποσίας. Εἰς τὸ ζήτημα έάν, έκτὸς της ικανότητος νά ἀποφασίζωμεν κατά τās ὑπαγορεύσεις της φρονήσεως, ὑπάρχῃ ὄντως και έλευθερία βουλήσεως με τὸ έξης νόημα : ὅτι θά ἡδυνάμεθα έν ὀρισμένην περιπτώσει νά λάβωμεν και απόφασιν διάφορον εκείνης, τήν ὁποίαν διαγράφουν ὀλόκληρος ή ψυχική μας ίδιουσυστασία και οἱ ιδιαίτεροι ψυχολογικοὶ ὅροι της στιγμῆς, ή έμπειρική Ψυχολογία δὲν δύναται νά δώσῃ ὀριστικήν ἀπάντησιν. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι έν ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα της Φιλοσοφίας.

Ἡ βούλησις τοῦ ανθρώπου παρουσιάζει διαφόρους ιδιορ-

ρυθμίας οφειλομένας τὸ πλεῖστον εἰς κληρονομικοὺς παράγοντας. Ταύτας ὀνομάζομεν βουλευτικὰς διαθέσεις, ἧτοι ἰδιότητας τῆς βουλήσεως, αἱ ὁποῖαι εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἔμφυτοι· ἡ ἑξὶς τὰς σταθεροποιεῖ. Ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων τούτων διαμορφοῦται ὁ ψυχικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης διακρίνομεν συνήθως τοὺς ἑξῆς τύπους : τὸν «ἄνθρωπον τῶν ὁρμῶν», ὅστις παραδίδεται ἀπολύτως εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη του, ἀδυνατῶν νὰ ἀντιδράσῃ κατ' αὐτῶν. Τὸν «ἄνθρωπον τῶν ἀρχῶν», ὁ ὁποῖος ἐμμένει εἰς τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ἔχει διαμορφώσει εἰς τὴν ζωὴν του, μέχρι τοιούτου ἐνίοτε σημείου, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μίαν νέαν περίπτωσιν κατὰ τρόπον διάφορον. Τὸν ἄκαμπτον «ἄνθρωπον τῆς δελήσεως», ὅστις ἐννοεῖ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασίν του εἰς πείσμα ὅλων τῶν δυσκολιῶν καὶ δὲν μεταβάλλει εἰλημμένην ἀπόφασιν, ἔστω καὶ ἂν μεταγενέστεραι σκέψεις ἀντιτίθενται εἰς αὐτήν. Τὸν «εὐκόλον εἰς τὰς ἀποφάσεις ἄνθρωπον», ὁ ὁποῖος χωρὶς μακρὰν σκέψιν ἀκολουθεῖ τὴν πρώτην τυχούσαν ἔμπνευσίν του. Τὸν «ἀναποφάσι-στον ἄνθρωπον» ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἀναλύει πολὺ καὶ συλλογίζεται, εἰς οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπόφασιν καταλήγει. Καὶ ἄλλους δευτερεύοντας τύπους.

Αἱ ἐνέργειαι ὅμως τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τούτων τῆς βουλήσεώς των. Καθορίζονται καὶ ὑπ' ἄλλων παραγόντων, τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς : 1) Αἱ ὁρμαί. 2) Αἱ ἑξεις. 3) Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή, ἥτις ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος ἐκάστου ἀνθρώπου κατευθύνει αὐτὸν πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται σκοποὶ καὶ ἐλατήρια τῶν πράξεών του. 4) Ἡ εὐστάθεια καὶ ἡ ἀντικειμενικότης τῆς κρίσεως. Καὶ 5) ἡ πίστις τῆς μνήμης.

Χαρακτῆρα ἐν ψυχολογικῇ ἐννοίᾳ ὀνομάζομεν τὴν ἐνείαιαν συγκρότησιν ὅλων τῶν προδιαθέσεων καὶ ἰδιοτήτων τῆς βουλήσεως, τοῦ συναισθήματος, τῆς διανοήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης, ἐν ὅσῳ ἡ σύνθεσις τῶν ψυχικῶν τούτων δυνάμεων προσδίδει εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ ἐν γένει εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ἐκάστου ἀνθρώπου τὸν ἰδιαιτερον, τὸν προσωπικὸν αὐτοῦ τύπον. Ὅταν διαστέλλωμεν ἕνα χαρακτῆρα ἀπὸ ἕνα

ἄλλον ἐξαίροντες τὰς ιδιορρυθμίας του, καλοῦμεν αὐτὸν ἀτομικότητα. Τὸν πυρῆνα τοῦ χαρακτήρος ἀποτελοῦν πρωτίστως αἱ βουλευτικαὶ διαθέσεις. Ὁ χαρακτήρ διαμορφοῦται ὄχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει κληρονομικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν προσωπικὴν ἐκάστου ἀνθρώπου ἱστορίαν.

Περὶ χαρακτήρος ὁμιλοῦμεν καὶ ἐν ἠθικῇ ἐννοίᾳ, ὅταν θέλωμεν νὰ τονίσωμεν τὴν ἐνότητα, τὴν σταθερότητα καὶ τὴν δύναμιν, ἢ ὁποῖα παρατηρεῖται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις ἐνὸς ἀνθρώπου. Ἡθικός εἶναι ἐκεῖνος ὁ χαρακτήρ, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ρυθμίῃ πάντοτε τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς πράξεις του συμφώνως πρὸς θεμελιώδεις ἠθικὰς ἀρχάς. Τὸ σύνολον τῶν ἀρχῶν τούτων λέγεται φρόνημα. Βεβαίως προϋποθέσεις πρὸς διαμόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτήρος εἶναι αἱ καλαὶ κληρονομικαὶ προϋποθέσεις καὶ αἱ εὐνοϊκαὶ ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἰδίᾳ τῆς παιδείας. Ἡ τελειοποίησις ὁμῶς τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς συνειδητῆς καὶ ἀόκνου προσπάθειας πρὸς αὐτοβελτίωσιν, ἥτοι διὰ τῆς αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως. Ἡ ἱστορία γέμει παραδειγμάτων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι διὰ συστηματικῆς καὶ ἐπιμόνου αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως κατέστησαν ἑαυτοὺς ὑποδείγματα ἀρετῆς. Κατὰ μέγα μέρος ὁ χαρακτήρ ἡμῶν εἶναι ἔργον ἰδικόν μας. Διὰ τοῦτο ὑπέχομεν εὐθύνην διὰ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ διὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσίν του.

5. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν Ἐγὼ ὀνομάζομεν τὸ ψυχικὸν ὑποκείμενον ἐν γένει, ἥτοι τὸ ὑποκείμενον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων : τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ παριστάναι, τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τοῦ βούλεσθαι.

Συχνά ὁμῶς ὁμιλοῦμεν καὶ περὶ κοινωνικοῦ Ἐγώ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἐννοοῦμεν τὸ πρόσωπον εἰς τὰς κοινωνικὰς μετὰ τῶν ὁμοίων σχέσεις καὶ ἐκδηλώσεις του. Ὅταν π. χ. λέγῃ : ἔχω πολλὰς γνωριμίας, εἶμαι ἔμπορος κτλ., ἐννοῶ τὸν ἑαυτὸν μου εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις του. Ἐγὼ ἀποκα-

λοϋμεν καὶ τὴν ἀτομικότητα, ἥτοι τὸν χαρακτήρα εἰς ὃ,τι ἔχει σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἰδιαίτερον, εἰς ὃ,τι δηλ. διακρίνει αὐτὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Τὸ Ἐγὼ ὡς ἀτομικότης εἶναι ἡ φυσικὴ ἐνότης τῶν ἰδιαιτέρων σωματικῶν καὶ ψυχικῶν γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν ἓν ἄτομον. Τὸ Ἐγὼ τέλος ὡς προσωπικότης εἶναι ἐνότης πνευματικῆ, ἥτοι ἡ σύνθεσις τῶν πνευματικῶν (καλαισθητικῶν, ἐπιστημονικῶν, ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν) ἐκτιμήσεων καὶ κατευθύνσεων ἐνὸς ἀνθρώπου ἐξέχοντος καὶ διακρίνομένου τῶν ἄλλων λόγῳ τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ φρονημάτων του. Ὡστε τὸν ὅρον Ἐγὼ μεταχειριζόμεθα εἰς ποικίλας περιπτώσεις καὶ δίδομεν εἰς αὐτὸν ἐκάστοτε νόημα διάφορον.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἐγὼ ἀποτελεῖ ἡ ἄμεσος γνώσις τῆς ταυτότητός μας. Κατ' αὐτὴν ἔχομεν σαφῆ ἐπίγνωσιν ὅτι παρὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν ἐν ἡμῖν, εἴμεθα πάντοτε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τὴν γνώσιν τῆς ταυτότητός μας ἀποκτῶμεν καθ' οἷον τρόπον καὶ τὴν γνώσιν τῆς ταυτότητος τῶν ἀντικειμένων τοῦ περιβάλλοντος, ἥτοι διὰ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς κρίσεως. Καθὼς δηλ. κατὰ τὴν ἀντίληψιν κλάδου ἀμυγδαλῆς καταφόρτου ἀνθέων ἐνθυμούμεθα ὅτι ὁ κλάδος οὗτος πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἦτο τελείως γυμνός, καὶ διὰ τῆς διανοήσεως θεωροῦμεν τὴν ἀνθησιν ἰδιότητα τοῦ κλάδου, γεγονός δηλ. τὸ ὁποῖον συμβιβάζεται μὲ τὴν ταυτότητά του καὶ δὲν αἶρει αὐτὴν (κρίνομεν δηλ. ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς γυμνός κατὰ τὸ φθινόπωρον κλάδος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου σήμερον παρτηροῦνται τὰ ἄνθη, καὶ ὅχι ἄλλος τότε καὶ ἄλλος τώρα) οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἐνότητος τῶν ἐν ἡμῖν ψυχικῶν φαινομένων παρὰ τὴν διαρκῆ ροὴν των (¹) κρίνοντες ἀποκτῶμεν τὴν συνείδησιν ὅτι μέσα εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν

(¹) Τῆς ἐνότητος τῶν ἐν ἡμῖν ψυχικῶν γεγονότων λαμβάνομεν γνώσιν διὰ τῆς αὐτ-αντιλήψεως καὶ αὐτ-αναμνήσεως. Λέγομεν π.χ., ὅτι τὴν εἰκόνα ταύτην εἶδομεν διὰ πρώτην φοράν χθές· πρὸ ὀλίγου ἐδοκιμάσαμεν δυσάρεστον ἔκπληξιν· τώρα ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀναπαυθῶμεν κ.ο.κ. Εἴμεθα οἱ ἴδιοι καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις, καὶ εἰς τὰ τρία σημεῖα τοῦ χρόνου.

ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων παραμένομεν οἱ ἴδιοι πάντοτε. Ἐν νέλει ἀποχωρίζομεν τὴν ψυχικὴν μας ὑπόστασιν ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεών της καὶ θεωροῦμεν αὐτὴν ὑποκείμενόν τῶν λειτουργιῶν καὶ φορέα τῶν ιδιοτήτων της, καθὼς ἀκριβῶς θεωροῦμεν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου φορεῖς τῶν γνωρισμάτων των. Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν πλήρη συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ.

Ἰδιαιτέρως συμβάλλουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης : 1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδεται διὰ τῆς ὁράσεως κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, καὶ 2) ἡ διαρκὴς παρουσία τῶν ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ἕν ὅμοιον πάντοτε (κατὰ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματά του) σωματικὸν συναίσθημα.

Πόση εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος καὶ τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑγῶ ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι σημαντικαὶ καὶ αἰφνίδιαι μεταβολαὶ αὐτῶν τῶν δύο παραγόντων κλονίζουν καὶ ἐπηρεάζουν τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ. Οὕτω π.χ. ὅταν μετ' ἐπίμονον δρόμον λουσθῶμεν καὶ ἀλλάξωμεν φορέματα, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μετεβλήθημεν : «αἰσθάνομαι», λέγομεν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, «ὅτι ἐγὼ ἄλλος ἄνθρωπος !». Τὰς νοσηρὰς ἀνωμαλίας τῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑγῶ, κατὰ τὰς ὁποίας ἕν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον ζῇ διπλὴν ψυχικὴν ζωὴν (καὶ τριπλὴν ἐνίοτε), νομίζει δηλ. ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ δύο (ἢ καὶ τριῶν) προσώπων ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, τὰ ὁποῖα μάλιστα ὁ ἴδιος ὀνομάζει μὲ ἄλλα ὀνόματα, ἡ Ψυχοπαθολογία ἀποδίδει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἀποτόμους καὶ σημαντικὰς μεταβολὰς τοῦ σωματικοῦ συναισθήματος ὀφειλομένας εἰς βαθεῖας ἀλλοιώσεις τῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων.

Ὅλα τὰ εἶδη τῶν ψυχικῶν γεγονότων δὲν συνδέονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ τὸν πυρῆνα τοῦ Ἑγῶ μας. Στενωτέρων ὄλων συνδέονται μετ' αὐτοῦ τὰ συναισθήματα καὶ πρὸ πάντων αἱ βουλευτικαὶ ἐκδηλώσεις. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα συνοδεύονται κυρίως ὑπὸ ὀργανικῶν, μυϊκῶν καὶ στατικῶν αἰσθημάτων ποικίλων κατὰ ποιὸν καὶ ἔντασιν, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, βαθέως ἐπηρεάζουν τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑγῶ. Ὅταν διὰ τῆς βουλήσεως ὑπερνικῶμεν ἐξωτερικὰ ἐμπόδια ἢ ἀπαλλασσώμεθα ξένων ἐπιδρά-

σεων και μακροχρονίων ξεων, μετὰ τοῦ αὐτοσυναίσθηματος, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ ἡ ἐπιτυχία, ἀποκτιῶμεν συνείδησιν τοῦ Ἐγὼ μας, ὡς ὄντως ἰσχυροῦ καὶ ἐλευθέρου. Τόσον περισσότερον ἔχομεν τὴν συνείδησιν ταύτην, ὅσον διὰ τῶν πράξεων μας ἐξωτερικεύομεν τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς θελήσεώς μας. Καὶ τόσον ὀλιγότερον, ὅσον γινόμεθα ἔρμαιο τῶν ξεων καὶ τῶν ξένων ἐπιδράσεων. Τοῦτο ἐκφράζομεν, ὅταν εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας λέγωμεν ὅτι: «χάνομεν τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν μας». Ἐκ τούτου ἄλλως ἐξηγεῖται διατὶ ἀνεπιτυγμένην συνείδησιν τοῦ Ἐγὼ ἔχουν αἱ ἰσχυραὶ προσωπικότητες, οἱ ἄνθρωποι οἱ δημιουργικοὶ εἰς τὰς διαφόρους σφαίρας τοῦ πολιτισμοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΒΑΣΙΣ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

1. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ἐλέχθη ἤδη εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον ὅτι, διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ἑνὸς χρώματος, πρέπει προηγουμένως ἐν ὠρισμένον φυσικὸν γεγονὸς (κύματα ἡλεκτρομαγνητικὰ) νὰ ἐρεθίσῃ τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ μας. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται ἔπειτα διὰ τῶν νεύρων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, προκαλεῖ ἐπὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὠρισμένης ἀλλοιώσεις καὶ τότε ἔχομεν ὡς ἀντίδρασιν ψυχικὴν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χρώματος μέσα εἰς τὴν συνειδησίην μας. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς ἐκουσίας κινήσεως, π.χ. τοῦ βραχίονος, ἔχομεν τὴν ἀντίστροφον πορείαν· ἀρχικῶς προκαλεῖται μία ὠρισμένη ἀλλοιώσις τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται διὰ τῶν νεύρων εἰς τοὺς μυῶνας τοῦ βραχίονός μας ὑπὸ μορφήν ἐντολῆς καὶ τότε οὗτος ἐκτελεῖ τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν θέλομεν. Διὰ νὰ τελεσθῇ λοιπὸν μία ψυχικὴ λειτουργία, ἀπαιτεῖται σύστημα ὀργάνων. Τὰ ὄργανα αὐτὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ τελειότερα ζῷα ἀποτελοῦν τρεῖς χωριστάς ὁμάδας :

1) Αἰσθητήρια ὄργανα ἢ δέχται, οἱ ὅποιοι συλλαμβάνουν τοὺς διαφόρους ἐρεθισμούς. Περιέχουν, ἐξαιρέσει τῶν εὗρισκόμενων ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων, ἐπιθηλιακὸν ἰστόν, ὁ ὁποῖος ἔχει τοιαύτην σύστασιν, ὥστε νὰ δέχεται τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένου εἴδους ἐρεθισμῶν. Ὅταν ὁ εἰδικὸς ἐκάστοτε ἐρεθισμὸς προσβάλλῃ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον, προκαλεῖ εἰς τὰ ἐπιθηλιακὰ κύτταρα φυσικὴν ἢ χημικὴν μεταβολήν.

2) Ἐκτελεσταί. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ μύες καὶ οἱ ἀδένες. Διὰ

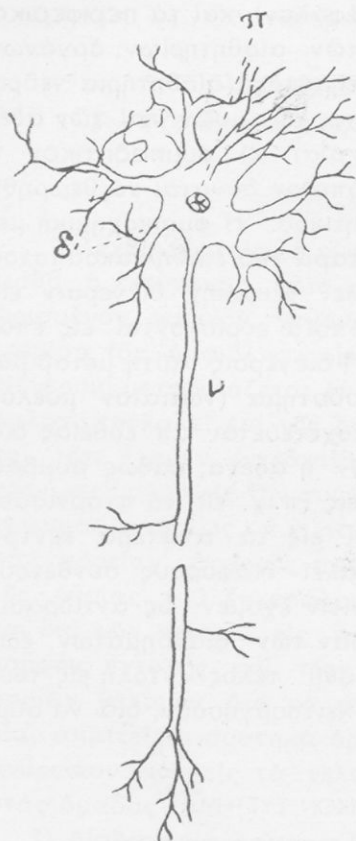
τῶν κινήσεων τῶν μυῶν καὶ τῶν ἐκκρίσεων τῶν ἀδένων ἐξωτερικεύονται αἱ ψυχικαὶ μας καταστάσεις.

3) Τὸ νευρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον συνδέει δέκτας καὶ ἐκτελεστάς. Τοῦτο περιλαμβάνει: 1) τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον) καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα, τὰ ὁποῖα διήκουν ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μέχρι τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος (αἰσθητήρια νεῦρα ἢ κεντρομόλα) καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τῶν μυῶν καὶ τῶν ἀδένων (κινητήρια νεῦρα ἢ φυγόκεντρα). 2) συμπαθητικὸν ἢ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προέκτασις τοῦ περιφερικοῦ κινητικοῦ. Ἡ φυσικοχημικὴ μεταβολή, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὰ κύτταρα τοῦ ἐπιθηλιακοῦ ἰστού τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, προκαλεῖ νευρικὴν διέγερσιν εἰς τὰ ἀκροτελεύτια τῶν νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ἐπαφήν μὲ τὰ ἐπιθηλιακὰ κύτταρα. Ἡ διέγερσις αὕτη μεταβιβάζεται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (νωτιαῖον μυελὸν καὶ ἐγκέφαλον). Ἐκεῖθεν δὲ ἡ μετοχετεύεται ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων εἰς ἓνα μὴν ἢ ἀδένα, καθὼς συμβαίνει εἰς τὰς ἀντανεκλαστικὰς κινήσεις (π. χ. εἰς τὸ πτέρνισμα, τὸ χάσμημα κ.τ.τ.) ἢ παραπέμπεται, εἰς τὰ ἀνώτερα κέντρα τοῦ κυρίως ἐγκεφάλου, ἔνθα προκαλεῖ διαφόρους συνθέτους νευρικὰς μεταβολάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν ὡς ἀντίδρασιν εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων, ἕως ὅτου διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων δοθῇ τέλος ἐντολὴ εἰς τοὺς ἐκτελεστάς (μυῶνας ἢ ἀδένας) νὰ λειτουργήσουν, διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ὅλη πορεία.

2. ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα, ἥτοι ὁ ἐγκέφαλος, ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα, ἀποτελεῖται ἐκ νευράδων. Ἐκάστη νευρὰς (Σχ. 7.) σύγκειται ἐκ κυττάρου καὶ ἀποφυάδων. Τὸ κύτταρον εἶναι τὸ κύριον σῶμα τῆς νευράδος, ἔχει δὲ πυρῆνα καὶ πρωτόπλασμα ἡμίρρευστον, τὰ συστατικὰ τοῦ ὁποίου εἶναι λεύκωμα, ὕδωρ, ἄλατα καὶ ἄλλαι οὐσίαι. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων εἶναι δύο εἰδῶν: δένδρῖται καὶ νευρίται. Οἱ δένδρῖται διακλαδίζονται εἰς λεπτότατα ἰνίδια καὶ

ἔχουν μορφήν ρίζης φυτοῦ. Οἱ νευρίται εἶναι μικραὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ ἄκρον ἀποσχίζονται εἰς κλώνια. Τὰ κλώνια τῶν νευριτῶν ἔρχονται εἰς ἐπαφήν μὲ τοὺς δενδρίτας ἄλλων νευράδων ἢ εἰσδύουν ἐντὸς τῶν μυῶν καὶ ἐνοῦνται μὲ τὰ στοι-

Σχ. 7. Ἡ Νευράς.

Π=Πυρὴν τοῦ κυττάρου. δ=δενδρίται. ν=νευρίτης.

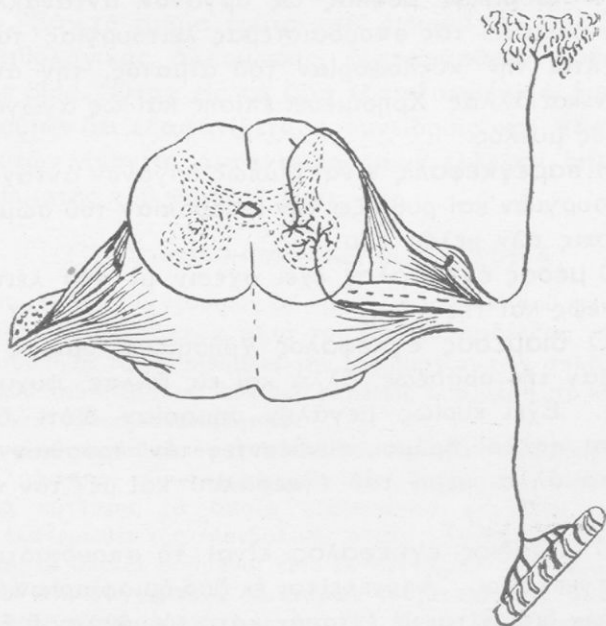
χεῖα αὐτῶν. Οἱ νευρίται περιβάλλονται ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διὰ περιβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπομονοῦν αὐτοὺς καὶ μόνον τὰ κλώνια τῶν εἶναι γυμνά.

Τὰ νευρικά κύτταρα ἔχουν ποικίλα σχήματα (εἶναι στρογγύλα, ῥοειδῆ ἢ πυραμιδοειδῆ) καὶ εὐρίσκονται εἰς τὸν ὄργανισμόν ἄλλοτε μεμονωμένα, ἄλλοτε πάλιν καθ' ὁμάδας. Αἱ ὁμάδες αὗται ὀνομάζονται γάγγλια καὶ τὰ κύτταρα αὐτῶν γαγγλιακά. Γάγγλια ὑπάρχουν πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ εἰς τὰ αἰσθητήρια ὅργανα. Τὰ κύτταρα εἰς μεγάλα ἄθροίσματα ἔχουν χρῶμα βαθύ ἐρυθρόν, ὁμοιάζον πρὸς τὸ φαιόν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φλοιώδης οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιαῦτα ἄθροίσματα κυττάρων, ὀνομάζεται φαιὰ οὐσία. Αἱ ἀποφυάδες τῶν κυττάρων ἔχουν χρῶμα λευκόν. Τὰ πλέγματα δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦν τὴν λε-

γομένην λευκὴν οὐσίαν, ἥτις ἐν σχέσει πρὸς τὴν φαιὰν ἄλλην θέσιν ἔχει εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλην εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν. Εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἡ φαιὰ οὐσία εἶναι ἔξωθεν καὶ ἡ λευκὴ ἔσωθεν. Ἀντιθέτως εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν ἡ φαιὰ οὐ-

σία είναι εἰς τὸ κέντρον, ἡ δὲ λευκὴ εἰς τὴν περιφέρειαν.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς εὐρίσκεται ἐντὸς σωλήνος τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Ἐὰν τάμωμεν ἐγκαρσίως μέρος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ φαιὰ οὐσία αὐτοῦ ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος Η, περιβάλλεται δὲ ὑπὸ τῆς λευκῆς (Σχ. 8). Ἡ λευκὴ οὐσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ διπλᾶς δέσμας νευριτῶν. Ἡ ἔμπροσθεν εἶναι πλέγμα φυγοκέντρων ἢ κινητικῶν ἰνῶν, ἡ ὀπίσθεν περιλαμβάνει ἱνας κεντρομόλους ἢ αἰσθητικὰς.

Σχ. 8. Νωτιαῖος μυελός. Ἀντανεκλαστικὸν τόξον.

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι ὄργανον ἀντανεκλαστικῶν λειτουργιῶν, ἥτοι διαφόρων κινήσεων καὶ ἐκκρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκτελοῦνται ἄνευ συμμετοχῆς τῆς βουλῆσεως, ὡς π. χ. ἡ διέγερσις τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν κ. ἄ. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἀγωγός, διὰ τοῦ ὁποῦ οἱ μεταβιβαζόμενοι διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων ἐρεθισμοὶ φέρονται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἀντιθέτως ἄλλοι πάλιν ἐρεθισμοὶ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου μεταβιβάζονται πρὸς τὰ περιφερικὰ νεῦρα.

Ἡ φαϊά οὐσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐνώνεται πρὸς τὸ ἄνω μέρος μὲ τὰ κοιλώματα τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖται ἐκ πέντε μερῶν : Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς : 1) Ὁ ἔσχατος ἐγκέφαλος, ὅστις εἶναι συνέχεια τοῦ νωτιαίου καὶ ὀνομάζεται προμήκης μυελός. 2) Ὁ ὀπίσθιος ἐγκέφαλος ἢ ἡ παρεγκεφαλὶς. 3) Ὁ μέσος ἐγκέφαλος. 4) Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τοὺς ὀπτικούς θαλάμους. Καὶ 5) ὁ πρόσθιος ἐγκέφαλος, ὁ ὁποῖος χωρίζεται δι' αὐλακος εἰς δύο ἡμισφαίρια.

1) Ὁ προμήκης μυελός ὡς ὄργανον ἀντανεκλαστικῶν κινήσεων ρυθμίζει τὰς σπουδαιότερας λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἥτοι τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, τὴν ἀναπνοήν, τὴν πέψιν καὶ ἄλλας. Χρησιμεύει ἐπίσης καὶ ὡς ἀγωγός, ὅπως ὁ νωτιαῖος μυελός.

2) Ἡ παρεγκεφαλὶς εἶναι ὁμοίως ὄργανον ἀντανεκλαστικῶν λειτουργιῶν καὶ ρυθμίζει τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σώματος καὶ τὰς κινήσεις τῶν μελῶν του.

3) Ὁ μέσος ἐγκέφαλος ἔχει σχέσιν μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς.

4) Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος χρησιμεύει ὁμοίως εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ὁράσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Ἐχει κυρίως μεγάλην σημασίαν, διότι δι' αὐτοῦ διέρχονται πολλοὶ δρόμοι συνδέοντες τὸν πρόσθιον ἐγκέφαλον μὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μὲ τὸν νωτιαῖον μυελόν.

5) Ὁ πρόσθιος ἐγκέφαλος εἶναι τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἡμισφαιρίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων διαιρεῖται μὲ ἐντομάς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθείας, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται αὐλακες, εἰς λοβοὺς. Οἱ λοβοὶ ἀναλόγως τῆς θέσεώς των ὀνομάζονται μετωπιαῖοι, κροταφικοί, κεντρικοί, βρεγματικοί καὶ ἰνιακοί. Οἱ μετωπιαῖοι χωρίζονται ἀπὸ μὲν τοὺς κροταφικοὺς διὰ τῆς λεγομένης αὐλακος τοῦ Σουλβίου, ἀπὸ δὲ τοὺς κεντρικοὺς διὰ τῆς αὐλακος τοῦ Ρολάνδου. Οἱ κεντρικοὶ χωρίζονται ἀπὸ τοὺς ἰνιακοὺς διὰ τῆς βρεγματοῖνιακῆς αὐλακος.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἡμισφαιρίων εἶναι λεία μὲν εἰς τὰ κατώ-

τερα ζῶα, εἰς τὰ τελειότερα δὲ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀνώμαλος. Τὰ μεταξὺ τῶν αὐλάκων τμήματα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου λέγονται ἑλικες. Αὐλακες καὶ ἑλικες ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν λοβόν, ὅπου εὐρίσκονται: μετωπιαῖαι, κροταφικαί, βρεγματικαί κτλ., ἀναλόγως δὲ τῆς θέσεώς των ἐπὶ τοῦ λοβοῦ: ἄνω, μέση καὶ κάτω αἰλαξ ἢ ἑλιξ κ.ο.κ.

Τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ προσθίου ἐγκεφάλου εἶναι τὸ κυρίως ὄργανον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Τὰ αἰσθήματα, τὰ ἄλλα ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα, αἱ ἐκούσαι κινήσεις κτλ. ὄργανον ἔχουν τὴν φαιάν οὐσίαν τῶν ἡμισφαιρίων. Ἐάν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἐγκεφάλου ὑποστῇ ἀτροφίαν ἢ παθολογικὰς ἀλλοιώσεις, διαταράσσεται σοβαρώτατα ὁ ψυχικὸς βίος. Ὅταν εἰς τὰ ζῶα ἐξαιρέσωμεν τὰ ἡμισφαίρια, παρατηροῦμεν ὅτι ἐξαφανίζεται ἡ συνειδήσις καὶ πᾶσαι αἱ κινήσεις αὐτῶν γίνονται ἀντανεκλαστικά· ἐλλείπει δηλ. ὁ ἀνώτερος ρυθμιστὴς τοῦ ψυχικοῦ βίου.

3. ΤΟ ΣΥΜΠΑΘΗΤΙΚΟΝ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου ὅχι ἀμέσως ὥς τὸ κεντρικόν, μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται, ἀλλ' ἐμμέσως. Τὸ σύστημα τοῦτο ρυθμίζει τὴν λειτουργίαν τῶν σπλάγχχνων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ σώματος. Διαιρεῖται δὲ εἰς δύο μέρη: τὸ κυρίως συμπαθητικὸν καὶ τὸ παρασυμπαθητικόν.

Τὸ κυρίως συμπαθητικὸν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ στελέχους, τῶν συνδετικῶν κλάδων καὶ τῶν περιφερικῶν ἰνῶν. Στέλεχος ὀνομάζονται τὰ γαγγλιακὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τοποθετημένα εἰς δύο στοίχους ἐκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Συνδετικοὶ κλάδοι εἶναι οἱ νευρίται, οἱ ὁποῖοι φυόμενοι εἴτε ἐκ κυττάρων τοῦ νωτιαίου μυελοῦ εἴτε ἐκ τῶν γαγγλιακῶν κυττάρων τοῦ στελέχους συνδέουν τὸ συμπαθητικὸν σύστημα μὲ τὸ κεντρικόν. Τέλος αἱ περιφερικαὶ ἵνες φύονται ἐκ τῶν γαγγλίων τοῦ στελέχους καὶ καταλήγουν εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε δι' ἄλλων συμπαθητικῶν γαγγλίων εἰς τὰ περιφερικά ὄργανα (σπλάγχχνα).

Τὸ παρασυμπαθητικὸν ἀποτελεῖται ἐξ ἰνῶν, αἱ ὁποῖαι φύονται ἀπὸ τὸν μέσον ἐγκέφαλον, τὸν προμήκη καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Αἱ ἀναχωροῦσαι ἐκ τοῦ μέσου ἐγκεφάλου καταλήγουν εἰς τὸ ὀφθαλμικὸν γάγγλιον καὶ συντελοῦν εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν ὀφθαλμῶν. Ὅσαι φύονται ἐκ τοῦ προμήκους, χρησιμεύουν διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας, τῶν βρόγχων, τοῦ στομάχου, τῶν ἐν-

τέρων και άλλων ὀργάνων. Αἱ ἴνες τέλος, αἱ ὁποῖαι φύονται ἐκ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ρυθμίζουν τὴν λειτουργίαν τῶν γεννητικῶν καὶ ἄλλων ὀργάνων.

Λόγω τῆς τοιαύτης θέσεώς του τὸ συμπαθητικὸν σύστημα χρησιμεύει ὡς μεσάζων μεταξύ τῶν σπλάγχχνων καὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν σπλάγχχνων καὶ τῶν ἀγγείων τοῦ σώματος, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὸ ἐξ ἐντροπῆς ἐρύθημα. Καὶ ἀντιθέτως πᾶσα διάθεσις ἢ ἀνωμαλία τῶν σπλάγχχνων ἢ τῶν ἀγγείων ἐπιδρᾷ διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ προκαλεῖ ἀντίστοιχα ψυχικὰ φαινόμενα· αἱ διαταραχαὶ π.χ. τοῦ στομάχου ἔχουν ὡς ἀπήχην εἰς τὴν ψυχὴν μας συναίσθημα δυσαρεσκείας.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελίς
1. Ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς τῆς Ψυχολογίας	5
2. Ἡ Ψυχολογία ὡς Ἐπιστήμη	6
3. Αἱ μέθοδοι τῆς Ψυχολογίας	8
4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας	9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΓΝΩΣΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Διαιρέσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.—Τὰ αἰσθήματα.	
1. Τὸ αἶσθημα ἐν γένει	15
2. Διαιρέσεις τῶν αἰσθημάτων	17
3. Αἰσθήματα θερμοκρασίας, πίεσεως καὶ πόνου	18
4. Αἰσθήματα γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως	21
5. Ἀκουστικά αἰσθήματα	23
6. Ὀπτικά αἰσθήματα	25
7. Αἰσθήματα ὀργανικά, μυϊκὰ καὶ στατικά	32
8. Σχέσεις μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος. Νόμοι τῶν αἰσθημάτων	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.—Αἱ παραστάσεις.	
1. Ὅρισμός, εἶδη καὶ ιδιότητες τῆς παραστάσεως	39
2. Παραστατικοὶ τύποι	44
3. Σύνδεσις καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων	46
4. Οἱ ἰδιαίτεροι ὅροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων	49
5. Μνήμη καὶ ἀνάμνησις	56
6. Ἡ φαντασία	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.—Αἱ κυρίως γνωστικαὶ λειτουργίαι.	
1. Ἡ ἀντίληψις	63
2. Παραίσθησις καὶ ψευδαισθησία	67
3. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου	68
4. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου	75
5. Ἡ συνείδησις	78
6. Ἡ προσοχή	80
7. Ἡ διανόησις	86
8. Ἐννοία καὶ γλῶσσα	95

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.—Τὰ συναισθήματα.	Σελίς
1. Τὸ συναίσθημα καθόλου	101
2. Χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου	106
3. Εἶδη τῶν συναισθημάτων	112
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.—Ἡ βούλησις.	
1. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως	118
2. Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου	122
3. Αἱ ὁρμαὶ	127
4. Ἐλευθερία καὶ ἀσθενεία	129
5. Ἡ συνείδησις τοῦ ἑαυτοῦ	132

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἡ φυσιολογικὴ βάσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων

1. Τὸ νευρικὸν σύστημα	136
2. Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα	137
3. Τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα	141

Σημείωσις διὰ τὸν διδάσκοντα.

Τὰ διὰ στοιχείων μικροῦ ὀφθαλμοῦ (τῶν 8 στιγμῶν) ἐκτυπωθέντα χωρὶα τοῦ παρόντος βιβλίου δύνανται νὰ παραλείπωνται κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ἂν ὁ διδάσκων ἤθελε κρίνει τοῦτο δι' οἷονδήποτε λόγον ἐνδεδειγμένον.

Ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως καὶ ὑπεύθυνος ἐπὶ τῆς διορθώσεως
τῶν δοκιμῶν* ὁ φιλόλογος καθηγητὴς Ν. Ε. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

* Ἀνάδοχος ἐκτύπωσης & βιβλιοδεσίας : Α. ΣΙΔΕΡΗΣ, ὁδὸς Βερανζέρου 24 Ἀθῆναι

5110
#15

127

1605